

Personhistorisk

TIDSKRIFT

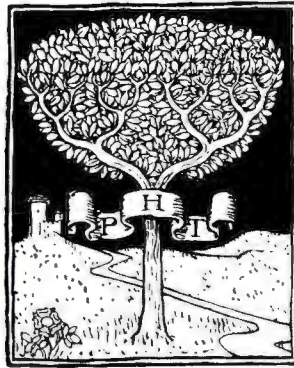

2012:I

Ärgång 108

Personhistorisk tidskrift

Redaktör
Torbjörn Nilsson

Utgiven av Personhistoriska samfundet

2012:I

Personhistorisk tidskrift

ANSVARIG UTGIVARE: Personhistoriska samfundet genom redaktör Torbjörn Nilsson, Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola, 141 89 Huddinge.

E-post: *torbjorn.nilsson@sh.se*

Medlemsavgiften är 200 kr/år. Den betalas till plusgiro 2538-7. Inbetalningskortet kommer medlemmarna tillhanda i början av året. Prenumerationsavgiften för institutioner inom och utom Sverige är 220 kr plus porto.

KONTAKT: Samfundets sekreterare Gunnel Furuland, Tomtebogatan 53, 113 38 Stockholm, 08-30 92 46, *info@personhistoriskasamfundet.se*.

Ansvarig för medlems- och prenumerantregister samt distribution är samfundets skattmästare Peeter Mark. E-post: *pht@personhistoriskasamfundet.se*.

Personhistoriska samfundets webbplats: *www.personhistoriskasamfundet.se*

Förfrågan om äldre nummer av PHT ställs till Ann Hörsell, Riksarkivet.

E-post: *ann.horsell@riksarkivet.se*

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Vetenskapsrådet, Kungl. Patriotiska Sällskapet, Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Stiftelsen Sten Lewenhaupts fond Arla Coldin och Åke Wiberg stiftelse.

TRYCK: Åtta.45, Solna i april 2012

ORIGINAL: Art-O-Matic, Stockholm

Manus ska levereras som redigerbara digitala filer till redaktören per e-post eller på cd. Fotnoter placeras efter brödtexten i dokumentet. Bifoga gärna några rader till vår spalt "Medarbetare i detta nummer" samt lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Bilder skickas antingen som digitala filer eller per post som original. Redaktionen återsänder bilder som bifogats för skanning.

Tidskriften tillämpar peer-review. Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte, däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Från redaktören

Vårnumret av Personhistorisk tidskrift är internationellt inriktat. Flera av artiklarna handlar om personer eller släkter med erfarenheter från olika delar av världen. Ekonomhistorikern Therese Nordlund Edvinsson skriver om en direktörshustrus resa till Sydafrika åren 1946–1947. Rasdiskrimineringen finns där, trots att apartheid införs först året efter. Ingegerd Blomstrand skildrar missionsverksamhet i Indien under ett drygt sekel, utifrån den egna släktens brev och bilder. Dirk Schleinert behandlar släkten Blixens liv i Pommern under sexhundra år, en släkt med förgreningar också i Sverige och Danmark.

I övrigt får PHT:s läsare tack vare idéhistorikern Jan O. Berg träffa på chefen för Skånska Cement AB Rudolf Fredrik Berg och arbetarledaren Axel Danielsson, ett par som trots skilda åsikter om det mesta kunde komma överens för att lösa en hamnkonflikt 1898. Arkeologen Påvel Nicklasson fortsätter att skriva om pionjärer inom forskningen (se PHT 1-2009: *Johan Haquin Wallman – Sveriges förste arkeolog?*), denna gång fornforskaren Pehr Wilhelm Tholander, död 1815. Slutligen behandlar Anders Björnsson tre nyutkomna böcker utifrån en gemensam ansats om de biograferades bortglömdhet.

Numret blir också det sista med mig som redaktör, ett hedersamt och givande uppdrag jag har innehaft sedan 2005. Något bokslut över tiden som redaktör ska jag inte presentera här, men i ett senare sammanhang ämnar jag återkomma i PHT:s spalter med en diskussion om vilka personer som förekommit i PHT under dessa sju år, samt vad det säger om den personhistoriska forskningens läge.

Den som tar vid är fil. dr. Jenny Björkman, verksam vid Riksbankens Jubileumsfond och som historieforskare. Därmed är PHT i goda händer.

Torbjörn Nilsson

Innehåll

Artiklar

<i>Therese Nordlund Edvinsson</i>	En direktörshustrus resa till Sydafrika 1946–1947	9
<i>Anders Björnsson</i>	Nya perspektiv på bortglömd trio	27
<i>Jan O. Berg</i>	R.F Berg och Axel Danielsson i ohelig Malmöallians 1898	33
<i>Ingegerd Blomstrand</i>	"Får jag se dig åter ansigte mot ansigte?" – Indienmission och Sverigeliv i brev 1830–1952	45
<i>Påvel Nicklasson</i>	"Sanningens röst måste frambrytas med all sin smärta" – Om fornforskaren Pehr Wilhelm Tholander	59
<i>Dirk Schleinert</i>	Strövtåg i släkten Blixens historia i Pommern 1239–1852	83

Recensioner

<i>Olof Hägerstrand</i>	Sten Selander. Lyrik och litteraturkritik 1916–1957 Av <i>Bengt Landgren</i>	99
<i>Bert Mårald</i>	Par i vetenskap och politik – intellektuella äktenskap i moderniteten Av <i>Annika Berg, Christina Florin & Per Wisselgren (red.)</i>	102
<i>Torbjörn Nilsson</i>	Ett kungahus i tiden. Den bernadotteska dynastins möte med medborgarsamhället c:a 1810–1860 Av <i>Per Sandin</i>	108
<i>Olof Hägerstrand</i>	Abraham Bäck: Mannen som reformerade den svenska sjukvården Av <i>Thomas Ihre</i>	110

<i>Bo G Hall</i>	Anna Maria Lenngren. Granris och blåklint Av <i>Torkel Stålmarch</i>	113
<i>Bo G Hall</i>	Självständig prinsessa. Sophia Albertina 1753–1829 Av <i>Carin Bergström</i>	115
<i>Michael Bejke</i>	Midnatt i Kongo. Dag Hammarskjölds förlorade seger Av <i>Rolf Rembe & Anders Hellberg</i>	118
<i>Lars Gahrn</i>	Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering Av <i>Bengt R. Jonsson</i>	121

Personhistoriska nyheter	123

Medarbetare i detta nummer	124

En direktörshustrus resa till Sydafrika 1946–1947

THERESE NORDLUND EDVINSSON

I början av 1900-talet reste de flesta företagsledare jorden runt för att besöka stora företag och dotterbolag. Utomlands kunde man knyta kontakter som gynnade företagets internationalisering och direktörens nätverk.¹ Det fanns flera olika skäl bakom en affärsresa. För det första var det viktigt att inspektera utländska försäljningsorganisationer och hämta inspiration från andra bolag i världen. För det andra var det viktigt att marknadsföra företaget och sprida information för att locka potentiella kunder till Sverige. För det tredje kombinerades affärsresan ofta med rekreation och turism, vilket skapade möjlighet att tillägna sig en annan kultur och bekanta sig med lokalbefolkningen.

Affärsresor dokumenterades vanligen i företagets interna korrespondens. Företagsledare brukade skriva om sina upplevelser i det främmande landet. Ofta gjordes besök vid industrier, därigenom kunde

svenska industrimän hålla sig uppdaterade om konkurrenternas teknik och forskning. Affärsresan handlade också om att identifiera hur företagets produkter skulle användas i utlandet. Reserapporter innehöll vanligen detaljerade beskrivningar av teknik och förhandlingar.²

Människors möten påverkas av deras förståelse och omvärldsbilder.³ Föreställningar om andra nationer och folkgrupper formades tidigt utifrån en västerländsk maktordning. Längre förekom en spridd uppfattning om den västerländska civilisationens överlägsenhet. Nationalistiska tendenser med fokus på gemensamt etniskt ursprung, gemensam kultur och språk skapade en samhörighet som uteslöt det som verkade främmande. Ett tydligt "vi" och "dem" konstruerades. Hudfärg var exempelvis länge en markör för "ras" och "identitet".⁴ Hos de flesta svenska industrimän fanns en fascination över

främmande länder och kulturer. De dokumenterade gärna sina resor med fotografier och föremål. Exklusiva antikviteter och orientaliska mattor införskaffades. Borgerliga hem var ofta spartanskt inredda, men i allt större utsträckning började företagsfamiljer dekorera sina hem med "exotiska" utomeuropeiska föremål.⁵ Detta för att utmärka sig och visa att de var beresta. I en del fall följde direktörshustrun med företagsledaren på affärsresan. Hon kunde då få ett välkommet avbrott från hemmet för att se andra delar av världen. Men resan innebar också att krav ställdes i form av representation. Denna artikel studerar hur affärsresan kunde gestaltas utifrån direktörshustruns perspektiv. Kvinnors upplevelser av makens verksamhet diskuteras sällan i företagshistorisk forskning. Dessutom är kvinnors rese-skildringar relativt ovanliga, speciellt om det rör mötet med det koloniala systemet.⁶ Vilken funktion fyllde hustrun under affärsresan? Hur upplevde hon själv mötet med en främmande kultur? I föreliggande artikel uppmärksammas Janesie Lindblom som var gift med direktören David Lindblom. Från oktober 1946 till februari 1947 dokumenterade Janesie deras resa till Sydafrika i form av brev och fotografier. Brev till deras fem barn belyser inte enbart hennes upplevelser tillsammans med maken, utan innehåller också iakttagelser av det sydafrikanska samhället. Vissa brev skickades också till Janesies far, den forne Aseachefen J. Sigfrid Edström. Resans främsta avsikt var att knyta kontakter i landet, marknadsföra STALs (Svenska Turbinfabriks AB Ljungström) produkter

och samtidigt ägna sig åt rekreation. Det sistnämnda kom att spela en mindre roll, istället ägnade paret mycket tid åt att bygga nätverk, arbeta och besöka industrier. Artikeln bygger på Janesies privata brevsamling och samlad handelsstatistik över svensk export.

De flesta svenskar var inte särskilt beresta vid denna tidpunkt. Framför allt reste man inom Norden och till Storbritannien, Italien och Tyskland.⁷ I Sverige lagstiftades om rätten till semester 1938. Varje förvärvsarbetande svensk ansågs ha rätt till tolv semesterdagar. Utlandsresor var främst en angelägenhet för välbärgade svenskar. Det är angeläget att diskutera bilden av Sydafrika som förmedlades till Janesie som turist, direktörshustru och svensk. Sydafrikas befolkning bestod av en majoritet svarta och en minoritet vita. Ett imperialistiskt tankemönster präglade landet, då föreställningar om andra människor utgick från stereotyper. Sverige var ingen kolonialmakt, däremot kände många svenskar samhörighet med värderingar sprungna ur en västerländsk tradition. Det "västerländska" symboliserade den rätta normen. Motpolen utgjordes ofta av lokalbefolkningen. Janesies identitet, etnicitet och klass påverkade givetvis hur hon uppfattade Sydafrika. Källmaterialet genomsyras av ett "vi" och "de andra" vad avser jämförelser med kultur, samhälle och befolkning.

Tidigare forskning

Direktörshustrun uppfattades länge som ett bihang till den manlige ledaren.⁸ Hon

skulle anpassa sig efter makens arbete och prioritera hans intressen. De kvinnor som var gifta med toppdirektörer följde ofta med på affärsresor och fick därigenom en unik inblick i verksamheten. Generellt osynliggjordes kvinnors erfarenheter. Istället dominerade mannens ord och handling. Trots det var många fruar en resurs för företaget, om än på en informell nivå. Ofta förväntades hustrun agera värdinna och ge råd och stöd till maken när han behövde det. Vårdinneskap har sällan förknippats med "resultat" som gynnar verksamheten. Det har setts som naturligt att kvinnan ska ställa upp för makens affärsbekanta. Internationell forskning har visat att hustruns representativa förmåga kunde påverka makens karriär. Den amerikanska forskaren Rosabeth Moss Kanter anser att företag än idag utnyttjar det faktum att direktörshustrun tar på sig representativa uppdrag.⁹

Direktörskulturen i Sverige byggde länge på ett utestängande av kvinnor. Få kvinnor kunde göra karriär i näringslivet. Som fruar till högt uppsatta män fick de delvis tillträde till maktens sfär. Näringslivet präglades vanligen av homosocialitet, då män rekryterade andra män som påminde om dem själva. Kvinnor och i synnerhet direktörsfruar skulle vara anpassningsbara och diskreta, men även sociala och underhållande i sällskapslivet. Kvinnor umgicks på mäns villkor.¹⁰ Vårdinneskap kan därför ses som en kvinnofälla, en obetald syssla som ofta krävde mycket tid och arbete.

David och Janesie Lindblom

David Lindblom (1897–1977) var verksam som VD för STAL i Finspång. Hustrun Janesie (Jane Sigrid) (1906–1987) var dotter till Asea-chefen J. Sigfrid Edström (1870–1964) och amerikanskan Ruth Randall Edström (1867–1944). STAL var sedan 1916 ett dotterbolag till Asea. Företaget tillverkade bland annat Ljungströmsturbiner och ångturbiner för industriella och marina ändamål. Under 1940-talet började STAL tillverka gasturbiner till jetmotorer.¹¹ I samband med andra världskriget skulle STAL tillgodose försvarets behov. Temporärt tillverkades flygplansdelar och svarvade kanonrör för luftvärnet. Under efterkrigstiden utvecklades tekniken och forskningen kring turbiner.¹² STAL-turbiner tillverkades för kraftstationer i Sydafrika.¹³

David Lindblom hade tidigare haft diverse uppdrag vid Aseas bergslagsfilial 1931–1936 och senare arbetat som chef för hissavdelningen i Stockholm.¹⁴ Enligt dottern Birgitta Hambraeus var David Lindblom en mycket omtyckt chef. Vid STAL brukade han likt dåtidens patriarker vandra genom verkstäderna och småprata med arbetarna. På äldre dar kom han främst att ägna sig åt teknisk forskning. Till exempel ansvarade han för utvecklingen av STAL:s turbinkonstruktioner.¹⁵ David Lindblom gjorde flera affärsresor till Sydamerika, USA och Sydafrika.¹⁶

I likhet med de flesta svenska direktörsfruar var Janesie Lindblom flitigt engagerad i ideella organisationer. Hon grundade en kvinnlig bilkår och var ordförande för Lottakåren i Finspång. Vid STAL bil-

Direktör David Lindblom och hans hustru Janesie (Jane Sigrid) på besök i Sydafrika 1946–47.

dades även "Tjänstemannafruars klubb" 1946 på initiativ av Janesie.¹⁷ Dottern Birgitta Hambræus menar att modern hade ett stort intresse för sociala aktiviteter. Janesie tog gärna emot företagets gäster från när och fjärran.¹⁸

Den 24 oktober 1946 reste David och Janesie Lindblom med fartyget M/S Mangarella från Göteborg, via Dover, Frankrike, Spanien och utmed den afrikanska kusten. Kapten för resan var Evert Taubes bror. Enligt Janesie gjorde båten cirka 15 knops fart, vilket innebar att det skulle ta cirka 18–19 dagar att nå Sydafrika. Båten fraktade både passagerare och bräddor från Finland.¹⁹ M/S Mangarella byggdes

1945 av Eriksbergs Mekaniska Verkstad i Göteborg.²⁰

Ombord levde paret Lindblom gott tillsammans med de övriga resenärerna. Varje dag serverades tre mål mat. De hade också tillgång till träningsredskap och simmade i fartygets badbassäng. Tidigare hade Janesies föräldrar gjort en liknande resa till Sydafrika.²¹ Målet för resan var Kapstaden. I Sydafrika besökte David och Janesie affärsbekanta. De träffade också vännerna Johnte och Lisa Drakenberg i Pretoria.

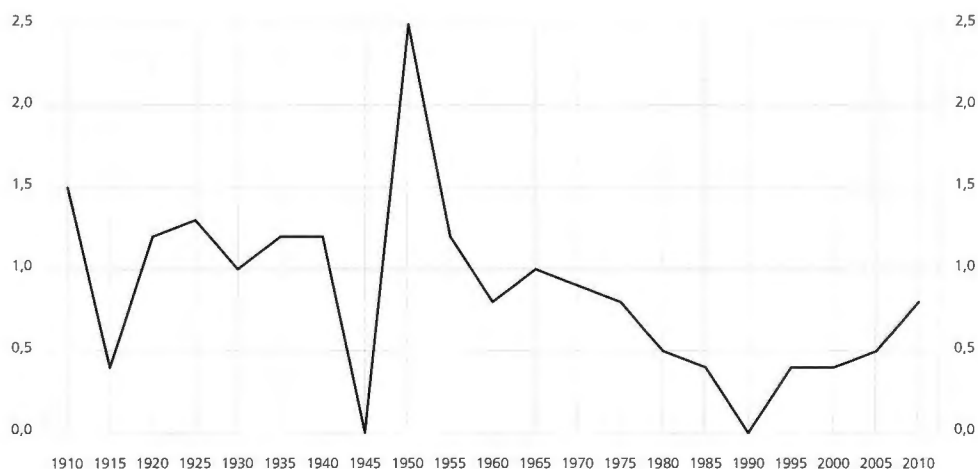
Sveriges export till Sydafrika

Under tidigt 1900-tal började svenska företag i allt större utsträckning engagera sig i avlägsna marknader i Afrika och Asien. SKF startade sin verksamhet i Sydafrika redan 1914.²² David Lindblom lovade sin svärfar att söka upp ett antal betydelsefulla industrimän i landet. Sigfrid Edström poängterade tidigt affärsresans betydelse. Han ansåg att internationella kontakter var av stort värde för Aseakoncernen.²³

Figur 1 visar hur stor andel av Sveriges varuexport som gick till Sydafrika (Brittiska Sydafrika/Sydafrikanska Unionen) under perioden 1910–2008. Historiskt har exporten till Sydafrika spelat en viktig roll för Sverige. Landet har varit ett av de viktigaste utomeuropeiska länder Sverige handlat med. Det historiska snittet för exportens andel till Sydafrika har legat strax under en procent. En topp på 2,7 procents exportandel uppnåddes 1946, alltså sam-

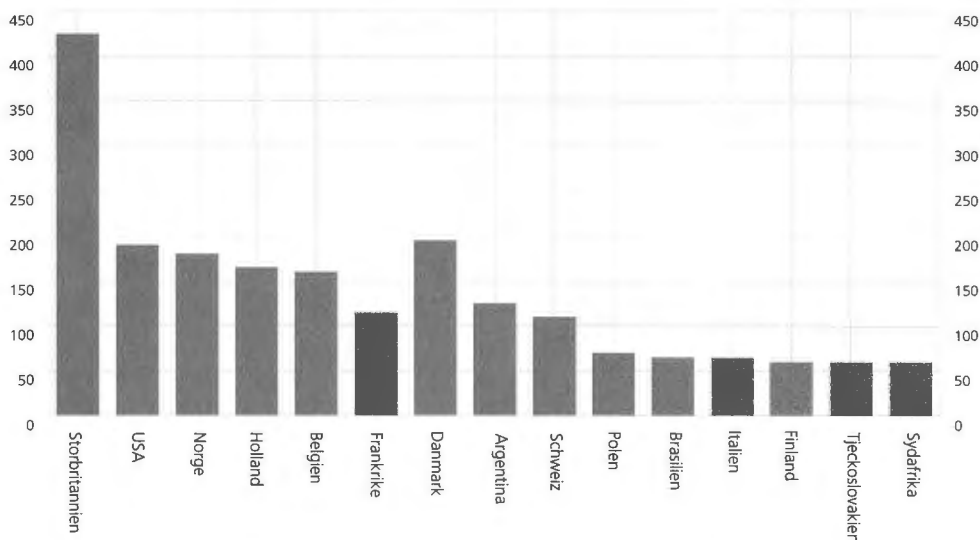
ma år då David och Janesie Lindblom besökte Sydafrika.

Figur 2 visar de främsta exportländerna under år 1946, där Sydafrika hamnar på 15:e plats. Exporten till Sydafrika var det året ungefär lika stor som till Finland. Av den totala exporten till Afrika stod Sydafrika för ungefär tre fjärdedelar 1946. Under andra världskriget var exporten till Sydafrika närmast obefintlig. År 1944 stod Sydafrikas exportandel på endast 0,0005 procent eller drygt 4000 kronor. Exportboomen under andra halvan av 1940-talet kan ses som att det fanns ett behov av import till Sydafrika av svenska produkter. År 1946 var de främsta exportartiklarna till Sydafrika trävaror, papper, metaller och verkstadsprodukter, bland annat ångturbiner. Från 1950-talet till 1980-talet har Sydafrikas andel av Sveriges export långsamt fallit. Under åren 1988–1992 sjönk exporten till Sydafrika återigen till mycket

Figur 1: Sydafrikas andel av Sveriges varuexport 1910–2008 (procent).

Källa: Statistisk Årsbok och www.scb.se.

Figur 2: Sveriges 15 främsta exportländer år 1946 (varuexport i miljoner kronor).

Källa: Kommerskollegium, SOS Handel 1946

låga nivåer, vilket troligen var en effekt av bojkottkampanjen mot apartheidregimen. Tio till femton år efter apartheidregimens fall har Sydafrikas andel av Sveriges export närmast sig det historiska snittet.

Direktörshustruns sysslor

En del industrimän ifrågasatte direktörshustruns närvaro i samband med affärsresan. Kvinnor påstods försämma mäns möjligheter att förhandla då kvinnor ansågs vara alltför irrationella och känslosamma till skillnad från män som påstods ha medfödd begåvning att driva affärsrörelser.²⁴ Arbetsdelningen mellan män och kvinnor avspeglades tydligt i företagets hierarkier. Kvinnor hade lågavlönade jobb i form av sekreterare och kassörskor.²⁵ Giftna kvinnor i Janesies ställning hade mycket sällan en egen karriär, istället skulle tid avsättas till

familjeliv. I samband med affärsresan förväntades den typiska hustrun följa med maken på middagar och mingla. I allmänhet skulle direktörshustrun vara språkbegåvad och besitta social kompetens. I en del fall deltog hustrun i makens inbokade aktiviteter. Svenska direktörer förväntade sig en hustru som ställde upp som samtalspartner och hade förmågan att uppmuntra.²⁶

På väg till Sydafrika sysselsatte sig Janesie med "dagens arbete" som bestod av "inklistring av fotografier och stickning".²⁷ Väl framme var hon upptagen med olika sysslor. Hon studerade flora och fauna. Framför allt följde hon med maken till olika industrier i Sydafrika. De besökte ett kolgruvedistrikt, intill Vaalflodens elektricitetsstation, där användes STAL-turbiner till gruvindustrin, vilket gjorde driften billig. I Durban besökte paret en sockerfabrik och deltog i

en rundtur. Janesie konstaterade: "Det var den smutsigaste livsmedelsfabrik jag sett". Tydligt hade hennes far Sigfrid Edström gjort ett liknande påpekande vid exakt samma fabrik några år tidigare.²⁸

Direktörshustruns omsorg spelade en viktig roll. En hustru skulle sörja för makens hälsa. Hon skulle sätta mannens behov före sina egna.²⁹ Även detta kan vi se spår av i materialet. Janesie vårdade David då han fick ett hål på hornhinnan. Han hade sedan tidigare problem med synen. Under resan försvårades hans problem på grund av klimatet. Janesie skrev till barnen att hon "pysslade" om honom.³⁰ Mycket tid ägnades åt att ta hand om maken då han genom sina besvär med ögonen hade svårt att ta sig fram. Men Janesie framställs ändå som självständig i det bevarade källmaterialet. Hon körde exempelvis bil ute på den sydafrikanska landsbygden. Janesie tog sig fram på egen hand, knöt kontakter och var orädd inför utmaningar.³¹

Konsten att bygga nätverk

Nätverk var av stor betydelse för svenska industrimän som ville vinna framgång internationellt. Direktörsfruar kunde bidra med kontakter genom sin släkt. Som dotter till Sigfrid Edström kände Janesie Lindblom flera personer i Sydafrika. Enligt Birgitta Hambræus hade Janesie en grundtrygghet i att hon var dotter till den framstående industrimannen. Hon hade en självklar pondus och var inte särskilt fåfäng.³² Namnet Edström fungerade som en dörröppnare. David och Janesie Lindblom träffade exempelvis Sydafrikas störs-

te industrimagnat Hendrik van der Bijl (1887–1948) som var god vän med Sigfrid Edström.³³ Van der Bijl var engagerad i stora verkstadsbyggen i landet. Han hade idéer om att skapa en "mönsterstad" med en "mönsterbefolkning". Målet var att bygga fabriker, trädgårdar, kyrkor, affärer, sjukhus och barnomsorg. Henrik van der Bijl grundade så småningom staden Vanderbiljpark nära Vaalfleden.³⁴ Han hade flera inflytelserika styrelseposter i Sydafrika, bland annat i Iron and Steel Corporation of South Africa (ISCOR). Han var också ordförande för South African Institute of Electrical Engineers (SAIEE).

David och Janesie firade nyårsafton tillsammans med Hendrik van der Bijls familj. De dansade till afrikanska folksånger.³⁵ Bland annat bokade David Lindblom möten med industrimän och kabinettsekreterare. Vad dessa möten ledde till framkommer inte i Janesies brev, troligen fick hon ingen detaljerad inblick i vad som diskuterades eller så ansåg hon att det var alltför komplext att vidarebefordra till barnen. David och Janesie deltog vid en rad sherrypartyn och åt middag med viktiga personer i landet. De hade viss kontakt med Aseachefen Sune Busch (1883–1953). Janesie lärde även känna faderns kollegor från Internationella Olympiska Kommitén, däribland de nya ledamöterna Reginald Honey och Charles Dowsett.

Direktörshustruns tillträde till nätverken beviljades vanligen genom männens hjälp. Sociologen Jean Lipman-Blumen menar att kvinnors möjlighet att bli upptagna i mansdominerade nätverk handlar om tillgång till resurser.³⁶ Via sin far kom

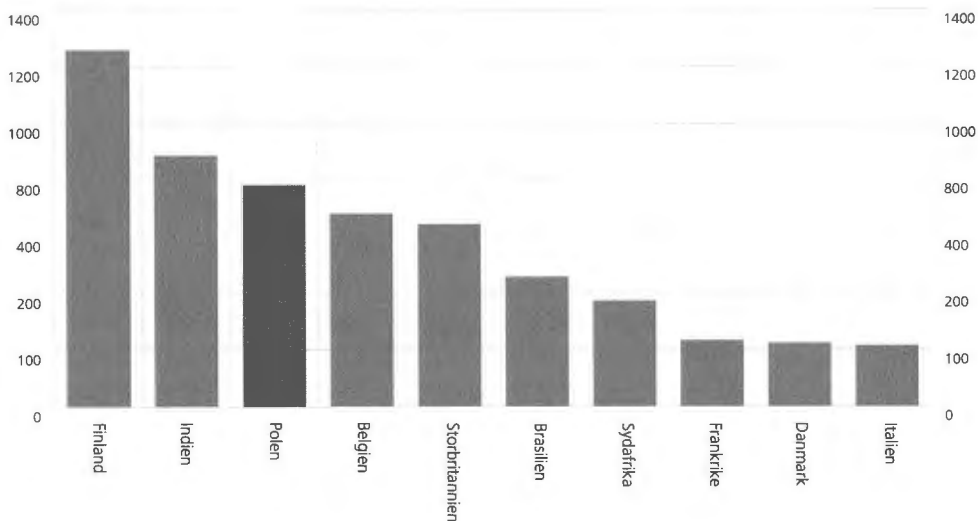
Janesie i kontakt med diverse framstående personer. Hon kunde lättare bli accepterad genom den status som män i hennes närhet hade. Hennes ställning som direktörshustru gav henne inblick i nätverken. Det underlättade givetvis att Janesie var skicklig på att umgås med olika människor. Hon trivdes i rollen som värdinna och representant för STAL.

STAL marknadsförde särskilt sina ångturbiner i Sydafrika. Figur 3 visar de tio främsta länderna för export av ångturbiner under år 1946, där Sydafrika hamnade på sjunde plats. Av den totala exporten av ångturbiner stod Sydafrika för fem procent det året. År 1945, var denna andel ännu högre, 33 procent, då Sydafrika var det främsta landet för Sveriges ångturbinexport. Som jämförelse kan nämnas

att andelen var 3 till 4 procent före andra världskrigets utbrott.

Sydafrikas stora kontraster

För att förstå direktörsparets resa i en bredare kontext krävs en historisk överblick. Kolonialismen innebar att västerländska imperier annekterade stora landområden. Sekelskiftet 1900 innebar en fortsatt besatthet över att exploatera nya områden.³⁷ År 1910 bildades Sydafrikanska unionen som självstyrande dominion under Storbritannien. Våldsamma konflikter utlöstes under engelsmännens inflytande angående vem eller vilka som skulle styra landet. Britterna kritiserades för att exploatera landets naturtillgångar. Den svarta befolkningen hade knappast något politiskt

Figur 3: De tio främsta länderna för export av ångturbiner från Sverige år 1946 (1000-tals kronor). Källa: Kommerskollegium, SOS Handel 1946.

Janesie var en erfaren resenär och fotograferade flitigt under resan. Hon hade en blick för den sociala misären, men omfattade samtidigt tidens vanliga synsätt om den svarta befolkningens primitiva natur.

inflytande. En rad revolter bland svarta gjorde att engelsmännen tillmötesgick idén att beskydda vitas gemensamma maktanspråk. De ville skapa en god relation till den holländska befolkningen (afrikaaner/boer).³⁸ Svarta ansågs vara ett hot mot ordningen.³⁹ År 1912 bildades African National Congress (ANC) som på fredlig väg ville mobilisera den svarta befolkningen och förstärka deras rättigheter.⁴⁰ ANC protesterade exempelvis kraftfullt mot raslagarna. Boergeneralen James Hertzog (1866–1942) bildade Nationalistpartiet år 1914. Han ansågs anti-brittisk och styrde Sydafrika utifrån en skärpt raspolitik.

Under andra världskriget stödde Sydafrikanska unionen de allierades sida. Politikern och militären Jan Christiaan Smuts (1870–1950) förespråkade segregation och rasdiskriminering. Inför valet 1948 ville han dock vara restriktiv i utformningen av rasdiskrimineringen. I sammanhanget bör påpekas att Smuts fortfarande förespråkade vit överordning. Han tvekade inte att sätta in militär för att slå ner motstånd.⁴¹ Nationalistpartiets ledare Daniel Malans (1874–1954) segrade i valet 1948 och påbörjade ett program som ledde till att apartheid infördes. Apartheid är "åtskillnad" på afrikaans. Systemet innebar att individerna klassificerades som vita, svarta, asiater eller färgade. Apartheid ledde till segregation och rasdiskriminering, endast vita fick rösträtt. Lagar instiftades som förbjöd blandäktenskap (1948). Svarta hänvisades till särskilda reservat och kåkstäder. Svarta och vita hade separata toaletter, kyrkor, sjukhus, skolor, tåg och stränder etc.⁴² Raspolitiken och nationalismen bland vita boer innebar att Sydafrika kom att gå en hård framtid till mötes, där människor ansågs ha olika värde på grund av sin hudfärg. Den franske filosofen Jaques Derrida definierar systemet som: "the ultimate racism in the world."⁴³

Janesie och David Lindblom besökte alltså ett Sydafrika präglad av boernas nationalism och en förtryckt svart befolkning som ville kämpa för bättre villkor samt en grupp engelsmän som ogärna ville släppa taget om landet. Paret Lindblom bodde en tid i Kapstaden, men fortsatte sedan med tåg till Johannesburg. Staden hade omkring 600 000 invånare år

1946. Janesie beskriver ett växande Johannesburg, präglat av moderna skyskrapor och pampiga villor. Hon skildrade även landsbygdens misär och naturens kontraster. Sydafrika var rikt på naturtillgångar (diamanter, legeringsmetaller och guld). Utländska intressen och investeringar i gruvor gjorde att tillväxten ökade starkt under efterkrigstiden. Produktionen växte gradvis, men inkomstskillnaderna mellan svarta och vita var fortfarande stor. Sydafrika var vid denna tidpunkt delvis öppet för turister. Turismen kontrollerades dock och fick begränsad insyn i zulufolkets reservat.⁴⁴

Fördom eller okunskap?

Som turist var Janesie en nyfiken och erfaren resenär. Hon hade en bekväm livsstil, med ständig tillgång till tjänstefolk. Mötet med kulturen i Sydafrika förvånade dock henne. Beskrivningen av Sydafrikas svarta befolkning kan idag ses som fördomsfull:

Redan nere i Capes hamn myllrade de och gävo ifrån sig barnsliga ljud och oljud med sina glada leende ansikten. De ordna och styra och ställa med varandra och synas barnsligt roade därav.⁴⁵

Janesie beskriver svarta på följande sätt: "kort krulligt hår, stora läppar, bjällror kring benen, stora ringar i de uttänjda öronen."⁴⁶ Kort sagt, den gängse bild av svarta som förmedlades i svenska turistredogörelser. Hudfärg kopplades till synen på ras. I en broschyr från Svenska Amerika Linjen (1934) förknippades exempelvis

Afrika med natur, vildhet och primitivitet.⁴⁷ Idéhistorikern Klas Grinell menar att "rasföreställningar" var ett tidstypiskt inslag i svenska turistredogörelser om utlandet. Människor identifierades utifrån folkgrupper med referenser till ras. Detta var oberoende om man beskrev människor från Europa, Asien eller Afrika. Däremot skilde man på uttryck och definitioner beroende på land. Svarta liknades vid "primitiva barn" i samtida reselitteratur.⁴⁸

Det intressanta med Janesies redogörelse är hennes beskrivning av omvärlden. Hon skildrar orättvisorna, utan att själv riktigt förstå dess konsekvenser. Janesie noterade att svarta män och kvinnor demonstrerade i Kapstaden. De ville ha egna hus och kämpade för sina rättigheter. Det gjorde ett starkt intryck på henne, även om hon kände sig kluven. Hon uppfattade svartas situation som miserabel, samtidigt som hon accepterade den gängse synen på svarta som "okultiverade" och "okunniga". Västerländsk tidningspress, turistkataloger och besökare i landet förmedlade denna ensidiga bild. Janesie framförde synpunkter som hon hade hört av omgivningen. Till exempel framställdes indier i Sydafrika på följande sätt: "De äro svarta som infödingarna men intelligentare än dessa fastän opålitligare."⁴⁹ Substanslösa rykten om "rasers" olika värde påverkade generellt vita människors tankemönster.⁵⁰

Hur kan man förstå koloniala attityder? Idéer om människors överlägsenhet och underlägsenhet hade under lång tid dokumenterats. Vetenskapsmannen Charles Darwins idé om konkurrensen i naturen, om de mest anpassningsbaras överlevnad,

tolkades av andra som att bara den starkaste överlevde. Därmed banade forskningen väg för teorier om olika rasers egenskaper. Till exempel söktes biologiska förklaringar till att rättfärdiga kolonialiseringen av Afrika. Svarta påstods ha en annan anatomi än vita. Socialdarwinismen ledde till experiment och forskning om folkgruppers biologi. Det ledde till ökad diskriminering och åtskillnad mellan svarta och vita.⁵¹

Janesie Lindblom ville att svarta skulle betraktas som människor, men kunde inte släppa omgivningens syn på dem som "stora naturbarn" som behövde uppföstran. Kritik riktades exempelvis mot svartas val av födoämnen, då de åt majscolvar i tidningspapper. Den svarta befolkningens livsstil romantiserades eller ifrågasattes. Tydligt är att en kultur formades som västerlandet fruktade, föraktade och ibland idealiserade. Turistexpeditioner förde resenärer i Sydafrika till den svarta befolkningens hus som bestod av hyddor, något som upplevdes som primitivt och på samma gång idealiskt. Janesie påpekade exempelvis att hus av "korrigerad [troligen avses korrugerad] plåt" var negativt, då det kännetecknade "civilisationens intrång".⁵² Personer som Janesie träffade under sin resa reflekterade inte över att den vita befolkningen hade ett maktövertag.

Vita och svarta människor i Sydafrika hade olika typer av arbeten. Den svarta befolkningen gjorde allt smutsigt och tungt grovarbete. De städade och sopade, medan vita "bossade" över svarta.⁵³ Svarta försattes i en utsatt position, där undermålig levnadsstandard och begränsad ekonomisk ställning skapade stora klassklyftor,

där etnicitet spelade en avgörande roll för rättigheter och inflytande. Tjänstefolk var nästan uteslutande svarta människor som under hösten återvände till sina hem för att hjälpa till med skörden. Ändå uppfattades färgade grupper som "lata" av den vita befolkningen. Det kan kopplas till sociologen Benjamin Kidds imperialistiska syn på färgade folkgrupper. Han menade att västerlandets kristendom hade skapat effektivitet och pliktmedvetande som saknades i de underutvecklade länderna. Kidd diskuterade de "effektiva raserna" som måste exploatera områden med naturresurser, vars urbefolkning saknade förmåga att utnyttja landets tillgångar. Kidds resonemang påminner om kulturell rasism, då färgade påstods sakna vitas förkunskaper och moral.⁵⁴ Han menade att svarta skulle bemötas som barn, vilka i takt med viss uppfostran kunde formas till "vuxna" under västerlandets inflytande. Liknande åsikter stötte Janesie på under sin resa till Sydafrika.

I materialet påstods den svarta befolkningen "försöka apa efter utan att förstå och följderna är sällan bra".⁵⁵ "Vår kultur" sågs som överordnad övriga kulturer. Hur kan då Sverige och svenskhet placeras in i sammanhanget? Svenska traditioner inför julen uppfattades som naturliga. Det svenska ansågs tillhöra normen, med julgran, presenter, sill och skinka till bordet. Att denna tradition skulle förefalla primitiv eller avvikande gör ingen någon notis om. Janesie och David Lindblom firade jul tillsammans med goda vänner och kända industrimän i landet. De försökte leva på samma sätt som i Sverige genom att vörda

julens traditioner. I källmaterialet beskrivs svarta ha en "infödd" rytmik i kroppen, en inlevelse som "vita" påstods sakna. De pryddes sina cyklar med billigt krimskrams under julen och framförde okända sånger. Janesie ville närma sig denna kultur. Hon försökte köpa traditionella folksånger på skiva, något som visade sig omöjligt då de endast fanns i begränsad upplaga. Vita försäljare ogillade starkt att hon efterfrågade den svarta befolkningens musik. Hon fick tillsägelse att vara mer försiktig.

Möte med svenska missionärer

Den vita befolkningen i Sydafrika hämtade ofta sin retorik från kristendomen för att stödja sina påståenden om svarta.⁵⁶ Alla skolor för svarta i Sydafrika drevs i princip av missionärer.⁵⁷ År 1911 fanns det omkring 1650 kristna missionärer i Sydafrika. Det var svårt att få befolkningen att frivilligt konvertera till kristendom. Europeiska missionärer delade ofta språk och kulturell samhörighet med Sydafrikas vita befolkning. Därför ifrågasatte missionärerna sällan vitas behandling av svarta i landet.⁵⁸ Historikern Malin Gregersen menar att missionärer i regel beskrivs som "hjältar eller kolonialister".⁵⁹ Med stor sannolikhet fanns olika motiv i att sprida det kristna budskapet. Missionärer som framträder i detta begränsade material bar på en uttrycklig önskan om att fostra och disciplinera. De kristna riktlinjerna skulle vara vägledande i förändringen. Kristendomen skulle vara den enda tillåtna trosuppfattningen. Missionärernas uppgift var att vägleda och omdana särskilt unga män.

Man trodde att konvertering till kristendom innebar att svarta skulle bryta med sin kultur.⁶⁰

Janesie körde tre mil till Roodheport, där svenskar drev en missionsskola för pojkar mellan 10 och 21 år. Missionärerna skulle lära dem att läsa och skriva. Ändamålet verkade bra, men ser man närmare på den svenska missionsskolans idéer fanns en annan agenda under ytan. Janesie skriver i ett brev: "Det är utbildning på kristen grund de behöva för att få sina moralbegrepp rätt riktade."⁶¹ Vidare noteras att pojkarnas fäder arbetade i gruvan, medan deras mödrar verkade i hemmen. Riskens ansågs vara stor att pojkarna skulle ägna sig åt stölder, superi och våld. Idén om att tämja "vilden" var knappast unik. Kolonialismen betonade ständigt svartas "låga utvecklingsnivå" och deras "dåliga arbetsintensitet jämfört med de vitas". Detta trots att svarta hade tunga och smutsiga yrken som verksamt bidrog till Sydafrikas industriella utveckling.

Som direktörshustru hade Janesie Lindblom lätt att knyta kontakter. Hon blev bekant med doktor Jokl som ville förändra den svarta befolkningens livsmönster. Dr Ernst Jokl (1907–1997) hävdade att vita levde ett omoraliskt liv och måste bli bättre förebilder. Doktorn i fråga var en judisk emigrant som bosatte sig i Sydafrika i början av 1930-talet. Han hade ett förflutet som sprinterlöpare och kom så småningom att kallas "Father of Physical Education in South Africa". Han utförde undersökningar på barns fysiska styrka, uthållighet och snabbhet. Jokl hävdade att de som ingick i experimentet hade stora

likheter med varandra. På så vis kunde han konstatera att människor hade mycket gemensamt med varandra oavsett etnicitet.⁶²

Rasfrågan intresserade Janesie. Vissa personer i hennes omgivning förklarade för henne att färgade människor aldrig skulle uppnå social status. En person menade att det troligen skulle ta hundra år innan det skedde. Lösningen för de personer som Janesie träffade i Sydafrika var att leda in den svarta befolkningen på kristendomen, genom en anpassningsprocess till de vitas förhållanden skulle svartas levnadsstandard höjas, trodde man. General Jan Smuts framställdes som den drivande kraften i förbättringsprocessen. Denna information fick Janesie höra under slutet av sin resa och influerade också hennes idéer. Hon var helt övertygad om att den svarta befolkningen i Sydafrika behövde ett bättre liv.

I ett av Janesies sista brev hem konstaterades att vita (afrikaans/boer) hade ett "hat till svarta", då de ville "förtrycka dem".⁶³ Denna slutsats hade hon tagit till sig under resans gång. Däremot trodde Janesie att engelsmän hade ädla motiv bakom sina planer att förändra landet. Janesie antog att misären skulle försvinna genom en större balans mellan svarta och vita. Om fler vita flyttade till Sydafrika trodde hon att skillnader mellan människor skulle utjämnas. De som inte följde den västerländska normen avvisades som underutvecklade, okultiverade eller ociviliserade.⁶⁴

Detta var inte främst ett påhitt av Janesie, utan idéer som hon hade fått av omgivningen. Att hon sedan inte ifrågasatte dessa förslag är ett annat dilemma.

Självfallet fanns det vita missionärer som trodde på jämlikhet mellan vita och svarta.⁶⁵ Denna synpunkt presenterades dock inte i det bevarade materialet.

Direktörshustruns betydelse

Janesie gjorde många uppdrag i Sydafrika på egen hand, men hennes nätverksbyggande kom också att påverka maken. Att manliga direktörer öppet erkände hustruns betydelse för verksamheten förekom sällan. I allmänhet ville män knappast avslöja hur mycket hustrun hade att säga till om när det rörde hans arbete. Enligt Kate Mulholland var det svårt för direktörer att legitimerade hustruns inflytande, då det förminskade hans egen betydelse i näringslivet.⁶⁶ Att osynliggöra kvinnans delaktighet i mannens framgång var en del av att upprätthålla bilden av den store ledaren. David Lindblom skrev dock ett brev till barnen där han betonade Janesies insats i samband med affärsresan: "Alla representationsplikter har Mams klarat av på sitt mästerliga sätt, hemmens portar ha öppnats för oss överallt och vi ha kommit in i de sydafrikanska förhållandena snabbare och rikare än om jag varit ensam."⁶⁷ David Lindblom uppskattade Janesies förmåga att knyta kontakter. Han erkände även att han kunde koncentrera sig på arbetet, när han visste att Janesie höll ständig kontakt med barnen. Hon informerade om deras resa och höll sig underättad om hur de mädde etc.

David och Janesie hade en traditionell arbetsdelning. Han förväntades sköta de "stora" frågorna som rörde styrelsemöten

och affärsdiskussioner, medan hon skulle bidra med sin sociala kompetens. Hennes värdinneskap och nätverksbyggande fick dock inte ta för mycket tid. Hon skulle hinna med att vara "hustru" och ta ansvar för familjen. Att David Lindblom lyfte fram hennes delaktighet under affärsresan är intressant. Det tyder på att det fanns ett behov av hustruns närvaro.

Sammanfattande diskussion

Affärsresor porträtteras vanligen utifrån den manliga företagsledarens perspektiv. Denna artikel studerar hustruns upplevelser i samband med affärsresan. Sedan tidigt 1900-tal hade Sverige relativt goda affärsförbindelser med Sydafrika. Efter andra världskriget då Janesie och David besökte landet stod svensk export till Sydafrika på topp. Tidigare hade man endast exporterat i begränsad utsträckning. STALs turbiner var särskilt eftertraktade under 1940-talet då gruvdriften expanderade i Sydafrika. Svenska direktörer var ofta mer beresta jämfört med den övriga befolkningen. De hade tillgång till kapital som gjorde att de kunde upptäcka andra delar av världen. Vid hemresan till Sverige reste Janesie och David Lindblom med M/S Klipparen, byggd 1935 och 6000 tonnare. Fartyget hade ett större utrymme för passagerare än M/S Mangarella. Som direktörshustru hade Janesie vissa privilegier och fick prova på att styra fartyget.

Genom att delta i affärsresan fick Janesie delvis insyn i landets industrier. Det innebar också att hon förvärvade kunskap om mannens arbete. Hon representerade

STAL genom att knyta kontakter och mingla vid fester. David Lindblom var stolt över hennes insatser. Som hustru kunde hon tillföra något till affärerna genom att vara pådrivande och skicklig på att bygga nätverk. Hon uträttade också flera besök på egen hand i Sydafrika.

Som turist var Janesie kunskapstörstande och ville förstå den svarta befolkningen i Sydafrika, men nådde inte helt fram. Allt som inte definierades som "svenskt" och "västerländskt" ansågs primitivt. Koloniala attityder och stereotypa föreställningar om människors olika värden präglade resan. Det var inte enbart Sydafrika som betraktades utifrån dessa värderingar. Paret Lindblom stannade även till på Kanarieöarna i samband med sin båtresa. Öarna förknippades med billiga souvenirer, exotiska varor (kanariefåglar och broderade dukar) och färska frukter.⁶⁸ Janesie konstaterar om lokalbefolkningen på Teneriffa: "Bananer är helt säkert deras huvudsakliga föda år ut och år in."⁶⁹ Resor till utlandet innebar kontakter med personer som hade liknande klassbakgrund och etnicitet. Lokalbefolkningen betraktades med nyfikenhet, avståndstagande eller fördomsfullhet. Begränsad kunskap påverkade mötet med andra kulturer. Synsättet visar också att känslan av "vi" och "dom" måste förstås i ett bredare perspektiv. Det är oklart hur David Lindblom upplevde resan till Sydafrika. Om han överhuvudtaget reflekterade kring diskrimineringen av svarta framgår inte i materialet.

Genom att belysa Janesies upplevelser synliggörs flera aspekter som är intressanta ur ett historiskt perspektiv. Dels hur

direktörshustrun kunde tilldelas uppdrag under en affärsresa, dels hur hon som vit, övre medelklasskvinna hade ett visst övertag i ett land präglad av förtryck och vit maktordning. Först i slutet av sin resa upprördes hon över det förakt som drabbade svarta. Däremot var hon övertygad om att kristendomen skulle förändra den svarta befolkningens liv. Missionärsarbetet hade övertygat henne om det goda i kristendomens krav på omvändelse. Efter resan ville Janesie fördjupa sig mer i svartas situation i Sydafrika och hon beställde en rad böcker som behandlade "rasfrågan".⁷⁰

Noter

1. Therese Nordlund, *Att leda storföretag: en studie om studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950* (Stockholm 2005).
2. Per Eriksson, "Försäljningsorganisation", andra delen, s. 508–509. *Företagsekonomisk handbok* (red) C.A. Strömberg (Stockholm 1945).
3. Klas Grinell, *Att sälja världen: omvärldsbilder i svensk utlandsturism* (Göteborg 2004), s. 10.
4. När engelsmännen började resa till södra Afrika under 1500-talet kom de i kontakt med lokalbefolkningen. Svarta uppfattades vanligen som "skrämmande". Se Linda Evi Merians, *Envisioning the Worst: Representations of Hottentots in Early Modern England* (London 2001), s. 13. Svarta ansågs vara ovärdiga att bo i ett rikt och bördigt land som södra Afrika. Vita engelsmän hade också svårt att acceptera befolkningens hudfärg och livsstil, då det kolliderade med deras tro och värderingar. Sådana tankar spreds sedan vidare genom kolonialismen till övriga länder i väst.
5. Ett bra exempel är företagsfamiljen Carlander som reste mycket utomlands och dekorerade hemmet med orientaliska föremål. Waldemar Swahn, "Ett hem vid "Lyckans väg" hos grosshandlare och fru Axel Carlander i Göteborg", *Svenska hem i ord och bilder* (1917). Ett annat exempel är familjen Ax:son Johnson, där Axel Ax:son Johnson var generalkonsul av Siam (dagens Thailand) och köpte en rad antikviteter till hemmet. Se Nordlund (2005).
6. Sara Mills, *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism* (London 1991), s. 1. Mills hävdar att kvinnors reseskildringar är ganska begränsade, när det rör mötet med koloniala attityder.
7. Grinell (2004), s. 123.
8. Therese Nordlund Edvinsson, *Broderskap i näringslivet: en studie om homosocialitet i Kung Orres jaktklubb 1890–1960* (Lund 2010), s. 121.
9. Rosabeth Moss Kanter, *Men and Women of the Corporation* (New York 1993).
10. Jean Lipman-Blumen, "Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: An Explanation of the Sex Segregation of Social Institutions", *Signs*, Vol. 1, No 3. Women and the Workplace: The Implications of Occupational Segregation (Spring 1976), 15–31.
11. Sökord "STAL" 2010-05-17 *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/lang/stal>.
12. Databasen Finspång, se <http://www2.finspong.se/1900/arbets/stalarb.htm> (besökte sidan 18.5.2010).
13. STAL, vid tekniska museet, <http://www.tekniskamuseet.se/elkraft/tillverkarna/stal.htm> (besökte sidan 19.5.2010).
14. *Svenska män och kvinnor: biografisk uppslagsbok*, del 4 (1948). Sökord "David Lindblom".
15. Birgitta Hambræus, *Att göra uppror i riksdagen: en självbiografi*, s. 6. Se <http://arkis2.dok.ra.se/ra/721378/Birgitta.%20Hambræus%20självbiografi.pdf>.
16. *Vem är det? 1957: Svensk biografisk handbok*, sökord "David Lindblom".
17. *Vi Aseater* nr 4, årg 9. April 1946.
18. Birgitta Hambræus, *Att göra uppror i riksdagen: en självbiografi*, s. 6. Se <http://arkis2.dok.ra.se/ra/721378/Birgitta.%20Hambræus%20självbiografi.pdf>.
19. Brev från J. Lindblom till barnen, 24.10.1946. Trälsten skulle lastas av i Moçambique. Ingår Fru Jane Sigrid Lindbloms Resebrev från en resa till Sydafrika, oktober 1946–februari 1947. Privat arkiv.
20. http://www.faktaomfartyg.se/mangarela_1945.htm (besökte sidan 19.5.2010).

21. Sigfrid Edström och Ruth Randall Edström reste med fartyget Hammaren till Sydafrika.
22. Birgit Karlsson, "SKF i Sydafrika: Apartheid, politik och företagande", s. 459. *Business history in Sweden: näringslivshistoria i Sverige* (red) Mikael Lönnborg & Paulina Rytkönen (Stockholm 2011).
23. *Vestmanlands Läns Tidning* 5.3.1930. Intervju med Sigfrid Edström.
24. Mats Lindqvist, *Herrar i näringslivet: om kapitalistisk kultur och mentalitet* (Stockholm 1996).
25. Internationell litteratur jämför ofta sekreterare och direktörsfruar. Sekreterare ansågs vara "office-wives" med ansvar för mannen. Se Rosemary Pringle, *Secretaries Talk: Sexuality, Power and Work* (London 1989).
26. Therese Nordlund Edvinsson, *En osynlig företagshistoria: direktörshustrun i svenskt näringsliv 1880-1960*, Lund 2012 (kommande).
27. Brev från J. Lindblom till barnen 1.11.1946. Privat arkiv.
28. Brev från J. Lindblom till barnen 14.1.1947. Privat arkiv.
29. Jämför med Michael Roper, *Masculinity and the British Organization Man Since 1945* (New York 2003), s. 164.
30. Brev från J. Lindblom till barnen 27.12.1946. Privat arkiv.
31. Brev från J. Lindblom till barnen och morfar 6.12.1946. Privat arkiv.
32. Birgitta Hambræus, *Att göra uppror i riksdagen: en självbiografi*, s. 8. Se <http://arkis2.dok.ra.se/ra/721378/Birgitta.%20Hambræus%20självbiografi.pdf>.
33. Brev från J. Lindblom till barnen 17.12.1946. Privat arkiv.
34. Brev från J. Lindblom till barnen 6.1.1947. Privat arkiv.
35. Brev från J. Lindblom till barnen 1.1.1947. Privat arkiv.
36. Lipman-Blumen (1976), s. 19.
37. Jan-Gunnar Rosenblad, *Nation, nationalism och identitet: Sydafrika i svensk sekelskiftesdebatt* (Nora 1992), s. 13-14.
38. "Afrikaaner" används ofta som en synonym till "boer". Begreppet "boer" kommer från holländskans uttryck för "bönder".
39. Anthony W. Marx, *Making Race and Nation: a Comparison of South Africa, the United States and Brazil* (Kapstaden 2003), s. 85.
40. Sökord "ANC" 2010-05-18, *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/lang/anc>.
41. Nancy L. Clark & William H. Worger, *South Africa: The Rise and Fall of Apartheid* (London 2004), s. 25.
42. Funso Afolayan, *Culture and Customs of South Africa* (Westport 2004), s. 36-37.
43. Jacques Derrida, "Racism's Last Word", *Critical Inquiry*, Vol. 12, No. 1, (Autumn, 1985), s. 291.
44. Shirley Brooks, "Planning for leisure in 1940s Natal: Post-War Reconstruction and Parks as Public Amenities", s. 136. *South Africa's 1940: Worlds of Possibilities* (red) Saul Dubow & Alan Jeeves (Kapstaden 2005).
45. Brev från J. Lindblom till barnen 27.11.1946. Privat arkiv.
46. Brev från J. Lindblom till barnen 27.11.1946. Privat arkiv.
47. Grimell (2004), s. 28.
48. Grimell (2004), s. 128.
49. Brev från J. Lindblom till barnen 14.1.1947. Privat arkiv.
50. Brittiska resenärer till Sydafrika nedtecknade beskrivningar och spred falska bilder av lokalbefolkningen. Svart hudfärg associerades med djävulen. Se Merians (2001), s. 116.
51. Katarina Hamberg, "Könet i hjärnan: En kritisk granskning av jakten på den biologiska könsskillnaden", s. 5131. *Läkartidningen*, volym 97, nr 45 (2000).
52. Brev från J. Lindblom till barnen 27.11.1946. Privat arkiv.
53. Brev från J. Lindblom till barnen 27.11.1946. Privat arkiv.
54. Benjamin Kidd, *Social Evolution* (1895), s. 88-95.
55. Brev från J. Lindblom till morfar, barnen 6.12.1946. Privat arkiv.
56. Elizabeth Isichei, *A History of Christianity in Africa: From Antiquity to the Present* (New Jersey 1995), s. 300.
57. Isichei (1995), s. 302.
58. Isichei (1995), s. 100.
59. Malin Gregersen, *Fostrandeförpliktelser: representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft* (Lund 2010), s. 11.
60. Isichei (1995), s. 105.
61. Brev från J. Lindblom till barnen 1.1.1947. Privat arkiv.

62. John Milton Hoberman, *Darwin's Athletes: How Sport has Damaged Black America and Pre-served the Myth of Race* (Boston 1997), s. 146.
63. Brev från J. Lindblom till barnen 23.1.1947. Privat arkiv.
64. Rosenblad (1992), s. 35.
65. Isichei (1995), s. 108.
66. Kate Mulholland, *Class, Gender and the Family Business* (Basingstoke 2003), s. 89-90.
67. Brev från D. Lindblom till barnen odaterat 1947. Privat arkiv.
68. Brev från J. Lindblom till barnen 7.2.1947. Privat arkiv.
69. Brev från J. Lindblom till barnen 30.10.1946. Privat arkiv.
70. Brev från J. Lindblom till barnen 26.12.1946. Privat arkiv.

Källor

Bilder

Bilderna i artikeln kommer från Fru Jane Sigrid Lindbloms resebrev oktober 1946 – februari 1947.

Privat arkiv

Fru Jane Sigrid Lindbloms resebrev från en resa till Sydafrika, oktober 1946 -februari 1947.

Biografiska verk och uppslagsverk

Handelsstatistik
Nationalencyklopedien
Svenska män och kvinnor: biografisk uppslagsbok, del 4.

Internet

Databasen Finspång, se <http://www2.finspong.se/1900/arbets/stalarb.htm> (besökte sidan 18.5.2010).
 Fakta om fartyg, http://www.faktaomfartyg.se/mangarella_1945.htm (besökte sidan 19.5.2010).
 STAL, vid tekniska museet, <http://www.tekniskamuseet.se/elkraft/tillverkarna/stal.htm> (besökte sidan 19.5.2010).
Statistisk Årsbok, www.scb.se (besökte sidan 22.5.2010).

Opublicerat

Hambraeus, Birgitta, "Att göra uppror i riksdagen: en självbiografi". Se <http://arkis2.dok.ra.se/ra/721378/Birgitta.%20Hambraeus%20sjalvbiografi.pdf>.
 Nordlund Edvinsson, Therese, *En osynlig företags-historia: direktörshustrun i svenskt näringsliv 1880-1960*, Lund 2012 (kommande).

Stort tack till Birgitta Hambraeus som lånat mig privata handlingar om hennes mor Janesie.

Tidningar

Svenska hem i ord och bilder
Vestmanlands Läns Tidning
Vi Asteater

Litteratur

- Afolayan, Funso, *Culture and Customs of South Africa*, Westport 2004: Greenwood press.
- Brooks, Shirley, "Planning for Leisure in 1940s Natal: Post-War Reconstruction and Parks as Public Amenities", *South Africa's 1940: Worlds of Possibilities* (red) Dubow, Saul & Jeevess, Alan, Kapstaden 2005: Double Storey.
- Clark, Nancy L. & Worger, William H., *South Africa: The Rise and Fall of Apartheid*, London 2004: Pearson Education Limited.
- Derrida, Jacques, "Racism's Last Word", *Critical Inquiry*, Vol. 12, No. 1, (Autumn, 1985).
- Eriksson, Per, "Försäljningsorganisation", andra delen. *Företagsekonomisk handbok* (red) C.A. Strömberg Stockholm 1945: Nordisk roto-gravyr.
- Gregersen, Malin, *Fostrandeförpliktelser: representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, Lund 2010: Historiska institutionen, Lunds universitet.
- Grinell, Klas, *Att sälja världen: omvärldsbilder i svensk utlandsturism*, Göteborg 2004: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Hamberg, Katarina, "Könet i hjärnan: En kritisk granskning av jakten på den biologiska könskillnaden", *Läkartidningen*, volym 97, nr 45 (2000).
- Hoberman, John Milton, *Darwin's Athletes: How Sport has Damaged Black America and Preserved the Myth of Race*, Boston 1997: Houghton.
- Isichei, Elizabeth, *A History of Christianity in Africa: From Antiquity to the Present*, New Jersey 1995: Eerdmans.
- Kanter, Rosabeth Moss, *Men and Women of the Corporation*, New York 1993: BasicBooks, cop.
- Karlsson, Birgit, "SKF i Sydafrika: Apartheid, politik och företagande", *Business history in Sweden = näringslivshistoria i Sverige* (red) Mikael Lönnborg & Paulina Rytkönen, Stockholm 2011: Gidlund.
- Kidd, Benjamin, *Social Evolution*, New York 1895: Macmillan.
- Lindqvist, Mats, *Herrar i näringslivet: om kapitalistisk kultur och mentalitet*, Stockholm 1996: Natur & Kultur.
- Lipman-Blumen, Jean, "Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: An Explanation of the Sex Segregation of Social Institutions", *Signs*, Vol. 1, No 3. Women and the Workplace: The Implications of Occupational Segregation (Spring 1976).
- Marx, Anthony W., *Making Race and Nation: A Comparison of South Africa, the United States, and Brazil*, Kapstaden 2003: Cambridge University Press.
- Merians, Linda Evi, *Envisioning the Worst: Representations of Hottentots in Early Modern England*, London 2001: Rosemont Publishing & Printing Corp.
- Mills, Sara, *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, London 1991: Routledge.
- Mulholland, Kate, *Class, Gender and the Family Business*, Basingstoke 2003: Palgrave.
- Nordlund, Therese, *Att leda storföretag: en studie om studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900-1950*, Stockholm 2005: Almqvist & Wiksell.
- Nordlund Edvinsson, Therese, *Broderskap i näringslivet: en studie om homosocialitet i Kung Orres jaktklubb 1890-1960*, Lund 2010: Sekel bokförlag.
- Pringle, Rosemary, *Secretaries Talk: Sexuality, Power and Work*, London 1989: Verso.
- Roper, Michael, *Masculinity and the British Organization Man since 1945*, New York 2003: Oxford University Press.
- Rosenblad, Jan-Gunnar, *Nation, nationalism och identitet; Sydafrika i svensk sekelskiftesdebatt*, Nora 1992: Nya Doxa.

Nya perspektiv på bortglömd trio

ANDERS BJÖRNSSON

Ordet bortglömd är en självklar utgångspunkt för den här artikeln om tre nyutkomna böcker. Alla behandlar de nämligen personer som av den ena eller andra anledningen har ställts i skuggan eller skamvrån, vars insatser har förklenats, missuppfattats eller fördömts. Alla tre vill lyfta fram dessa personer på nytt och pröva eftervärldens domslut. Detta är, inbillar jag mig, en betydligt svårare genre än att skriva biografier om personer, döda eller levande, vilkas namn hela tiden befinner sig i friska luften, eventuellt i hetluften. Risken med den förra genren, som man har sett alltför många exempel på, är överdriften, ensidigheten, viljan att försvara istället för att förstå, att ärerädda istället för att vara ärlig. Låt det vara sagt att samtliga tre författare har undgått den risken.¹

De här böckerna har också i andra hänseenden en del gemensamt. De är huvudsakligen koncentrerade till perioden från

1925 till 1945. Persongallerierna i de respektive böckerna är så pass näraliggande att de i ett antal fall överlappar varandra. Författarna har stått i en alldeles speciell relation till den porträtterade centralgestalten: i ett fall är det en elev som skriver om sin lärare, i ett annat en bror som skriver om sin storebror, i det tredje fallet handlar det om en före detta kommunist som försöker komma en annan före detta kommunist in på livet. I samtliga rör det sig om personer som har varit döda när böckerna har tillkommit och som i unga år skaffade sig gedigna akademiska utbildningar. Och i samtliga fall har dessa personer intagit politiska ståndpunkter som befunnit sig nära ytterpunkterna på den politiskt-ideologiska partiskalan i det land som är Sverige. Till yttermera visso förefaller det som om just det förhållandet har varit en viktig utgångspunkt för alla tre författarna. De politiska ställningstagan-

dena har varit gåtfulla, förvrängts i ljuset av vår egen samtid (kanske snarare av de skuggor den kastar) eller helt fördunklats av en avtagande kollektiv minnesförmåga.

Grupporträtt som tidsanda

Lägger man samman ett antal sådana här böcker får man fram åtminstone konturerna till intellektuella grupporträtt – materialiserade tidsandor – och det är angeläget för denna skribent att understryka att några skrattpesglar har det inte blivit här.

Birgitta Odén (f. 1921) var när hon utnämndes 1965 Lunds universitets första kvinnliga professor och Sveriges första kvinnliga professor i ämnet historia någonsin.² Hon efterträdde då sin lärare Sture Bolin (1900–1963) som oväntat ryckts bort två år tidigare. Han var en gigant inom svensk historieforskning och, vid sidan av Eli F. Heckscher (som förvägs försökte få Odén att doktorera för honom), förmodligen dess mest kända representant utomlands. När Bolin dog parenterades han av bland andra statsminister Tage Erlander som hade lärt känna honom under gemensamma studentår i Lund då de arbetat samman i redaktionen för *Svensk Uppslagsbok* där Erlander var en av redaktionssekreterarna och Bolin ansvarig för avdelningen "Historia". Sedan Birgitta Odén tillträtt var Erlander rask med att sätta in henne i sin forskningsberedning. Den bok hon nu har skrivit gavs av Vitterhetsakademien ut till hennes 90-årsdag i augusti 2011. Det var en akademi som Sture Bolin först sent i livet släpptes in i – motarbetad som han var av

fackarkeologerna vilka inte gillade att den välrenommerade myntforskaren gav sig in på deras domäner. Ändå står det klart att Sture Bolin var en humanistisk rese: Svan-te Nordin inrangerar honom bland elva utvalda storheter under 1900-talet i sin eleganta framställning *Humaniora i Sverige* (2009), främst för han djärva uttydning av ett knepigt medeltidsdokument, Kung Valdemars jordebok. Där firade hans tematiska skarpsinne och experimentlusta triumfer.

Mindre triumfatorisk var Sture Bolin som politiker. Han anslöt sig i tidiga år till det högernärstående Sveriges Nationella Ungdomsförbund, som efter brytning med moderpartiet i början av trettio-talet utvecklades i alltmer extrem riktning. Men Bolin hyllade inga totalitära ideal och allra minst sympatiserade han med vad som försiggick i den tidens Tyskland. Hans förebilder fanns i fransk nationalism och Birgitta Odén kan visa att rasistiska uttalanden som tillskrivits honom i själva verket har uttalats av andra personer. Under andra världskriget skulle Sture Bolin framträda som en skarp kritiker av det nazistiska styret, med *Det ensidiga våldet* (1944) som ett kraftfullt debattinlägg. En senare tids skuldbeläggning av Sture Bolin förblir, också efter Birgitta Odéns frikännande undersökning, en gåta. Det är sant att många akademiker och intellektuella i hans generation hyste "civilisatoriska" fördomar som fick dem att visa förståelse för stora och starka män (som i allmänhet visade sig vara små och lumpna) och det är också sant att akademien i Lund var en grogrund för högerextrema strömningar,

men Bolin drogs inte med i någon Hitlerdyrkan och som sin lärare valde han den liberale Lauritz Weibull och inte den nazi-anstuckne Gottfrid Carlsson. Tyskvännen och antisemiten Sture Bolin är helt enkelt en faktoid, ett felaktigt försanthållande, konkluderar Birgitta Odén. Den har fyllt den negativa funktionen att hans vetenskapliga gärning fläckats och förträngts. Stora delar av Bolins forskning ligger outgiven. Med Birgitta Odéns gedigna bok (och Svante Nordins uppvärdering) borde det kunna bli en ändring på den punkten.

Mellankrigstidens radikalism

Mellankrigstidens Lund var också mötesplatsen för en radikalism av annat slag, den socialistiska. I staden och dess omgivning fanns en tradition som går tillbaka till Bengt Lidforss, biologen och tyskvännen (som inte går fri från anklagelsen att ha yttrat sig antisemitiskt), och Axel Danielsson, den legendariske redaktören för *Arbetet*. Skånelandskapen var hemtrakt för många av de ledande inom svensk arbetarrörelse (Fredrik Thorsson, Per Albin Hansson, Ernst Wigforss, Gustav Möller, Per Edvin Sköld) och till Lund reste inte bara Tage Erlander utan också vänstermän som Per Nyström, Möllers blivande statssekreterare, och Stellan Arvidsson, enhetsskolans arkitekt, för att läsa och bilda sig. Många av de vänstersinnade akademikerna anslöt sig till Lunds Clartésektion, länge den starkaste i landet. Inom denna krets grundades tidskrifter som *Ateneum*, forum för ett akademiskt avantgarde, och *Nordeuropa*, ett anti-nazistiskt kampor-

gan. Bland de briljanta begåvningarna fanns en prostson från Kristdala i Småland, Per Meurling (1906–1984). Han skulle visserligen disputerat i religionshistoria i relativt framskriden ålder – enligt personligt meddelande till skribenten för att imponera på en frisörskas som han inlett ett förhållande med – men annars akta sig noga för prästyrket. En akademisk karriär av sedvanligt snitt gjorde han inte heller, däremot en som pornograf.

Politiskt kom Per Meurling att ansluta sig till det betydelselösa svenska kommunistpartiet. Han tycks ha sett sig själv som något av en chefsideolog och en teoretiker med vid internationell utblick. Han engagerade sig i stora kulturella debatter, bland andra fejden kring Agnes von Krusenstjerna, där han otvetydigt tog den diskrediterade författarinnans parti, och hans djärva litteraturkritik beundrades långt utanför den dogmatiska sektvänstern (i själva verket var han nog som yrkesintellektuell tidigt misstrodd där). Under världskriget greps Meurling och dömdes till fängelse för spioneri på uppdrag av Moskva. (Hans gamle Clarté-kamrat Per Nyström satt då i socialdepartementet som hade hand om polisfrågorna!) När kriget var slut skulle han lämna SKP och, efter ett mellanspel som offentlig renegat, bli en troende socialdemokrat. En ny politisk framtid kunde han inte räkna med: han hade stött sig med för många, ansågs opålitlig och sluskig (söp och hade suttit på cellen för fylleri), i mångas ögon var nog också hans opportunism belastande, man visste inte var man hade honom. Han fick bli brödskrivare i fackförbundspress, i boulevardtidningar

och porrmagasin. Ändå skrev han året före sin död en lärd bok om Erik Gustaf Geijer och marxismen, där han drev den något äventyrliga tesen att Geijers avfall till liberalismen är ett påhitt eftersom Geijer, ansedd som nationalkonservativ fyrbåk, hade varit en god liberal hela tiden. Var kanske inte heller Meurling en avfälling?

Organisk intellektuell

Det är en fråga som Hans Lagerberg brottas med i sin stilsäkra och originellt upplagda bok som sträcker sig långt utöver biografigenren. Lagerberg, en före detta gymnasielärare som proletariserade sig de där märkvärdiga åren då "allt var i rörelse" (Kjell Östberg) och då Per Meurling undvek att lägga sig i den politiska debatten, försöker att förstå sina egna generationserfarenheter genom att jämföra dem med Meurlings. Hur kunde skarpa hjärnor fångas och förblindas av en närmast religiös begeistring? Hur har de bearbetat sina misslyckanden, sin besvikelse, sina senare tillkortakommanden i livet? Finns det en balans, en bro mellan tro och trolöshet? Hans Lagerberg (författare till ett tidigare arbete om svek och illojalitet, *Förrädare*, 2000) har närläst Per Meurlings skrifter och blivit uppriktigt fångslad, närmast förtrollad. Han frågar sig vad det innebär att vara en rörelseintellektuell, vilken frihet man då förlorar och vilken man eventuellt vinner. Ideologiskt ansluter han nära till Gramscis vision av den organiske intellektuelle som är ett med massan av människor och inte väljer det storstilade tänkandet som yrke men som livsform. Här

finns en misstro mot expertisen, mot det välartade. Men samtidigt måste människan lära sig konsten att överleva, och Per Meurling var sannerligen, mitt i sin trolöshet och sitt gemena förräderi mot närstående, en överlevare. Ibland levde han som trashank, en respektlös sådan, men det verkar faktiskt inte som om han förlorade självrespekten.

Lagerbergs bok bygger till en stor del på intervjuer med personer som på ena eller andra sättet har haft en, om också kortvarig, relation till Per Meurling. Författaren till dessa rader hör dit. Det är därför möjligt för mig att bedöma kvaliteten i själva intervjusituationen och hanteringen av intervjumaterialet, och i bägge fallen står det klart att Lagerberg har skött sig exemplariskt. Han har tematiserat, kondenserat, klarlagt åsiktsbrytningar, gett ett mångsidigt perspektiv på bokens huvudperson som inte är alldeles typiskt för levnadsteckningar. Stoffet är väl strukturerat, man saknar upprepningar, framställningen är starkt tesdriven och den har en lärd och omfattande apparat. Hans Lagerberg har de facto skrivit en akademisk avhandling som han tyvärr har avstått från att disputera på. Man kan tänka sig att det kunde ha gått hett till i så fall, som det uppenbarligen gjorde när Meurling själv stod i katedern år 1949.

En annan som inte gick vägen ända fram var Leif Björk (1907–2000), även om han hade två licentiatexamina i portföljen, den ena synbarligen inspirerad av Eli Heckscher. Också Leif Björk anslöt sig till Clarté-rörelsen. Där träffade han Karin Boye, liksom den sju år yngre

Björk född och uppvuxen i Göteborg men akademiskt utbildad i Uppsala, där hon, tillsammans med Björk och Jarl Hjalmarsson, var med om att bilda en av de första Clartésektionerna i landet. (Johan Svedjedal kallar Leif Björk den ivrigaste av alla medlemmarna där; se *Spektrum* 1931–1935. *Den svenska drömmen*, 2011.) Efter det lundsiska språkgeniet Hannes Skölds bortgång övertog Boye, nedflyttad till Stockholm, under en tid ledarskapet för Svenska Clartéförbundet, och hennes kortvariga förening med Leif Björk (de var gifta 1929–1932) kan ses lika mycket som ett politiskt kamrätäktenskap som ett poetiskt kärleksäventyr. Leif Björk – försäkrar brodern Kaj, diplomaten, politikern och tidningsmannen (chefredaktör för socialdemokratiska *Ny Tid* i Göteborg) – var redan i gymnasieåren en kvinnornas charmör, en brådmogen läkarson som tidigt skaffade sig psykiska problem (Kaj Björk uppger något lekmanamässigt att skuld känslor efter idogt onanerande kan ha varit en bidragande orsak) och livet igenom höll ett markerat låg profil. I relationen till Boye spelade han helt klart andrafiolen, även om de gjorde många politiska och professionella ting tillsammans, exempelvis snabböversättningen av Thomas Manns *Bergtagen* till svenska 1929, inför det förmodade Nobelpris som också inföll den hösten.

Planekonomins lockelse

Av allt att döma var Leif Björk en mångsidigt utrustad person. Han skaffade sig omfattande språkkunskaper, bland annat i

ryska. Han reste till Sovjetunionen för att studera landets ekonomi. Imponerad blev han, om också inte helfrälst. Sannolikt har han under några år uppfattat sig som kommunist, och som flitig ”fellow-traveler” måste man under alla omständigheter se honom. Det fanns många i samtiden som såg planmässigt-rationella lösningar på ekonomiskt-organisatoriska problem som någonting framåtsyftande. När jag – i annan egenskap, som radiojournalist – för ett tjugofemtal år sedan intervjuade 30-tals-radikaler som Per Nyström och Erland Hofsten (den senare, liksom Leif Björk, i många år anställd vid Statistiska Centralbyrån) pekade de gärna på de sovjetiska femårsplanerna som inspirerande, effektiva krisdämpare. Även i borgerliga kretsar fanns tanken på att kapitalismen måste organiseras fram i sitt eget överlevnadsintresse; Bertil Ohlin, den framtida folkpartiledaren, var inne på sådana tankegångar.³ Och det är inte alls underligt att det var just Leif Björk som överförde Keynes *General Theory* till svenska (*Sysselsättningsproblemet*, 1945). Över sextio titlar facklitteratur skulle han få tid att översätta genom åren. Varför kom han inte att spela någon central roll i svensk offentlighet som brodern – och som det hade varit naturligt att tänka sig med tanke på hans intellektuella kapacitet?

Det fanns, som Kaj Björk antyder, mentala hinder. Både Leif Björk och Karin Boye sökte psykiatrisk hjälp. Deras äktenskap klingade strax av och Boye valde efter en Berlinvistelse att fullt ut anamma sin homoerotiska läggning. Uppbrottet innebar inte brytning och fiendskap dem

emellan, men det verkar trots allt som om Leif Björk skulle ha sett detta som en svår förlust. Han blev privatman, inbunden, och en beläst och beundrad yrkesman, rentav mytomspunnen. Det förefaller som om Leif Björks eget arkiv har gett förhållandevis få upplysningar som författaren kunnat dra nytta av. Vad han stödjer sig på är främst tryck och litteratur från tiden. Boye, redan omskriven, intar främsta platsen i boken, och Kaj Björk har ansett att det funnits anledning att korrigera för att inte säga förkasta innehållet i Margit Abenius' klassiska, "anti-politiska" Boye-bok (*Drabbad av renhet*, 1951) som dock inte representerar Boye-litteraturens senaste ståndpunkt. Man har sist och slutligen en känsla av att det finns mer att säga om ämnet Leif Björk, fast kanske inte av "Dimmornas Kaj", vars allra bästa bok förmodligen är den som handlar om brödernas tidigt bortgångne fader, läkaren och socialdemokraten Adolf Björk (*Livet är kort – om en man och hans tid*, 1988).

Noter

1. Birgitta Odén, *Sture Bolin. Historiker under andra världskriget*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Handlingar. Historiska serien 27. Stockholm 2011. 101 s. Hans Lagerberg, *Per Meurling. En intellektuell vildhjärna. Biografi*. Ordfront. Stockholm 2011. 352 s. Kaj Björk, *Karin Boye och hennes man*. Hjalmarson & Högberg. Stockholm 2011. 157 s.
2. Om man undantar den i Sverige verksamma Alma Söderhjelm; men hon hade sin personliga professur vid Åbo Akademi och skrev under sin tid i Sverige mestadels i lättare ämnen.
3. I min bok *Skuggor av ett förflutet. Bondeförbundet och trettioåret* (Lund, 2010) tar jag fram flera exempel på "organistiskt" tänkande, men också enstaka exempel på Manchesterliberalt mottänkande, bland annat i en pseudonym pamflett (*Om friheten*) som jag gör ett försök att attribuera till – Eli Heckscher! Heckscher och hans favoritelev Ohlin bröt med varandra på denna grundval.

R.F. Berg och Axel Danielsson i ohelig Malmöallians 1898

JAN O. BERG

Den förste chefen för Skånska Cement-aktiebolaget Rudolf Fredrik Berg (1846–1907) var en av sin tids mera dynamiska industriledare och arbetsgivare. Därtill var han en framstående samhällsbyggare i Malmö och i Limhamn, där han står staty. Axel Danielsson (1863–99) var en av svensk arbetarrörelses första stora ideologer, från 1887 med Malmö som sin verksamhetsbas. Han grundade och ledde under resten av sitt korta liv tidningen *Arbetet*.

De var varandras självklara meningsmotståndare. Danielsson kritiserade Berg i sin tidning, inte sällan i ironiska och håfulla ordalag, och drog sig då inte för att anspela på cementbolagschefens frikyrkligt färgade religiositet. Trots det visar det sig att de två åtminstone vid ett tillfälle förmådde att bortse från sina motsättningar och enas om att samverka för ett gemensamt mål. Det skedde i slutfasen av en hamnkonflikt i Malmö 1898, en episod

som hittills varit förbisedd i historieskrivningen. Den skall nu redovisas.

Denna artikel bygger på författarens idéhistoriska avhandling från 2011, som behandlar svensk arbetsgivarpolitik före och under storstrejken 1909. En av avhandlingens tre huvudpersoner är just R.F. Berg.¹ Artikeln kan läsas som ett fristående tillägg till den skrift som ABF i Malmö lät producera 2008 till 100-årsminnet av Amaltheaattentatet, med Malmö kulturnämnd som finansiär. ABF-skriften redovisar i separata artiklar tio skribenters infallsvinklar och kommentarer till händelserna 1908. Trots det saknar boken varje försök att se arbetsgivarperspektivet. De arbetsgivare som skymtar är marginaliserade till rollen av "den andre", i något fall snarast "den onde".

Om R.F. Berg får man bara veta, i historikerna Lars Berggrens och Roger Johanssons bidrag, att han hade utvecklat

ett starkt motstånd mot den fackliga rörelsen.² Som karaktäristik av Bergs arbetsgivarprofil är det inte bara magert utan direkt missvisande, vilket strax kommer att framgå. Amaltheasprängningens förhistoria får här också en ny belysning.

Bakgrunden

Arbetsfacklig verksamhet kom igång i Skåne på 1870-talet, parallellt med att industrialiseringen tog fart. En utlösande faktor för båda dessa utvecklingsförlopp var 1860-talets liberala reformvåg i Sverige, som medförde näringsfrihet och föreningsfrihet. Den gamla tjänstehjonsstadgan från 1600-talet avskaffades i sina väsentliga delar. Den nyvunna rätten att flytta och att fritt söka arbete öppnade tidigare okända möjligheter för jordbrukssamhällets egendomslösa befolkning.³ Befolkningsflytten från landsbygd till städer tog fart, liksom emigrationen.

Andra nyheter var den aktiebolagslag som möjliggjorde gemensamma kapital-satsningar och bolagsbildningar mellan ägare utan de familjeband, som handels-husen och de äldre bruksföretagen byggt på. Viktig för den följande snabba industriella utvecklingen var också den nya möjligheten att grunda privata affärsban-ker, vilka snabbt blev basen för industrins finansiering.

Ett exempel på den nya bolagsformen var det 1873 grundade Skånska Cementaktiebolaget. I dess ägarkrets möttes medlemmar av den skånska jordägare-deln, industriidkarna Kockum från Malmö, tekniker och forskare inom geologi

och kemi. Bolagets förste chef blev den 26-åriga kemiingenjören R.F. Berg, som kom från Stockholm och Teknologiska Institutet – KTH:s föregångare. Till bolagets verksamheter i Lomma (den första cementfabriken) och Limhamn (kalkbrytningen) rekryterades arbetare från det skånska jordbruket.

Den tidigaste fackliga verksamheten i Malmöområdet fick inspiration från Danmark, där sådan verksamhet kommit igång ännu tidigare. 1887 tillkom som starkt drivande kraft Axel Danielsson. Han drog sällan jämnt med sin huvudri-val om inflytandet i arbetarrörelsen, Hjalmar Branting. När denne blev redaktör för tidningen *Social-Demokraten* i Stockholm flyttade Danielsson till Malmö.

Han fick snabbt till stånd en facklig uppslutning för att grunda tidningen *Arbetet* samma år. 1888 hölls den första syd-svenska arbetarkongressen i Malmö, där ett av Danielsson författat program antogs. Enligt det var arbetarrörelsens mål socialisering av mark och produktionsmedel. Det inspirerade den fackliga aktiviteten, bl.a. vid Cementaktiebolaget, och ledde till Sveriges första större lockout i Lomma 1889. R.F. Berg utestängde de 400 arbetarna, sedan man bildat en fackförening och inlett en lönestrejk. Det var också den första stora sammanstötningen mellan honom och Danielsson. Den senare kallade i sin tidning cementbolagschefen "mannen med cementshjärtat". Att denne segrat i Lommakonflikten, under vilken arbetsvilliga/strejkbrytare använts och 40 av de strejkande i slutändan avskedats, kunde inte bestridas.⁴ Men det var för Danielsson

en Pyrrhusseger, en åtgärd som han ansåg att bolaget inte kunde upprepa. För Berg, som uppfattat händelserna som en attack på hans egen patriarkala auktoritet, blev konflikten en tidig tankeställare.

1893 bildades ett samverkansorgan mellan Malmös yrkesfackföreningar, avsett för ömsesidigt stöd under konflikter. Antalet sådana steg markant under de följande åren och innebar allt oftare framgångar för arbetarsidan. Bland arbetsgivarna fanns ingen gemensam organisation för konflikthantering. Åren 1897–98 blev särskilt stormiga, med en fem månader lång strejk vid Kockums varv under senare delen av 1897 och en lika lång sådan vid Malmö Yllefabrik våren och sommaren 1898. Den förra gällde för arbetarnas del att få till stånd ett kollektivavtal med fastställda minimilöner, vilket lyckades. Den senare handlade om själva föreningsrätten. Vid yllefabriken avskedades arbetare som bildat en fackförening och man tog istället in oorganiserad arbetskraft, som i Lomma 1889. De skyddades av polis och beriden militär mot attacker från de avskedade, vilket resulterade i oroligheter, stora arbetardemonstrationer och vid något tillfälle skottlossning, dock utan personskador.

Omröstning och brevväxling

I Limhamn, där de första fackföreningarna var på väg att bildas, skrev R.F. Berg i juni 1898 ett brev till arbetarna. Han betonade vars och ens frihet att tillhöra men också att stå utanför föreningar och föreslog att de inom sig skulle utse tio förtroendemän, med vilka han skulle kunna

samråda om deras intressefrågor. Detta borde, ansåg han, vara att föredra framför att överlåta sitt inflytande till någon utanförstående facklig ombudsman. Berg ordnade sedan en omröstning bland arbetarna om deras inställning till fackföreningar, varvid det visade sig att uppfattningarna gick kraftigt isär. Vid kalkbrottet fanns en stor övervikt för att bilda en fackförening, vid cementfabriken var man starkt emot. Sammanlagt fanns en majoritet för föreningens bildande, 245 röster mot 200. Föreningen kom till stånd samma år. I *Arbetet* ställde Axel Danielsson frågan med vilken rätt Berg hade begärt att arbetarna skulle rösta om saken. Något svar verkar han inte ha fått.

Ett samtidigt händelseförlopp vid Skånska Cementgjuteriets Malmöanläggning ger en annan bild av cementbolagschefens hållning.⁵ Vid detta företag fanns en fackförening, vars tillkomst Berg hade tolererat. När han uppfattade att den börjat ställa till obehag för arbetare som inte velat ansluta sig, påminde han i ett brev om att han ställt som en förutsättning vid föreningens bildande att frihet skulle finnas för arbetarna att ingå i föreningen "eller låta vara därmed efter vars och ens eget val". Föreningens styrelse beskrev i sitt svarsbrev arbetarrörelsen som "en stat i staten", med moralisk rätt att kräva "allmän värnplikt" av de sina för klassintresset, och begärde helt sonika att företaget skulle avskeda en viss arbetare, som trots påtryckningar inte velat gå med i facket. Berg avvisade kravet och kritiserade i ännu ett brev fackföreningens koppling till socialdemokratien, som han beskrev som kris-

tendomsfientlig och benägen att hota med våld och olagliga åtgärder. Han uttryckte förväntningar om en kommande reglering av rättsförhållandet mellan arbetsgivare och fackföreningar – en tanke han snart skulle börja aktivt verka för.⁶

Brevväxlingen kom till tidningarnas kännedom. *Sydsvenska Dagbladet* ondgjorde sig över vad man beskrev som facklig tyranni mot en enskild arbetare. *Arbetet* avslöjade att den arbetare som kontroversen gällde var frälsningssoldat och ironiserade över att en sådan inte ville tillhöra facket. Man respekterade alltså knappast den vid denna tid ibland framhållna ståndpunkten inom socialdemokratin att religionstillhörighet var en privatsak.

Kort efter denna händelse, i augusti 1898, sammankallade Berg arbetsgivarna vid Malmös och Skånes större företag till ett möte för att bilda en arbetsgivarförening. Han hade kommit till slutsatsen att arbetarsidans organisering måste mötas med motsvarande åtgärder från arbetsgivarna. Den omedelbara reaktionen på detta från Axel Danielsson och *Arbetet* var närmast triumferande. Där sågs det som ett styrkebesked för Skånes arbetarorganisationer att först av alla ha tvingat fram en organisering bland arbetsgivarna.⁷ Detta första försök att grunda en allmän arbetsgivarförening fick inledningsvis gensvar även i Stockholm och Göteborg men kom under 1899 av sig, trots Bergs ansträngningar. 1902, som var rösträttsstrejkens år, skulle man lyckas bättre.

Mitt under den oroliga Malmösom-maren 1898 inträffade Cementaktiebolagets 25-årsjubileum. Ceremonin ägde

rum en augustisöndag i vad som kallades Kyrkogrottan – en nedlagd brytningsgrav i Limhamnsbrottet, formad som en amfiteater. Det skedde i närvaro av alla bolagets arbetare med sång och andakt, tal av lundabiskopen Gottfrid Billing och av R.F. Berg. Höjdpunkten var utdelandet av Patriotiska Sällskapets förtjänstmedaljer till 137 trojänare i bolaget. I *Arbetet* ironiserade Axel Danielsson under de följande dagarna över Bergs mycket religiöst präglade tal – cementbolagschefen var sedan länge känd som missionsförbundare och söndagsskollärare. Men Danielssons udd riktades också mot den stora grupp arbetare som han såg som politiskt naiva och alltför lätt fångade av Bergs och biskopens patriarkala retorik. De karakteriserades alla som "grottmänniskor".⁸

Hamnkonflikt och ohelig allians

I slutet av juli 1898 hade en strejk brutit ut i Malmö hamn, en kommunal verksamhet som engagerade den i stadens styrelse verksamme Berg. Hamnarbetarna hade sedan 1880-talet en egen fackförening och från 1897 fanns ett nationellt transportarbetarförbund som man ingick i. Från det senare stödde man Malmöarbetarnas krav på lönehöjningar och på att få till stånd ett kollektivavtal, vilket ännu inte fanns. Sådana avtal hade under 1890-talet blivit vanligare, främst i mindre företag, men betraktades ännu med skepsis av majoriteten bland arbetsgivarna. Man tvekade inför att sluta avtal med fackföreningar som ännu i regel bara representerade en minoritet av arbetarna, inte alltid verkade

ha kontroll över sina medlemmar och inte sällan (som i fallet vid Cementgjuteriet) tillämpade en militant socialistisk eller antireligiös retorik.

Den kommunala hamnstyrelsen vägrade att förhandla med fackföreningen, vars ambition uppfattades vara att monopolisera hamnarbetet för egen del. Man tog in icke-organiserade arbetare i de strejkandes ställe. Efter några dagar togs, med kommunens goda minne, arbetsgivarrollen över av ett nytt privat stuveribolag. Bakom det stod en grupp Malmöföretag med krav på fungerande transporter. Berg namngavs i pressen som initiativtagaren och blev bolagets ordförande. I *Arbetet* skrev Axel Danielsson, som hade grundat och var personligt engagerad i hamnarbetarnas fackförening, en betraktelse med rubriken "Malmö hamn i storkapitalets händer".⁹

Fortsättningen blev förhandlingar som inledningsvis inte ledde någon vart. Det nya bolaget, företrätt av Berg, ville inte sluta avtal med fackföreningen och erbjöd individuella avtal, vilket de strejkande avvisade. I *Arbetet* publicerades regelbundet namn på de oorganiserade hamnarbetare som stämplades som strejkbrytare. Positionerna förblev låsta under hela september.

Sedan fick konflikten en plötslig upplösning, som bör ha överraskat många och inte observerats i tidigare forskning och historieskrivning. Den 29 september kunde man läsa i *Arbetet* att ett medlingsförslag i hamnstrejken hade framlagts "av redaktören", dvs. av Axel Danielsson. Det hade skett efter att han fått en uppmaning härtill från vad tidningen kallade "infly-

telserikt håll". Det som följde visade att uppmaningen kom från Berg. De två hade på cementbolagschefens initiativ sammanträtt på bolagets kontor och blivit överens om en lösning. Danielsson hade åtagit sig att förankra den hos de strejkande hamnarbetarna, vilket han också gjorde. Lönerna höjdes inte oväsentligt, de under strejken anställda – strejkbrytarna – skulle arbeta kvar, men framtida rekryteringar skulle ske ur den grupp som strejkat. Något formligt kollektivavtal med fackföreningen var det inte frågan om, men uppgörelsen hade en generell räckvidd som pekade fram mot ett sådant avtal. Dess innehåll bekräftades helt enkelt i ett personligt brev från Berg till Danielsson.¹⁰

Transportarbetarförbundet i Stockholm hade hamnat utanför händelsens centrum. Dess ordförande Charles Lindley hade varit i Malmö och dirigerat strejken under dess första fas. Han återkom snabbt och ville, med hot om utvidgad konflikt, omförhandla överenskommelsen och genast få bort strejkbrytarna från hamnen. Berg meddelade kort att uppgörelsen med Danielsson stod fast. Lindley fick ge upp försöket.¹¹

En ovanlig, man kan säga ohelig, allians hade uppstått mellan cementbolagschefen och hans argaste kritiker, redaktören för *Arbetet*. Den blev i praktiken också en åsnespark mot hamnarbetarnas ännu nya fackförbund. Lindley mobiliserade företrädare för förbundet och brännmärkte offentligt Danielssons ingripande.¹² Denne svarade i föraktfulla ordalag, och konstaterade att konflikten faktiskt hade slutat med en vinst för fackföreningsrörelsen.¹³

Vad fick cementbolagschefen att göra denna omsvängning? Den skedde från en till synes omedgörlig hållning mot de strejkande i början av september till en av honom själv föreslagen kompromiss vid månadens slut, med villkor som arbetarsidan såg som en framgång. Svaret måste bli att en pragmatisk bedömning från Berg – troligen förstärkt av påtryckningar från Malmöföretag som var beroende av att fartygstransporterna kom igång – fått honom att ge avkall på "arbetets frihet", den princip han och stuveribolaget följt när man inledningsvis vägrade förhandla och anställde oorganiserade i de strejkandes ställe. Berg måste ha uppfattat att Axel Danielsson år 1898, trots sin fräna retorik i tidningen, vid denna tid var mera pragmatiker än revolutionär och hade en ställning bland sina egna som gjorde att en uppgörelse med honom borde hålla.

Handgemäng och kollektivavtal

Detta positionsbyte kan för Berg i efterhand ha lett till en besvikelse. Men det kan också ha blivit något som öppnade hans ögon för de två skilda rättsuppfattningar han senare skulle beskriva, liksom för nödvändigheten av att söka förstå den fackliga arbetarsidans synsätt, om man skulle kunna överbrygga tidens stora klassmotsättning.

Berg hade vid uppgörelsen deklarerat att stuveribolaget skulle verka för goda förhållanden mellan de båda arbetargrupperna: de som anstälts under strejken och de strejkande som återanställdes. Men hamnen i Malmö var långt ifrån någon

söndagsskola. Bergs tanke visade sig stanna vid en from förhoppning. Några dagar senare rapporterade *Svenska Dagbladet* att det hade blivit slagsmål mellan arbetargrupperna, efter ett möte som stuveribolaget hade ordnat i försoningssyfte. De tidigare strejkande hade varit flera antalet och gett dem de såg som strejkbrytare så grundligt med stryk att tidningen antog att man var på väg att lyckas med att jaga bort vad tidningen kallade "de nyantagna arbetarna". Berg kan knappast ha undgått att ta intryck av denna händelse.

Historien har en fortsättning, inte heller den tidigare uppmärksammas. Det gäller den modell för arbetsledningen i hamnen som tillämpades efter uppgörelsen. Modellen beskrevs först 1906 i ett brev från Berg till Charles Lindley. Sistnämnda år var det dags att träffa det första formliga kollektivavtalet mellan Malmö Stuveri AB och Transportarbetarförbundets avdelning i Malmö (vilket betyder att 1898 års personliga överenskommelse mellan Berg och den ett år senare avlidne Danielsson hade hållit och fungerat i åtta år). Berg påpekade för Lindley, som fått avtalets text sig tillsänd för förbundets godkännande, att stuveribolaget i Malmö sedan 1898 hade tillämpat en för arbetarna värdefull, från skratiden kvarlevande praxis. Den innebar att stuveriarbetarna inom sig utsåg en förtroendeman, varpå denne av bolaget accepterades som fungerande förman. Han hade den viktiga och känsliga uppgiften att fördela det dagliga arbetet – vars omfattning kunde variera kraftigt, beroende på den aktuella fartygstrafiken – bland de arbetssökande. Hamnarbetarna i Malmö

utsåg alltså själva innehavaren av den roll som i andra hamnar och verksamheter tillkom en av arbetsgivaren utsedd arbetsledare.

Berg skrev till Lindley att det förtroende för arbetarna som denna praxis inneburit från Malmö stuveribolags och hans egen sida aldrig hade missbrukats. "Under de åtta år bolagets verksamhet pågått har ingen av förtroendemännen brustit i sin skyldighet i detta avseende." Berg tillade trosvisst att "någon risk för att de framdeles skulle göra det förefinnes heller icke". Han förklarade för Lindley varför det i 1906 års kollektivavtal – där denna arbetsledarmodell uttryckligen skrevs in – måste finnas en klausul om att arbetsgivaren hade rätt att, om någonting inte fungerade, återta arbetsledarrollen. Klausulen var nödvändig, skrev Berg, "då köpmännen alltjämt skylla mig för att hava lämnat all makt i socialisternas händer".¹⁴

På vilket sätt hade han gynnat socialisterna? Denna beteckning använde han här som liktydig med fackföreningen. Den tillämpade arbetsmodellen måste ha varit till fördel för fackföreningsanslutningen genom att en på detta sätt vald förtroendemän kunde ge fackföreningsmedlemmar företräde till arbete. Hamnarbetare som inte var organiserade hade alltså alla skäl att bli det. Fackföreningen och dess medlemmar hade av Berg och stuveribolaget i praktiken tillerkänts en villkorad ensamrätt till den del av stuveriarbetet som inte sköttes av fartygens besättningar. Han hade gett efter på "arbetets frihet", rätten att själv besluta om anställningar och avskedanden, men med möjlighet att

återgå till den normala ordningen om någonting brast. Vilket det enligt Berg inte hade gjort under de åtta år modellen varit i kraft. Fackföreningen hade i gengäld goda skäl att se till att arbetsgivaren inte hade något att klaga på – i så fall riskerade man att förlora möjligheten att ge sina medlemmar företräde till jobben och att själv få fördela dessa.

Transportarbetarförbundets styrelse i Stockholm godkände och bekräftade Malmöavtalet år 1906, enligt protokollet utan diskussion.¹⁵ En åttaårig personlig överenskommelse övergick till att bli ett formellt kollektivavtal. Förbundets tidning hade år 1898 föraktfullt kallat Berg "den ödmjuke Jesu efterföljare", en person utan förmåga som underhandlare. 1906 tackades han och stuveribolagets två övriga förhandlare av samma tidning "för den humanitet och det tillmötesgående de vid underhandlingarna visat".¹⁶ Charles Lindley var vid båda tillfällena tidningens redaktör. Dessa uttryck får därmed anses spegla förbundets diametralt olika synsätt på arbetsgivarsidan i Malmö hamn vid respektive tidpunkter.

I SAF-styrelsen

Sedd i efterhand var Bergs omsvängning 1898 en första signal om något det skulle komma mera av. Under de följande åren förändrade han successivt och radikalt sin syn på arbetarrörelsen. 1902 formulerade han i ett styrelsedokument en framtida vision av två välorganiserade och jämnstarka huvudorganisationer på arbetsmarknaden, som styrkemässigt skulle balansera

varandra och därför i det längsta skulle vilja söka fredliga förhandlingslösningar och undvika öppna konflikter.¹⁷ 1903 slöt han det första kollektivavtalet i Lomma, där arbetarnas föreningsrätt uttryckligen skrevs in. 1905 inträdde Cementaktiebolaget i den då tre år gamla Svenska Arbetsgivarföreningen, SAF.¹⁸

Berg blev där en otåligt pådrivande medlem, med huvudlinjen att SAF:s förhållande till den fyra år äldre Landsorganisationen snarast borde regleras i ett huvudavtal, där man skulle fastställa övergripande spelregler för arbetsmarknaden. Det var ett kontroversiellt synsätt bland dåtidens arbetsgivare, där idén om kollektiva avtal ännu var omstridd och där den fackliga rörelsen ofta sågs mera som en fientlig motståndare än som en möjlig avtalspartner. Sin arbetsgivarhållning utvecklade Berg i två offentliga och uppmärksammade anföranden 1905 och 1906. Han beskrev fackföreningsrörelsen som en social väckelserörelse med likheter med den andliga väckelserörelse han själv var en del av. Båda hade fått kämpa sig upp ur underlägen och setts med misströsksamhet av samhällets etablerade skikt; båda innehöll ytterlighetsriktningar, som av omvärlden felaktigt antagits vara representativa för deras helhet. Han beskrev de två synsätten på strejkbryteriet och den bitterhet och förföljelse som detta förorsakade mellan arbetare som uttryck för två skilda rättsuppfattningar. Lösningen måste vara att förhandla fram en kompromiss mellan dessa uppfattningar. Han tog 1906 avstånd från sin gamla ledarstil, att vara en "välgörande patriark", och gladdes åt att se

"ett folk som kan hjälpa sig själv".¹⁹

Samma år valdes han in i SAF:s styrelse och fick där visst gehör för sina synpunkter. Det ledde till förhandling med LO, vars resultat blev det första avtalet mellan de båda huvudorganisationerna, känt som decemberkompromissen 1906. Den innebar att arbetsgivarna erkände LO som förhandlingspart och arbetarnas föreningsrätt, samtidigt som man bejakade kollektivavtalsformen. LO erkände grundprincipen i "arbetets frihet", dvs. arbetsgivarnas befälsrätt och deras rätt att anställa och avskeda oberoende av arbetares organisationstillhörighet. Men för Berg var detta bara ett första steg på vägen mot vad som borde uppnås genom förhandling och överenskommelser mellan parterna.

Decemberkompromissen fick efterdyningar bland arbetsgivarna, där vissa ansåg att SAF gått för långt i ett tillmötesgående av motparten. Följden blev, efter några turbulenta vårmånader, ett skifte i SAF-ledningen i maj 1907 då Hjalmar von Sydow blev ny chef. Han skulle under det följande två åren leda SAF:s politik i en principfast och hårdför riktning, där en landsomfattande hamnkonflikt 1908 och det följande årets storstrejk slutade med segrar för arbetsgivarsidan.

R.F. Berg upplevde inte dessa senare händelser, som innebar att man slog in på en annan linje än den han hade kämpat för. Han avled av en akut diabetes i december 1907. I ett brev till den nyttillträdde SAF-chefen i juni samma år hade han varnat denne för att engagera organisationen i den hamnkonflikt som då

brutit ut i Norrköping. Den följde samma mönster som Malmökonflikten 1898 hade gjort, fram till Bergs initiativ till att bryta isen och göra upp med Axel Danielsson. Berg redovisade i brevet till von Sydow sin erfarenhet av fackliga hamnfrågor. Lokala konflikter riskerade att snabbt sprida sig (genom att strejkande hamnarbetare relativt lätt kunde få till stånd sympatiblockader mot fartyg i andra hamnar där annars avtal och arbetsfred rådde). Ett användande av utländska strejkbrytare för att hålla hamnarbetet igång, vilket då pågick i Norrköping, karakteriserade Berg som "en mycket farlig metod som vi här nere i Skåne inte mera våga tillgripa".²⁰

Erfarenheterna från 1898 års överenskommelse i Malmö måste ha spelat en viktig roll för hans hållning. Att han valde att till SAF-chefen begagna termen "strejkbrytare" – ovanlig i arbetsgivarnas språkbruk där man oftast talade om "arbetsvilliga" – var knappast en tillfällighet och kan anses markera en förståelse för arbetarsidans synsätt.

Ödets ironi

Sådant var läget på försommaren 1907. Ett år senare blåste andra och kyligare vindar i arbetsgivarlägret. R.F. Berg var inte mera i livet. SAF hade dekreterat att arbetets frihet, rätten att enligt eget bestämmande anställa och avskeda, var en grundprincip man inte tummade på. Den skulle, enligt vad von Sydow uttalade våren 1908, försvaras "med alla till buds stående medel", i hamnarna som i andra verksamheter. Samtidigt var denna regel för hamnarbe-

tarna speciellt svår att acceptera på grund av hamnarbetets dag-för-dag-karaktär och deras farhågor för en orättvis arbetsfördelning.

Hamnkonflikten spreds under 1908 som en löpeld i landets hamnar, den drabbade näringslivets transporter och stora delar av produktionen. Situationen blev kaotisk. Transportarbetarförbundet tappade kontrollen över sina medlemmar, tvingades betala ersättningar till strejker man inte hade auktoriserat och fick sin ekonomi spolierad.²¹ Kollektivavtalet i Malmö från 1906 klarade inte påfrestningen, det sopades undan. För att hålla verksamheten igång inkallade arbetsgivarna arbetsvilliga/strejkbrytare i alltför många hamnar; många hämtades från England. Natten till den 13 juli exploderade den av anarkister utplacerade bomben på logementfartyget *Amalt-bea*. Det kan tyckas som en ödets ironi att det skulle ske i just den hamn där ordnade förhållanden och arbetsfred dessförinnan rått under nära tio år.

Fram till 1908 hade den Berg-Danielssonska uppgörelsen gett Malmös hamnarbetare ett villkorat inflytande över arbetsledningen, tillräckligt för att de skulle anse sig kunna göra en rättvis inbördes fördelning av arbetet. Den innebar därtill ett kraftigt gynnande av deras fackliga anslutning, vilket låg i linje med den uppfattning Berg senare hade formulerat, i sitt styrelsedokument 1902 och i sina offentliga tal 1905–06. Han hade där argumenterat för att högsta möjliga organiseringsgrad hos båda parterna var den bästa spärren mot öppna konflikter.

1898 års överenskommelse i Malmö

kunde möjligen anses förenlig med den arbetsgivarhållning som uttrycktes i 1906 års decemberkompromiss men inte med den hårdare linje SAF kom att följa åren efter 1907. Hamnkonflikten 1908 tog slut efter chocken från bombdådet i Malmö och efter påtryckningar från LO-ledningen, som fick hamnarbetarna och deras fackförbund att för den gången motvilligt acceptera decemberkompromissen och arbetets frihet. Men motsättningen till SAF om hur kompromissen skulle tolkas återkom 1909 och präglade det årets storkonflikt – storstrejken.²²

R.F. Bergs förhandlings- och freds-inriktade arbetsgivarlinje fick stryka på foten åren närmast efter hans död. Dess tid skulle komma långt senare, efter ett konfliktfyllt 1920-tal, efter dödsskotten i Ådalen 1931, efter socialdemokraternas politiska makttillträde 1932 och en ny generations tillträde i SAF-ledningen.

När statyn av Berg avtäcktes i Limhamn år 1940 invigningstalade hans tidigare nära medarbetare Gustav Möller – socialminister och vid sidan om Per Albin Hansson socialdemokratins då ledande gestalt. Möller prisade Bergs framsynthet och helgjutna personlighet och talade om de djupa intryck han mottagit av denne. En facklig förbundsordförande citerade vid samma tillfälle Bergs tal om patriarkens abdikation och såg hans tanke återspeglad i den utveckling som senare skett på arbetsmarknaden.²³ I sina postumt utgivna memoarer satte Möller Bergs arbetsgivaridéer i direkt samband med det som uppnått i Saltsjöbadsöverenskommelsen mellan SAF och LO år 1938, ofta betecknad

som den svenska modellens grundbult.²⁴

I historiens efterhandsperspektiv verkar det både möjligt och befogat att se den Berg-Danielssonska uppgörelsen 1898 som en tidig malmöitisk förelöpare till denna svenska modell.

Källor och litteratur

Otryckta källor

R.F. Bergs brevkopior, Skånska Cementaktiebolagets arkiv, Landsarkivet i Lund.
Svenska Transportarbetareförbundets styrelseprotokoll, Arbetarrörelsens Arkiv, Stockholm.

Tidningar och tidskrifter

Arbetet
Sydsvenska Dagbladet Snällposten
Svenska Dagbladet
Transportarbetaren

Övriga källor och litteratur

Berg, Jan O., *På spaning efter en svensk modell: Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897-1909*, Enebyberg 2011.
Berggren, Lars & Roger Johansson, "Bomben som skakade Sverige" i *Ekot från Amalthea: en bok om gränslös konkurrens, våld och 2000-talets nya strider*, Malmö 2008.
Berättelse över Svenska Transportarbetareförbundets verksamhet 1907-1910, Stockholm 1911.
Larsson, Petter (red.), *Ekot från Amalthea: en bok om gränslös konkurrens, våld och 2000-talets nya strider*, Malmö 2008.
Möller, Gustav, "Hägkomster" i *Arbetarrörelsens årsbok* 1971, Stockholm 1971.
Schiller, Bernt, *Storstrejken 1909: Förhistoria och orsaker*, Göteborg 1967.
Stråth, Bo, *Varusarbetare i två varvsstäder: en historisk studie av verkstadsklubbarna vid varven i Göteborg och Malmö*, Göteborg 1982.
Tidman, Yngve, *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870-1914*, Lund 1998.

Uhlén, Axel, *Facklig kamp i Malmö under sju decennier*, Malmö 1949.

Wickström, Ingemar, "Det lilla cementgjuteriet" i *Elbogen*, Malmö Kulturbistoriska Förenings årsskrift 1988.

Noter

1. Jan O. Berg, *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897-1909*, idéhistorisk avhandling vid Stockholms universitet 2011, med där angivna källor.
2. Petter Larsson (red.), *Ekot från Amalthea: en bok om gränslös konkurrens, våld och 2000-talets nya strider*, Malmö 2008, omdömet om Berg s. 26.
3. Uppgifterna om den tidiga fackliga organisationen i Malmö är där inte annat sägs hämtade från Axel Uhlén, *Facklig kamp i Malmö under sju decennier*, Malmö 1949.
4. I min avhandling diskuteras och används begreppen *arbetsvillig* och *strejkbrytare* parallellt. I en framlänges historieskrivning bör de ses som likvärdiga uttryck för en pågående idé- och maktstrid som bl.a. gällde just orden. Berg 2011 s. 61ff.
5. Detta företag, numera känt som Skanska, hade grundats 1887 efter initiativ av R.F. Berg som ett av Cementaktiebolaget och dess större ägare kontrollerat bolag, efter att först ha varit en av honom startad experimentverkstad för att tillverka byggplattor. Berg var 1898 chef för båda företagen. Se vidare Ingemar Wickströms artikel vid Skanskas 100-årsjubileum, "Det lilla cementgjuteriet", *Elbogen* 1988.
6. Berg 2011 s. 202ff.
7. Berg 2011 s. 207ff.
8. Berg 2011 s. 8ff. och 211f.
9. *Arbetet* 9/8 1898. Berg 2011 s. 205ff.
10. *Arbetet* 29/9 1898. Hamnkonflikten och dess efterspel är utförligare skildrade i avhandlingen, Berg 2011, s. 205ff. och 213-218.
11. *Arbetet* 1/10 1898. Tidningen skrev ironiskt att Lindley hade kommit till Malmö "och har lyckats underhandla slut på de träffade överenskommelserna". Detta lyckades Lindley i själva verket inte alls göra.
12. *Transportarbetaren* oktober 1898; *Arbetet* 15/10 1898.
13. *Arbetet* 15/10 och 4/11 1898. Förstnämnda datum skrev Danielsson att han inte var "född till dräng och hade jag lust att bli det skulle jag nog välja mig bättre herrar än Lindley och hans likar".
14. Brev Berg till Lindley 27/4 1906, R.F. Bergs brevkopior, Cementaktiebolagets arkiv. Berg 2011 s. 216ff.
15. Transportarbetarförbundets styrelseprot. 9/5 1906. Arbetarrörelsens arkiv.
16. *Transportarbetaren* oktober 1898 och nr 3/1906. Redan i nr 1/1905 hade tidningen uttryckt sin uppskattning av Malmö Stuveriaktiebolags sätt att föra en då aktuell mindre förhandling.
17. Berg medverkade inte vid bildandet 1902 av den kortlivade Allmänna Arbetsgivarföreningen i Malmö, något som hävdats av Uhlén och andra historietecknare. Däremot var Berg under 1905-06 Malmöföreningens ordförande, han tog då som sin uppgift att genomföra dess anslutning till SAF.
18. Berg 2011 s. 222-229.
19. Berg 2011 s. 237f. och 254ff.
20. R.F. Berg till Hjalmar von Sydow 3/6 1907. Berg 2011 s. 281.
21. *Berättelse över Svenska Transportarbetareförbundets verksamhet 1907-1910*, Stockholm 1911, s. 77ff.
22. Om 1908 års hamnstrejk se *Berättelse över Svenska Transportarbetareförbundets verksamhet 1907-1910*, Bernt Schiller, *Storstrejken 1909: Förhistoria och orsaker*, Göteborg 1967, s. 73-77, 85f. och 92-99, samt Yngve Tidman, *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870-1914*, Lund 1998, s. 170-179. Om decemberkompromissens betydelse underorstrejken 1909 se Berg 2011 s. 359-376 samt kap. 6 och 7.
23. *Arbetet* 6/12 1940.
24. Gustav Möller, "Hägkomster" i *Arbetarrörelsens årsbok* 1971, Stockholm 1971, s. 143: "det tog närmare 50 år innan hans dröm om fred på arbetsmarknaden kunde förverkligas". Möller syftar på tiden från Lommakonflikten 1889 till Saltsjöbadsavtalet 1938.

”Får jag se dig åter ansigte mot ansigte?”

Indienmission och Sverigeliv i brev 1830–1952

INGEGERD BLOMSTRAND

I handskriftsavdelningen på Universitetsbiblioteket (UB) i Lund finns en unik brevsamling: 541 brev som har gått över haven mellan våra förfäder missionärerna Blomstrand i Indien och de anhöriga i Sverige, som har hand om barnen, som måste lämna föräldrarna för att gå i svensk skola. Breven är livlinan. Bläcket har för länge sedan torkat på de spröda, tätt skrivna brevkanten, som har lästs noga och bevarats varsamt av mottagarna. Vi känner nu en högtidlig närhet till den inre och yttre verklighet som breven skildrar. Så här skriver mamma Severina i Lund till sin son i Indien, som hon är skild från i 28 år. Den personliga närheten suddar ut det enorma geografiska avståndet:

Då jag ej kan hoppas att få se dig själv, hafva breven ett mycket stort värde, när jag läser dem föreställer jag mig att jag hör och ser

dig själv och glömmer huru mycket tiden, ett tråget arbete och flera försakelser måste hafva förändrat dig. Så som du fordom var, ser jag dig, men om ditt utseende har förändrat sig, så är du dock densamme som fordom, lika kärleksfull, lika mycket mig tillgifven, att veta detta gör godt. (Lund 15 maj 1871)

De äldsta breven på UB och senare brev till och med 1952 från föräldrar och barn, som vi har i privat ägo och som min bror Anders och jag arbetat med i många år, berättar om våra förfäders livsöden, livsval, ideal och den tidsanda som formade dem. Titeln ”Får jag se dig åter ansigte mot ansigte?” är ett citat ur ett brev 1879 från vår farfarsfar Anders Blomstrand i Indien till sonen Theodor i Lund. De hade då inte sett varandra på 13 år, men banden dem emellan var starka.

Vår fars berättelse vidgas

Intresset för våra förfäders liv började i "Indiarummet" med indiska gudabilder, mässingsdjur och palmbonader i vårt barndomshem i Vallsjö prästgård, Småland. Där berättade vår far Harald för oss barn om sin barndom i Sydindien. När han var fem år måste han ta avsked från föräldrarna, som skickade honom hem till Sverige. Hans berättelse saknade bitterhet och anklagelser, kanske var han till och med lite stolt. Men kan ett barn med den upplevelsen bli trygg i sitt senare liv? Hans pappa missionären Theodor och hans farfar missionären Anders hade också upplevt stora avsked.

Som barn tyckte vi att vår fars berättelser om Indien var spännande men också mycket vemodiga. Varför måste barnen skiljas från sina föräldrar? Nu senare i våra liv kan vi fördjupa berättelsen och låta våra förfäder själva tala genom sina brev. Vi har skaffat mer kunskaper. Det privata kan bli av allmänt intresse. Vi måste då utgå från den tid som de levde i. Vår tids kritik av missionen som intrång i "Den Andres" kultur ekar och svider. Men breven berättar om missionärernas vilja att sätta sig in i tamulernas (nu säger man tamilernas) kultur och att försöka förbättra livsvillkoren särskilt för de sämst ställda, parias, och att befria, inte minst kvinnorna, från "djävulspaktens" ångest genom kristendomens kärleks- och jämlikhetsbudskap. Så tänkte de och så handlade de.

Breven ger oss också insyn i liv och tankeliv i tidens Sverige: religion, fosterlandskärlek, skandinavism, darwinism, fattigdom och välgörenhet, sjukdom och

död, utbildning och forskning, kvinnosyn och kvinnoroller, familjeliv och fritidsintressen, penningssystem och samhällsförändringar, starka kulturpersonligheter som ingår i vänskapsnätet. Vi får följa en hämmad, starkt modersbunden ung mans väg till en livsuppgift och storfamiljens gemenskap och många avsked. Släktberättelsen kan sättas in i ett större sammanhang. Individernas liv speglar förgångna tänkesätt och liv, som kan kännas främmande för oss och som kan vidga vår syn på våra egna liv och livsval.

Familjebrevens huvudpersoner

Johan (1788–1830), g.m. Severina f. Rodhe (1797–1890) Paret fick sex barn. Nämda i berättelsen är dessa fyra:

Anders (1822–1887), g.m. Eleonore Kelber
Fredrik (1824–1892), g.m. Maria Aust, barnlös
Christian Wilhelm (1826–1897), barnlös
Eva (1828–1897), g.m. Sven Rydén, barnlös

Anders och Eleonores son:

Theodor (1860–1921), g.m. Hilda f. Carlson (1867–1952) Deras barn: Elsa, Ingrid, Anders, Wilhelm, Karin, Harald, Maria, Sigfrid.

Johan

Johan (1788–1830), son till bonden och nämndemannen Anders Jönsson, Hernesås Norregård i Bergunda församling, Småland, gör en klassresa, när han 1807 blir inskriven som student i Lund och tar sig namnet Blomstrand. I den lilla akademiska världen, kringgårdad av Lunda-gårdsmuren, får han ett nytt socialt nät-

verk. Här finns bl.a. Esaias Tegnér, då docent i estetik och professor i grekiska, som senare som biskop i Växjö kommer att förnya kontakten med Johan. I sin bok *Tegnér i Lund* (1932) berättar Ewert Wrangel (1863–1940, professor i estetik och litteraturvetenskap, inspektor för Smålands nation i Lund 1903–1928) om Tegnér som ledande i herrklubben Härbärgen i Lund, där Jonas Brag, docent i romersk våltalighet och professor i astronomi och fysik, deltar. Brags hustru Eva Charlotta Rodhe har en syster Severina, som blir Johans maka 1818. Ewert Wrangel var som ung student på 1880-talet med på nationsfesterna hos Johans son Christian Wilhelm (Wille), inspektor för Smålands nation 1863–1889. Så flätas personer, tider och händelser samman.

Johan får akademisk tjänst i Lund: österländska språk och romersk våltalighet. I bibliotekskatalogen *Libris* hittar vi bl. a: Blomstrand, Johannes: *Memoria: Haquini Sjögren, in regia academia Carolina die 22 febr. 1817 pie celebrata, orante J- B- . [Jämte: Wickelgren, J.H, Elegi manibus. Haquini Sjögren, 1815.] Londini Gothorum, 1817.*

Som kurator i Smålands nation erinrar Johan enligt protokoll 24 febr. 1816 "såväl yngre som äldre att täfla med hvarandre, att genom ett värdigt uppförande bibehålla Nationens aktning och förtroende". Han blir lektor i Växjö, där han också är engagerad i Tegnérns konsistorium. Vi har bara haft tillgång till ett par brev från Johan. De finns i Göteborgs Universitetsbibliotek och är skrivna till hans vän och f. d. elev Peter Wieselgren. Johan dör tidigt. Tegnér skriver om honom: "Det låg i hans

yttre någonting tungt, trögt, orörligt, men det bodde en djup, forskande ande under dessa vardagliga former" (1830 ur *Tegnérns brev utg.* av Nils Palmborg).

Severina

Severina (1797–1890), dotter till den kraftfulle prosten C. W. Rodhe, Valinge, Halland, får en viktig roll i familjens liv. Hennes många, långa brev är välskrivna och innehållsrika. Hon har stor närhet till barn och barnbarn, som blir hennes livsprojekt. Hon är 33 år när Johan dör och hon blir ensam med sex små barn och "ytterst ringa tillgångar". Hennes ideal upprepas i breven och förs vidare till barnen: kamp mot högmod, pliktuppfyllelse och respekt för Guds vilja. Vår tids feminister kan förundra sig över hennes konservativa kvinnosyn, då hon skriver: "mina gosar utmärkte sig framför andra och mina flickor blefvo snälla". Om sonen Anders skriver hon att han har "ett skönt kall", medan dottern Eva, missionärshustrun, kan bli "trogen i det lilla". Men varför ska vi mäta henne efter vår tids genustänkande? Det viktiga är hennes stora engagemang för allt och alla och hennes positiva livssyn.

Anders vill bli missionär

Anders, äldste sonen, är bara drygt sju år, när fadern dör. Han är mycket bunden till modern, som livet igenom blir hans rådgiverska och stöd. När den unge, blyge studenten Anders känner missmod, skriver han till sin mor: "Dock har jag ju

min Mamma än, hvarför skall jag då miss-trösta?" (14 febr. 1841) Han ventilerar sin kamp mot komplexen:

Mamma skrifver att jag ej har annat att vänta än att bli satt till sida och förbisedd i världen, men det gör mig ej modfälld, världens lycka eftersträfvat jag ej och hvad som helst som hindrar mig så vet jag att det är Gud som styr verket (14 jan 1842).

Som teologistudent i Lund har han hjälp att bearbeta sina hämningar med predikoövningar hos professor Bring, då man "utan papper skall hålla korta föredrag öfver en uppgifven text" (16 febr. 1849). Han deltar inte i nöjeslivet. Han lämnar Smålands nation, vars festliv han inte kan bejaka: "De må väl se att någon åtminstone ogillar deras beteende" (19 mars 1848). Han roar sig med sin gitarr. Han söker sig till Studentsångarföreningen, som nu leds av smålänningen Otto Lindblad, och till Lunds missionssällskap, stiftat 1845. Faderns vänner bland andra Peter Wieselgren och Jonas Sandell är viktiga. Han har kontakt med teologiprofessor Johan Henrik Thomander och missionsivraren Peter Fjellstedt, i vars hem han tidvis bor med bröderna Fredrik och Wille.

När han kommer hem från en av Brings missionsböner 1847, skriver han till sin mamma att han längtar efter att bli missionär. Att missionären Fast blir mördad i Kina påverkar honom starkt. Han vill rädda missionen i Kina. Men hur ska det gå med banden till modern? Han skriver till henne 22 mars 1851:

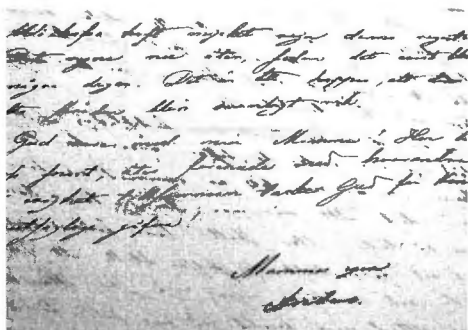
Jag ville fästa mig vid mamma med så starka band att ingen kunde sönderslita dem. Likväl har jag nu i sinnet att för alltid skilja mig från Mamma./.../ Mamma känner säkert samma behof som jag att offra något om det än är bland det käraste åt Guds tjänst.

Men modern bejakar inte genast hans planer. Hon lägger fram en rad argument, som Anders bemöter i brev 3 april 1851. Är det inte "en högmodstanke"? Behövs inte "nitiska prester" hemma? Är han inte "för svag till kroppen och blödig till själen"? Blir det inte "svåra lidanden och försakelser"? Har han tänkt på det fjärde budet? Anders svarar: "Endast om jag älskar Gud öfver allt, kan jag älska Mamma som sig bör." Han avfärdar alla invändningar: "världen ska bedöma allt på annat sätt." Ju mer Mamma tänker efter, desto mera skall missnöjet lemna till gledjen." Och så blir det. Modern kommer att bli hans främsta supporter.

Efter en tid av vacklan och tjänstgöring som docent och tf. professor i kyrkohistoria i Lund bestämmer han sig för att bli missionär i Indien. Han reser till Leipzig 1855 för två års missionsutbildning. Ledare för den lutherska Leipzigmissionen är Karl Graul, som tycks betyda mycket för Anders syn på den inhemska kulturen i Indien enligt Oscar Rundbloms avhandling *Svenska förbindelser med Leipzigmissionen åren 1853–1876* (Lund 1946).

Förlovning och modersband

Kan en så hämmad och modersbunden man som Anders få en fru? Jo, innan

Anders brev 21 december 1882 avslutas:

"Gud vare med min Mamma. Han låter oss snart åter förenade med hvarandra i evighet tillsammans tacka Gud för hans ousägliga gåfvor! Mammans egen Anders".

Foto: Författarna.

Anders reser till Indien skriver han från Leipzig 4 maj 1857 till sin mamma, som han alltid rådfrågar inför stora beslut: "Anser Mamma det rätt att jag förlofvar mig innan jag går till Indien?" Han har träffat den tyska prästdottern Eleonore Kelber, som är husmor i "Missionshaus" i Leipzig. Modern, som hittills varit den viktigaste kvinnan i Anders liv, svarar 16 maj 1857 med ett varmt och generöst brev att Anders kan behöva "en öm vårdarinna, en huld trösterska". Anders upprepar sedan ofta sin kärlek till modern:

Så trängt är icke hjertat, att jag för Leonoras skull icke kunde älska Mamma lika mycket som förut, eller rättare, mer än någonsin. (Leipzig 13 aug. 1857)

Närheten mellan mor och son varar livet ut. Den skuld som Anders kan ha känt för att han rest ifrån henne, betalar han

av när han senare skickar sin son till Sverige i hennes vård: "Gud vare tack och lof att Mamma ännu lefver, och att Mamma tackar Gud som i Theodor gaf Mamma sin Anders åter." (27 juli 1868). Modern lever när Anders efter 28 år kommer tillbaka från Indien 1885. Hon överlever honom, 93 år gammal.

Anders i Indien

Anders reser till Indien via England i augusti 1857. Suezkanalen finns ännu inte, så skeppet "Glorian" måste ta hela vägen runt Afrikas kuster. Ombord finns "nästan enbart soldater", kanske utsända att hjälpa Ostindiska kompaniet i "Sepoy-upproret", indiska soldaters ("sepoys") uppror mot utländskt styre. Inte förrän 21 maj 1858, "efter fyra månaders kringirrande på hafvet" och fyra månaders problemfyllt liv i det nya landet, skriver han sitt första brev från Indien till sin mamma: "Orsaken till min långa tystnad är att vi hafva haft mycket större svårigheter att öfvervinna än jag förut kunnat föreställa mig." Det värsta är kastproblemet som ständigt blir ett hinder i missionärernas strävan att förmedla kristendomens kärleksbudskap och Anders önskan att låta de infödda själva överta missionsarbetet:

Som Mamma säkert hört är den stränga kaståtskilnaden ett av de svåraste hindren för christendomens utbredande i Indien. Dock mindre genom sig själf än derigenom att den af själafienden begagnas till ett trätöfrö mellan missionärerna. Våra christna höra till två hufvudkaster, Sudras och Parias.

Åtskilnaden dem emellan bestå framförallt däri att de icke förbinda sig genom giftermål och icke äta tillsammans. Äfven är det förbjudet för Sudras att äta mat kokt af en Paria, en hufvudgrund, hvarför Sudras icke heller äta med Europeer som vanligen ha pariakockar. /.../ prestvigningen af en infödd blef hindrad, emedan han vågade att dricka thé tillsammans med missionärerna.

Förutom kastsystemet möter Anders ett land olik Småland och Lund med många religioner, jättelika tempel, kolonisatörer, massbefolkning, begåvade människor som saknar utbildning, svår hetta, missväxt och hungersnöd. Han kommer att verka i Trankebar i sydöstra Indien, tidigare en dansk koloni, som den danska "Foreningen Trankebar" i vår tid engagerar sig för med ambitiösa kulturinsatser. Anders skriver till modern (28 maj 1858) att han "endast af fridsafsigter" blir medlem i Missionskyrkorådet, som leder missionsarbetet. Konflikter av olika slag uppstår. Anders, som är utsänd av Lunds missionssällskap men har Leipzigmissionen som huvudman, vill hålla fast vid Leipzigmissionen också när planerna för en självständig svensk mission växer fram och förverkligas 1874. Synoden är högsta beslutande organ. Anders ägnar sig åt litterärt arbete som översättare och som redaktör för den tamuliska tidningen *Arunodayam*. Missionen får ett tryckeri i Trankebar 1861. Han värnar om den tamuliska kulturen och utbildar infödda präster vid missionsseminariet. Så här säger han själv enligt biskop H. W. Totties skrift *Anders Blomstrand. En lifsbild ur Svenska kyrkans Tamulmission*, 1899:

Det är en önskan att alla våra församlingar, de rika och fattiga, efterhand får infödda pastorer. Endast så kan vår kyrka bli rätt inhemsk i Tamullandet.

Han berättar också ofta i sina brev om en liten fattig församling Manikramam, där han tydligen har sitt hjärta, och där han låter bygga en kyrka.

Eleonore, Eva och lille Theodor

1859, två år efter Anders resa till Indien, är det dags för den blivande missionärshustrun Eleonore att komma efter. Eva, Anders syster, som är förlovad med missionären Sven Rydén, ska följa med. För mamma Severina blir det nu ännu ett svårt avsked. Eleonore och Eva träffas i Tyskland och reser, liksom Anders tidigare, den långa vägen, som vi kan läsa om i Eleonores bevarade dagbok. Anders berättar i brev till sin mamma om bröllopet i Madras, då förutom Eleonore och Eva ytterligare tre kvinnor blir missionärshustrur.

Glädjen är stor när Eleonores och Anders enda barn Theodor föds 1860. Men Evas nyfödda barn dör. "Jordens glädje och sorg följa ofta hvarandra tätt i spåren", skriver Anders till modern. Eva engagerar sig för tamulbarnen, men hennes man blir sjuk och avlider på resan hem till Sverige 1866. Då är också Eleonore och lille Theodor med på skeppet. Eleonore lämnar sonen hos Anders bror Wille i Lund, där även farmor Severina och Eva nu bor, och återvänder sedan till Indien. Theodor är nu skild från föräldrarna för att få svensk utbildning. Han kommer aldrig

Fotot av familjen på Magle Stora Kyrkogata Lund är taget 1874. Stående fr. v. Theodor, Eva, Wille. Sittande Mamma/ Farmor Severina.

mer att möta sin mamma, som dör två år senare i Indien. Anders berättar i ett brev hem 9 september 1869 att hennes sista ord är: "Mein Kind!", mitt barn. Far och son bevarar sin gemenskap genom brev och "böneband". De möts inte förrän 1885, när Anders kommer hem till Lund.

Fredrik – Göteborgslektorn

Syskonen är viktiga som stöd och värme i en tid då man inte kan räkna med en of-fentlig stödsektor. Under studenttiden

i Lund har Anders hållit ihop med sina yngre bröder Fredrik och Wille. Kontakten bevaras sedan genom breven.

Fredrik, som blir matematiklektor och politiker i Göteborg, är en intensiv personlighet, som engagerar sig för allt och alla i sin nya hemstad. Han har duster med *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings* S. A. Hedlund. Han skaffar sig stora skulder med sin tidning *Förposten*, men har tur att "ärva" den gode vännen spegelmakaren Michaelis änka Maria och en stor del av Långedrag. Han går ofta sina egna vägar men behåller sin varma gemenskap med storfamiljen.

Wille – familjefarbror, studentvän, polarforskare och kemist

Ogifte Wille, Christian Wilhelm, kommer att bli familjens stora hjälpare. I sitt hem på Magle Stora Kyrkogata i Lund har han sin familj: modern Severina, brorsonen Theodor och systern Eva. Två pigor, hämtade från Arbetsklassens barnhem (där Eva är engagerad i styrelsen), bor i de båda vindskamrarna. Smäländska studenter hyr också rum där. Husets liv, med ett långt kapitel om Wille, har dokumenterats av dess senare ägare, litteraturoccenten Harald Elovson i boken *En Lundagård* 1875–1944 (Lund 1984). Som inspektor för Smälands nation blir Wille som en pappa för sina "landsmän" t.ex. lånar ut pengar och klädesplagg. De följer honom ofta hem under sång och leverop och ger honom till hans 25-årsjubileum ett porträtt, som nu finns i Akademiska föreningen, Lund.

Innan Wille blir professor i kemi 1862 har han som mineralog deltagit i Thorells äventyrliga forskningsexpedition till Spetsbergen 1861 tillsammans med bl. a. A. E. Nordenskiöld, som kommer att bli hans vän för livet. Resan är dokumenterad i *Svenska expeditionen till Spetsbergen år 1861 under ledning av Otto Torell. Ur deltagarnes anteckningar och andra handlingar skildrad av Karl Chydenius* (1865). Där finns också Willes anteckningar och illustrationer. I Indien följer Anders broderns äventyr och skriver till modern 20 okt. 1861:

Jag har väl förut skrivit att jag i en tidning, som utgifves i Madras, läst berättelsen om resan. Den slutar med förutsägelsen att de resande skola krönta med ära återkomma hem.

Wille arbetar flitigt som kemist inom både organisk och oorganisk kemi i sitt laboratorium, som 1862 fått sin första egna lokal på Magle Stora Kyrkogata (vilket nu nämns på *Kemicentrums* hemsida). Han håller också föreläsningar i den s.k. Bildningscirkeln. Åhörarna uppfattar honom ibland som känslofylld: "Ack, nu gråter Blomstrand för att atomerna är alltför små!" (*Svenskt biografiskt lexikon*)

Som naturforskare, van vid att göra noggranna observationer, och som medlem i Vetenskapsakademien kommer Wille att ta ställning till Darwins *Arternas uppkomst* (1859), som sprids i Sverige på 1870-talet. Darwins teorier om utvecklingen av lägre till allt högre arter genom ett naturligt urval och anpassning till miljön kunde anses störa tanken om Guds skapelse. Wille lyckas delvis bejaka Darwins vetenskapliga

syn och samtidigt behålla sin familjs värdegrund. I sitt promotionstal 1874 *En blick på våra dagars naturforskning* säger han:

Den wext- och djurvärld som omger oss och hwaraf vi sjelfva är en del, är det enkla resultatet af en under millioner år gradvis fortgående utveckling från lägst stående former af lif till allt högre.

Men han behåller tron på en gudomlig kraft, ett "högre förnuft", som han som forskare inte kan utröna, och som "lätit hvar länk i skapelsens stora kedja intaga sin rätta plats". När hans konservativa system Eva hört talet skriver hon nöjd till sin bror Anders i Indien att Wille alltid "ger Gud äran" (Lund 30 juni 1874). Anders instämmer och skriver till modern från Trankebar 16 aug. 1874:

Serdeles glädjande är hvad Mamma skriver om Wille. Jag tackar Gud därför att han icke är en gudsförnekare, så som flertalet af nutidens naturforskare, utan offentligt gifvit Gud äran.

En annan syn har under 1880-talet och början av 1890-talet Willes f.d. elev, den radikale naturvetaren och samhällskritikern Bengt Lidforss, som opponerar sig mot Wille. Strindberg, som under en tid är intensivt intresserad av kemiska experiment, ber Lidforss läsa manuskriptet till den alkemistiska skriften *Antibarbarus* och vill höra vad denne tror att "Gobben Blomstrand" ska säga. Elovson nämner att Strindberg i en tidningsintervju 1897 påstår, att han tagit intryck av Willes skrift *Naturens grundämnen*, 1875.

Skandinavism och patriotism

Engagemanget för skandinavismen, som breven under perioden 1850–1880 speglar, kan vara av intresse för vår tids Öresundsprojekt. Wille deltar i flera nordiska studentmöten. Hans glödande känslor för nordisk förbrödring kan ses som en mission. Elovson kan med hjälp av mötesberättelsen *Studentertog til Christiania* 1851 (utg. i Köpenhamn 1853, finns i Lunda-samlingen, Lund) citera Willes ord om

ett högre mål för ögonen, att verka något för att till hela folken utbreda den anda av förbrödring, som först utgängen från Köpenhamns och Lunds universiteter, sedan länge förenat Nordens studenter

Samma år invigs Lundastudenternas nya föreningshus, AF-borgen. I Willes efterlämnade papper finns konceptet till det inbjudningsbrev som han stolt skriver 8 april 1851 till Köpenhamns studenter:

/.../ Bröder, väl kan denna högtid ej för eder ha samma betydelse, som den för oss äger, och föga ha vi att bjuda eder på, men vi ha också erfarit alltför många prof på ert broderliga sinne, edra vänfasta tänkesätt, att vi skulle tvifla på att I äfven nu med samma beredvillighet gå våra önskningar till mötes eller frukta att I skullen försmå att dela vår glädje. /.../

På studentmötet i Uppsala 1856 manar Wille till ett "starkt, ett kraftigt Skandinav Rediviva". Men mamma Severina skriver till Anders i Leipzig 27 juni 1856:

Du har väl hört omtalas Studentttåget till Uppsala och vet väl att båda dina bröder är med. Detta har gjort mig oro, ty jag är rädd för sådane färder och för så stora folksamlingar.

Studenten Theodor kommer att dela sin farbrors känsla för den nordiska förbrödringen. Han berättar i brev till fadern att han umgås med danska studenter i Köpenhamn och som studentsångare vid gemensamma "faelleskonserter", bland annat vid invigningen av fredsmonumentet i Lund,

det norr om staden belägna minnesmärket över slaget vid Lund /.../ som är afsedt mindre att vara ett segertecken för Svenskarna än en försoningsvård mellan de båda folken efter århundraden af fiendskap. (Brev 4 nov. 1883).

På Monumentet, ett välkänt inslag i Lunds stadsbild ritat av Helgo Zetterwall, kan man läsa: "1676 den 4 december stridde och blödde här folk af samma stam. Försonade efterkommande reste minnesmärket."

Danskar får ofta bo i Willes hem. Lunds och Köpenhamns universitet enas enligt *Lunds Universitets Årsberättelse* 1880 om "vänskapliga förbindelser, hvilka äfven medelbart för det vetenskapliga arbetet kunde vara av gagn".

Fosterlandskänslan är också stark. När Wille lämnar över ämbetet som universitetets rektor (som professorerna innehar ett år i taget) skriver han att han har

den för en Rector oskattbara tillfredsställelsen att kunna såsom i allo hedrande vitsorda det sätt hvarpå ungdomen genom aktningstvård vandel samt flit och allvar i studier å sin sida sökt att motsvara de rättmätiga anspråk, som ett älskadt fosterland på detsamma har ställt.

(*Lunds Universitets årsskrift 1871*)

Nyhetsförmedling

Anders följer i Indien genom familjebreven noga med vad som händer och diskuteras hemma. Modern skriver 13 juni 1860 om det nya transportmedlet, järnvägen. Hon är 4 jan. 1866 upprörd över representationsreformen, som "dåliga tidningsredaktörer [...] skrika" om och över att "Presterna och Kyrkan äro mål för hugg och smädelser". Hon sörjer över "människolif som förspilles" i krig (3 sept. 1870). Theodor berättar om konserter och middagar till förmån för nödlidande smålänningar (1868), om sin skolgång och sitt universitetliv, om Lunds första kvinnliga student Hedda Andersson (12 aug. 1882), om sin fasters arbete för Arbetsklassens barnhem, om exercisen, ekonomin och om införandet av den nordiska kronan (17 april 1875). Nyheter förmedlas via *Lunds Weckoblad* (som Anders i Indien prenumererar på), tidningen *Väktaren* och *Ny illustrerad tidning*. Anders är i ett brev till modern 1870 ovanligt missmodig inför världshändelserna:

Vi lefva i svåra tider. Den elektriska telegraphen har nästan lika hastigt som till

Sverige till Indien fört underrättelsen om det plötsligt utbrutna kriget mellan de båda mäktigaste verldsriken, det tilltagande af-fallet i christenheten, påvens ofelbarhetsförklaring och andra tecken ligger den tanken nära att vi skola upplefva den yttersta tidens nöd /.../ Äfven i vår mission hafva vi svåra tider. (Förutom motsättningar missionärerna emellan blir en missionärs hemresa uppskjuten p.g.a. kriget).

(*Trankebar den 28 Juli 1870*)

Missionärsparet Theodor och Hilda

Theodor i Lund hälsar ofta i sina brev till sin barndomsvän, pariasonen Samuel i Indien, som blir präst och som Theodor tycks beundra. Men främst är det nog hans längtan efter fadern som bidrar till att också han vill bli präst och missionär. Hilda, dotter till kyrkoherde G.W.A. Carlson i Foss, Bohuslän, och länk till den nu stora, levande släktföreningen *Lovisa Maria Hjelm*s ättlingar, blir hans maka och följer med honom till Indien 1893. Nu upprepas mycket från tidigare generation. Theodor rapporterar i *Missionstidningen* från missionsarbetet i Madurai, Erode, Aneikadu m fl orter i Tamil Nadu:

Barmhärtighet hafva Indiens parias ej funnit annorstädes än i den kristna kyrkan. (1903)

Vår mission har ju hittills icke såmycket arbetat bland de bildade hinduerna utan hufvudsakligen bland den enkla landtbefolkningen. (1907)

*Harald och Satti (Sathyanaden) på missionsbostadens veranda i Madura.
Båda blev präster. Foto: Svenska Kyrkans arkiv i Uppsala.*

I *Ett besök på vår missionsstation i Madura* (i serien *Från Svenska kyrkans missionsfält* 1895) skriver "En vän till Tamulerfolket":

För närvarande arbeta i den lutherska missionen i Tamulerlandet 28 missionärer af olika nationalitet: svenskar, tyskar, lifländare m.fl, dock alla broderligt förenade genom samma tro och samma bekännelse, samt lydande under en gemensam öfverstyrelse. Omkring 15.000 döpta infödingar utgöra den lutherska kyrkans dotterförsamling därute. Dessa 15.000 kristna äro fördelade på 25 stationer. På hvarje station bor en missionär, hvilken förestår arbetet där och i det omgivande distriktet.

Hilda tycks få god kontakt med kvinnorna i zenanorna (= kringbyggda gårdar). Hon

arbetar med sjukvård och fattigvård och rapporterar i *Missionstidningen* om hur det går för fadderbarnen i barnhemmet, som svenska församlingar hjälper ekonomiskt. Missionen bedriver också skolundervisning, där barn ur lägre kaster nu får chans till utbildning. Hilda betonar i breven ofta tamulbarnens begåvning. Sina egna barn, även vår far Harald, måste Hilda och Theodor undan för undan skiljas från. De sänds hem till Sverige för att få svensk utbildning.

Hedvig, barnen och föräldraskapet

Hildas ogifta syster Hedvig i Göteborg blir barnens fostermamma och gör liksom tidigare Severina, Wille och Eva en storartad insats. Hon reser den långa vägen till Genua för att möta femåringen Harald,

hemsänd från Indien med en missionärsfamilj. Hilda ger 38 år senare sina barnbarn det brev som Hedvig skriver till henne i augusti 1910, medan hon i flera dagar väntar vid kajen på båten och äntligen kan rapportera: "Harald lyckligt kommen!"

Barnens brev från Göteborg till föräldrarna i Indien vittnar om stor lojalitet med föräldrarnas arbete och samma ljusa livssyn som i tidigare generation till skillnad från en del andra skildringar skrivna av missionärsbarn. Men hur ska Hilda och Theodor kunna återta sitt föräldraskap efter många års separation från barnen? När de efter nästan 20 års arbete i Indien

planerar att återvända till Sverige, skriver Hilda till sin son Anders:

Ni äro ej längre de små som jag då lemnade.
Skola ni väl hos Far och Mor något litet finna hvad Ni i tanken föreställt er om oss?

(Patukota 17 mars 1912)

Hemkomsten

Som hemvändande missionär i krigstider 1914 får Theodor, som enligt tjänstgöringsbetyget fullgjort sitt arbete "med varmt nit och synnerlig skicklighet", börja från noll inom Svenska kyrkan. Så

Den återförenade familjen i Mistelås ca 1917. Privat foto. Främre raden: Äldsta dottern Elsa m. dottern Ragni, yngste sonen Sigfrid, Hilda. Bakre raden fr. v.: Karin, Anders, Theodor, Ingrid, Wilhelm, Harald.

småningom får han tjänst i Mistelås i Småland, där den återförenade familjen bor i en fallfärdig prästgård (numera kulturmärkt hus i Apladalens museum) och blir sedan kyrkoherde i Kristvalla. Spannska sjukan, dödsfall och brist på mat och pengar förmörkar livet, men den ljusa livssynen och familjegemenskapen finns ändå kvar. Theodor är så utsliten att han predikar på tamuliska för sina småländska församlingsbor och dör i förtid 1921.

En försvunnen tidsanda

Hilda skriver till sin son Anders 1921 att hennes liv med Theodor varit som "en enda lång högtidsdag". I minnets långa högtidsdag tycks det förlorade moderskapet och allt slit i Indiens hetta ha bleknat. Hennes brevväxling med sonen Harald visar att hon är en älskad mor. Hon blir en ny Severina, som följer allt som händer barnen: "Det är liksom vårregn på törstig jord när gamla mor får brev från barna." (8 maj 1933) Några av hennes barn och barnbarn kommer att arbeta i kyrkans och missionens tjänst. Krigstidens oro och sorger drabbar henne, men hon behåller sin ljusa syn på livet. Kanske funderar hon ibland på vad Theodor skrev i *Missionstidningen* 1899:

Gud give oss nåd att blott kunna vara till verklig välsignelse här, så att det ej är till intet som vi beröva våra barn förmånen att få vara hos sina föräldrar.

Breven berättar för oss om livsval, livssyn och försakelser och låter oss fundera över

meningen med livsinsatserna. Brevskrivarna på båda sidor om haven visar en strävan efter att vara till "välsignelse". Mamma Severinas ledord ekar: pliktuppfyllelse, kamp mot högmod, respekt för Guds vilja och breven vittnar om flydda tider och en försvunnen tidsanda.

*

Mer om vad breven berättar kan man läsa i syskonen Ingegerd och Anders Blomstrands bok *Får jag se dig åter ansigte mot ansigte? De Blomstrandska familjebreven 1830-1952* (Skel bokförlag, 2010). Där finns en utförlig källförteckning.

Eva Helen Ulvros, professor i historia i Lund, har skrivit om boken i bl. a. *Kyrkans tidning* 2011 nr 21 och *Populär historia* 2011 nr 5. Artiklar om boken har även publicerats i *Rig*, *Historielärarnas förenings årsskrift*, *Dagen*, *Uppdrag Mission*, *Föreningen Gamla Lunds Nytt*, *Hjelmaren* och *Kyrkohistorisk Årsskrift* 2011.

Marianne Söderbergs TV-program "Han tvivlade aldrig" om missionärsfamiljen Blomstrand i serien *Din släktsaga* sändes 2004, repris 2011.

”Sanningens röst måste frambrytas med all sin smärta”

Om fornforskaren Pehr Wilhelm Tholander

PÅVEL NICKLASSON

Det tidiga 1800-talet är av yttersta vikt för arkeologin. Då grundläggs centrala idéer som att människans tillvaro är längre än vad som beskrivs i Bibeln. Man börjar tolka fornlämningar och artefakter fristående från en litterär ram. Ur detta formades Treperiodssystemet med Sten- Brons- Järnålder som ett evolutionärt schema. De stora gestalterna i denna utveckling som Sven Nilsson, Bror Emil Hildebrand och danskarna Christan Jürgen Thomsen och Jens Jacob Worsaae är välkända namn i arkeologins historia. Det fanns dock ett stort antal mindre kända antikvarier som var och en på sitt sätt bidrog till formandet av den moderna arkeologin. Dessa har ofta kommit i skymundan bakom de stora förgrundsfigurerna. Flera förtjänar att lyftas fram utifrån sina meriter och insatser samt inte minst för sina ofta färgstarka och udda livsöden. Genom att studera personer i arkeologins utkant får vi en fylldare

och mer komplett bild av hur arkeologin formades och förståelse för hur ämnet är uppbyggt. Jag har intresserat mig för den krets fornforskare som samlades i Götiska förbundet under sin ledare, skriftvårdare Jacob Adlerbeth (1785–1844). Dessa utgjorde eliten av de svenska antikvarierna och hade stor del i arkeologins snabba utveckling.

I alla tider har det funnits genier som inte tillåtit att blomma ut. Pehr Wilhelm Tholander (1763 el. 1770–1815) är definitivt ett av dem. Berättelsen om Tholanders liv är en sorglig betraktelse över hur en enda ödesdiger händelse kan föröda ett liv. Det är också en betraktelse över det svenska samhällets begränsningar och oförmåga att sörja för sina begåvningar. Pehr Wilhelm Tholander var en man av sällsynt kaliber. Inom Götiska förbundet sågs han som en synnerligen begåvad fornforskare, kanske till och med den mest begåvade

av dem alla. Han tog förbundsnamnet Fornjother. Tholander var uppskattad av alla. Vid sin bortgång begåvades han med en hyllande nekrolog i *Swensk Literatur-Tidning* och en sorgedikt i *Iduna*. *Swensk Literatur-Tidning* var fosforisternas i Uppsalas tidning. *Iduna* var Götiska förbundets husorgan. Sällskapen hade olika ideal och ibland trätte man. Tholander var uppskattad i båda lägren. Götiska förbundet slöt upp och bekostade hans gravsten på Solna kyrkogård. Alla framhöll och berömde hans exceptionella lärdom och stora kunskaper.

Tholander stod speciellt nära Götiska förbundets starke man, skriftvårdaren Jacob Adlerbeth, som efter Tholanders död blev testamentsexekutor och sorterade Tholanders kvarlåtenskap. Det är tack vare Adlerbeths väntjänst som något finns bevarat av Tholanders stora korrespondens och forskning. Denna forskningsinsats blev av tragiska skäl aldrig vad den hade alla förutsättningar att bli och borde ha blivit.

Trots Adlerbeths insats är det mycket vi inte vet om Tholander och mycket vi aldrig kommer att få veta. I arkeologins historia intar Tholander en högst obetydlig plats. Han skrev aldrig något större arbete som förändrade synen på forntiden. Tholanders inriktning var emellertid ny för svensk fornforskning. Även om han inte nämns i översikter över arkeologins historia hade han genom sin vänskap med Adlerbeth och andra ledande antikvarier ett visst inflytande. Frågan är hur man som arkeologihistoriker ska betrakta ett obetydligt men fascinerande livsöde som Tholanders.

Förtjänar det att lyftas fram, eller ska man lägga sitt fokus på de stora männen?

En akademisk rucklare

Pehr Wilhelm Tholander hörde till de äldre medlemmarna i Götiska förbundet, även om det faktiskt inte går att fastställa när han var född. I senare biografiska handböcker anges hans födelseår till 1770 och födelseplatsen anges till Vetlanda. Uppgiften finns till exempel i *Nordisk familjebok* och i *Svenskt biografiskt handlexikon*. Att hans rötter fanns i Vetlanda är oomtvistligt. Hans far Petrus Tholander var kyrkoherde därstädes. Tholanders samtida var emellertid inte alls säkra på hur gammal Tholander var. I nekrologen i *Swensk Literatur-Tidning* påpekade den anonyme författaren att födelseåret i Solna församlings Kyrkobok, där Tholander var folkbokförd, anges till 1763. I hans betyg från Uppsala angavs emellertid födelseåret till 1770. Nekrologen är det fyligaste porträtt vi har av Tholander och alla senare källor bygger på den. Vid sin död, som alla är överens om inträffade 1815, var Tholander sålunda antingen 52 eller 45 år gammal. Mystiken kring vilket år Tholander föddes är den första av många oklarheter i hans liv.

Liksom många andra prästsöner anträdde Tholander en akademisk bana. 1791 skrev han in sig som student i Lund. Redan året efter övergick han till Uppsala där han bl.a. umgicks med den blivande hovjägmästaren Michael Hammarsköld på Virbo i Misterhults socken i Småland. Som ung ägnade sig Tholander åt aktivi-

teter som hans samtid antyder men ansåg det var passande att tiga om detaljerna.

Efter studierna satsade Tholander på en karriär som ämbetsman. För detta ändamål flyttade han 1794 till Stockholm. Han fick en tjänst som extraordinarie kanslist vid Riksarkivet. Särskilt länge kom inte Tholander att tjäna staten. Samma år dog hans far, den gamle kyrkoherden i Vetlanda.

Tholander ärvde ett hemman som han sålde för den ansevärda summan av 6 000 Riksdaler. Istället för att investera pengarna, eller leva av dem under de inledande magra åren som statstjänsteman, anträdde Tholander en märklig kunskapsresa som bara delvis går att kartlägga. Från den relativt lugna avkroken Sverige reste Tholander till Frankrike "der skräckscenerna under Revolutionen lära hafva kastat honom i åtskilliga äfventyr". Vilka dessa äventyr var går nog aldrig att klargöra. Tholander kom till Paris under skräckväldets värsta dagar. Han gick i tjänst hos olika herrar, men under rådande omständigheter gick det inte så bra. Enligt egen uppgift skulle han "innom åtta dagar tjenat fyra särskilda Potentater". Så kan det bli när Madam Giljotin regerar. Tholander var ingen revolutionär. Det enda han ville var att använda Paris lärdomsskatter för att i lugn och ro förkovra sig. Revolutionen gjorde att lugnet uteblev.

Från Frankrike reste Tholander därför till Göttingen, där han skrev in sig som student. Universitet i Göttingen hade grundats så sent som år 1737 och var inget av Europas mer anrika. Trots det var det ett av de främsta och mest ansedda med sin

uttalade inriktning mot historieforskning som var en stor nyhet i universitetsvärlden. Bland de som studerade fanns flera prinsar och självaste Napoleon Bonaparte hade under en tid studerat juridik och anmärkt att Göttingen tillhörde hela Europa. Det finns anledning i att fördjupa sig i förhållandena i Göttingen och universitets betydelse för arkeologins utveckling.

Inom historieforskningen bör "Göttingenskolan" tillmätas lika stor betydelse som Leopold von Ranke och Barthold Georg Niebuhr.⁴ Tholander lärde alltså av de bästa. Märkligt nog är inte Tholander upptagen i listan över svenska studenter i Göttingen som Christian Callmer sammanställt. Det verkar vara Tholanders roll att bli förbigången och bortglömd.

Ett par decennier efter Tholanders tid i Göttingen passerade Clas Livijn staden i samband med det svenska fälttåget i Tyskland 1813. Han beskrev universitetet i brev hem:

Af lectionscatalogen, [...] kan man inhämta, att antiqvistetsstudi- um drifves med mycken ifver, äfvensom de sköna konsterna [...] Bibliotheket är ofantligt stort, ganska rikt på böcker, fattigt deremot på manuscripter.⁶

Biblioteket i Göttingen var ett av Europas största och rikaste och var långt in på 1800-talet oöverträffat i fråga om urvalet.⁷ Livijn räknar upp flera professorer: Fiorillo, Eichhorn, Heeren, Sartorius, Mitscherlich, Boutewerk, Heyne, Kästner och Lichtenberg. Att Livijn beskrev Göttingen efter Tholanders tid, betyder att Tholander inte hade haft alla dessa profes-

sorer som lärare, utan snarare studerat tillsammans med dem. Flera var förgrundsfigurer i den tyska romantiken, förnyare av historieforskning och fornforskning. Några av dem hade säkert haft stort inflytande på Tholander. Bland dem fanns Christian Gottlob Heyne (1729–1812) som introducerade ett vetenskapligt och källkritiskt förhållningssätt i forskningen om den grekiska mytologin. Heyne gav viktiga impulser till lingvistik som blomstrade i början av 1800-talet. Kanske var Heyne först med att göra arkeologi till ett universitetsämne. Han skapade "Alterumswissenschaft" som bör översättas med fornkunskap, eller med en modernare term, arkeologi.⁸ Tholander måste ha varit mycket intresserad av ämnet.

Professor Johann Gottfried Eichorn (1753–1827) ses som den som införde en kritisk metodik vid studiet av Gamla Testamentet och var en auktoritet på orientaliska språk. Arnold Herrmann Ludwig Heeren (1760–1842) var professor i historia. När han skrev om antiken beskrev han inte bara, som man tidigare gjort, den politiska utvecklingen, utan studerade även faktorer som ekonomi, politiska system och finansiella institutioner. Han ses därför som en pionjär inom ekonomisk historia. Heeren var kanske teoretiskt och metodiskt något begränsad. Han var dock en stor popularisator av historieämnet och spred "Göttingenkretsens" idéer.⁹

Livijn nämner inte de två mest tongivande professorerna i Göttingen som måste ha undervisat Tholander. Den ene var den vitalistiskt inriktade naturfilosofen Johann Friedrich Blumenbach (1752–

1840), som inspirerade Friedrich Schelling och var en av de viktigaste föregångarna för den romantiska naturfilosofin.¹⁰ Naturfilosofin var viktig bland svenska fornforskare. Flera av dem var från början naturforskare som tagit del av dessa idéer innan de började ägna sig åt fornforskning. Bland dessa kan nämnas Johan Haquin Wallman, Magnus Bruzelius, Abraham Ahlqvist och Sven Nilsson.

Den andre Göttingenprofessor som utan tvekan hade ett ännu större inflytande på Tholander, var filologen och historikern August Ludwig von Schlözer (1735–1809). Den svenske ämbetsmannen Lars von Engeström besökte Göttingen 1797. Han beskriver i sina minnesanteckningar universitetet och framför allt Schlözer och samtidens reaktioner på hans forskning:

19 augusti till Göttingen. Det är ingen vacker stad, men berömd såsom säte för ett af Europas förnämsta universitet. Jag besökte muséet, som förtjenar att ses, om man ej haft tillfälle att besöka de stora samlingarne i Paris och London. Bibliotekssalen är vacker, och biblioteket dyrbart. [...] Jag gjorde äfven bekantskap med Schlözer och Martens. Den förstnämnde, bekant såom historisk skriftställare, hade mycket sysselsat sig med Nordens historia, hade besökt Sverige och kunde svenska. Han hade längre tid vistats i Ryssland och hade med fördel begagnat detta lands historieskrifvare. Nöjet att framkomma med nya påståenden har kanske stundom fört honom något för långt. Den lärde, för tidigt bortgångne Thunman i Halle tog sig friheten att med sakkunskap bestrida hans påståenden, vilket mycket retade Schlözer.

Thunman var svensk född, men blev professor vid universitetet i Halle.¹¹

Schlözer introducerade en sträng och systematisk historisk källkritik. Han gav bland annat ut en upplaga av *Nestorskrönikan* i vilken han spårade de äldsta textversionerna som han tillskrev störst utsagekraft. Han noterade noga språkliga och textmässiga skillnader och variationer mellan handskrifter. Samtiden ansåg att Schlözer var för sträng och hans banbrytande insikter i källkritik slog inte igenom fullt ut.¹² Källkritiken och hans lingvistiska inriktning vid historiska studier levde emellertid vidare i Göttingen där den blev skolbildande. Som Engeström skrev hade Schlözer anknytning till Sverige. Han hade mellan 1755 och 1757 bott i Stockholm och Uppsala. Då han kom hem till Tyskland skrev han om sina lärdomar från Sverige och översatte och gav ut flera svenska arbeten. Han skrev också en nordisk historia som blev spridd i den tyskspråkiga världen.¹³ Man kan i Tholander se ett slags svensk Schlözer som på ett historiografiskt och textkritiskt sätt tog sig an centrala områden inom fornforskningen.

Schlözer betonade, liksom Heeren, vikten av att bredda det historiska studiet till en kulturhistoria. Schlözer var en större teoretiker och metodutvecklare än Heeren. Med sin skarpa källkritik misstrorde Schlözer sagor, medeltida krönikor och det man med ett samlingsbegrepp kallade "traditionen", det som fanns mellan verkliga historiska forntida händelser och det som senare nedteknats i krönikor och dikter. Den omfattade muntligt berätt-

tande och osäker överföring av uppgifter. Traditionen tillmättes stor betydelse i svensk historieskrivning som ett mellansteg mellan forntiden och de isländska sagorna. Schlözer kom därför på kollisionskurs med ledande svenska historiker. Han såg eddadikterna och de isländska sagorna som sena medeltida källor, knappast användbara för att belysa förhållanden under forntiden flera sekler tidigare.

Istället för osäkra eller sena skriftliga källor ville Schlözer bredda historikernas källmaterial till att omfatta mynt och minnesmärken. Denna typ av semiskriftliga källor kan användas för att beskriva ett folks kulturnivå och delar av dess historia. I Schlözers inställning finns embryot till ett arkeologiskt förhållningssätt, att använda materiella lämningar för att skriva kulturhistoria. Schlözer kan mycket väl ha inspirerat forskare som några decennier senare trevande började skriva kulturhistoria baserat på materiella lämningar i form av arkeologiska fynd. På sitt sätt hjälpte Schlözer till att underminera de skriftliga källornas allenarådande utsagekraft om de äldsta tiderna och skapade utrymme för arkeologin.

Efter Schlözer fördes hans tankar vidare bland annat av Friedrich Rühs och den kritiska inställningen till sagamaterialet blev dominerande i den tyska forskningen. Detta var med svenska ögon att häda. De isländska sagorna intog förstaplatsen bland de historiska källorna och tillskrevs högsta tänkbara källvärde. Man kan jämföra Schlözers källkritiska inställning med den svenske 1700-talsauktoriteten Sven Lagerbrings sätt att hantera samma källor.

Lagerbring ansåg att alla uppgifter i de isländska sagorna måste betraktas som sanna, om de inte stred mot sunt förnuft eller om det gick att falsifiera enskilda uppgifter. Andra delar av sagan förblev även i sådana fall oantastliga. Det som överbrygade avståndet mellan järnålder och medeltid och mellan det möjliga och det sanna för Lagerbring och hans lärjungar, var den tradition som Schlözer tillbakavisade.¹⁴

Tholander hade alltså en lärare som hade en helt annan inställning till historieforskning än det ganska okritiska synsätt som rådde hemma i Sverige. Det är uppenbart att Pehr Wilhelm Tholander hamnade rätt i Göttingen. Den historiska inriktningen passade honom utmärkt. Han undervisades av och umgicks med ledande forskare i den tyska romantiken. Tholander bar med sig ett förhållningssätt med stark källkritik, betoning av historiografi och intresse för forntiden. Utifrån hans skrifter, både de bevarade och de som vi bara har namnet på, är det tydligt att han anammade det breda kulturhistoriska och källkritiska perspektiv som flera Göttingenprofessorer förespråkade.

Tholander tog slutligen en magisterexamen i Göttingen. Att ta en examen vid ett utländskt toppuniversitet var en minst lika stor bragd i slutet av 1700-talet som idag. Tholander fick med sig kunskaper som få hemma i Sverige förstod eller insåg det fulla värdet av. Man ska inte underskatta betydelsen av att personer med avancerade utländska utbildningar gav impulser till den svenska romantiken, fornforskning och arkeologi.

Från Göttingen vände Tholander hem

till Sverige. På vägen stannade han till i Köpenhamn och arbetade som extraordinarie vid Arna-Magnussonska institutet. Detta vittra sällskap ägnade sig åt att ge ut isländska källskrifter. I Köpenhamn måste han ha inhämtat kunskaper i isländska och fördjupade insikter i de isländska sagorna. I Sverige var det få som kunde läsa fornisländska och de så hyllade sagorna på originalspråk. Tholanders kunskaper var därför efterfrågade i kretsen runt Götiska förbundet där han sågs som en auktoritet.

Ingen insåg vilken vetenskaplig tillgång Tholander var då han så småningom hittade hem till Stockholm: "rikligen försedd med widsträckta kunskaper och dyrbara samlingar, men alldeles utblottad på penningar och kläder".¹⁵ Enligt Nordisk familjebok ska han ha kommit hem till Stockholm 1798 efter fyra års utlandsvistelse.

Tillbaka i Stockholm

Tholander tjänstgjorde efter hemkomsten en kort tid som informator hos direktör Ackerman på Haga. Han blev emellertid svårt sjuk och kunde inte arbeta. Det var nu som den livsavgörande katastrofen drabbade honom. Tholander blev tvungen att pantsätta sina ägodelar för att få ihop pengar till mat och hyra. Hans hyresvärd, en viss Hjermer, var en äkta kulturmarodör. Tholander lämnade som säkerhet för kost och logi sina kläder samt ett pantkvitto på 13 Riksdaler för böcker och kvittot för en pantsatt koffert med alla sina vetenskapliga manuskript och anteckningar till Hjermer. Böckerna var försiktigt värderade till åtminstone 500 Riksdaler. Manuskriften,

resultatet av flerårig forskarmöda, hade Tholander värderat till hela 3 000 Riksdaler, halva värdet av det hemman som hade möjliggjort hans utlandsstudier. I kofferten låg även Tholanders toppbetyg från svenska och utländska lärosäten. Hjerner löste i lönnedom in böcker och koffert och sålde innehållet runt om i Stockholm. Tholanders manus användes för att tända brasor runt om i huvudstaden.

Då den olycklige Tholander från sin långvariga sjukdom åter uppstod, såg han sig icke allenast beröfwad sina med kostnad och möda anskaffade affekter, utan äfwen det för dem influtna penningbelopp, hwilket Hjerner för sig sjelf behöll.¹⁶

Förlusten av böcker, betyg och anteckningar var en personlig och vetenskaplig tragedi. Resultaten av Tholanders studier i Lund, Uppsala, Paris, Göttingen och Köpenhamn var borta. Vi kan inte veta något om de arbeten som gick förlorade. Med tanke på Tholanders gedigna utbildningsbakgrund gick säkert vetenskapen miste om åtskilligt. Det enda som finns är en lista med titlar på en del av de förlorade manuskripten:

1. Till Biographier öfwer lärda Swenskar från 1450 till 1797, med Kritisk Förteckning öfwer deras skrifter
2. Till en Beskrifning öfwer Småland
3. Af omkring 100 Genealogier öfwer Swenska frälse och ofrälse familjer.
4. Till Historien om Swenska Konstnärer
5. Till en Bibliographi öfwer Swenska Historiens Ritualböcker

6. Till en Historia om alla i Sverige förbudna böcker
7. Till en Historia öfwer de i Sverige under Lutherska perioden uppkomna och förda Religions-twister
8. Till Bibliographi öfwer Swenska Tidningar och Periodiska Skrifter
9. Till Historien om alla i Sverige Tyska nationen tillhöriga Kyrkor¹⁷

Av titlarna att döma hade Tholander ägnat sig åt allmän kulturhistoria och svensk bokhistoria i Göttingenanda. Perspektiven hade förnyat svensk historieforskning om de hade kommit allmänheten till del. Om man kan döma arbetenas kvalitet efter Tholanders publicerade skrifter, är hans försvunna manus en stor kulturhistorisk förlust. Hans publicerade arbeten ligger på dåtidens högsta vetenskapliga nivå.

Utan akademiska betyg blev det omöjligt för Tholander att hitta en passande försörjning. En bana som universitetsprofessor, präst eller tjänsteman var uteslutet utan betyg som kunde styrka examen. År 1798 blev han därför anställd som trädgårdsdräng av direktör Ihrström på Ulriksdals slott. Författaren till nekrologen i *Swensk Literatur-tidning* menar att Tholander egentligen tjänstgjorde som informator åt Ihrströms son. Att ett geni livnärde sig på att klippa gräsmattor var för magstarkt. Han stannade som trädgårdsdräng/informator till 1801, då han tillträdde ett vikariat som lärare på Ulriksdals Elementarskola, motsvarande grundskolans lägre klasser. Här kom Tholander att stanna och avancera till skolmästare. Nekrologen mer

Förteckning öfver Pensepolitiska Kilskrifternas dechifferande.

Pensepolitiska Skriften		Alphabetisk Pensepolitisk Skrift	Alphabetisk Code	Ord	
Kilskrift	Förändrad				
K	K		X	A	De ihäliga punkter, som de
Y	Y		Z	B	medte af dessa Alphabetens
U	U	F		D	Bokstäfver hafva i ändarna
TE	TE	E		H	tyckas äfven utmärka något
Λ	Λ	Λ		Z	Kilskriften, då de ändras till
Π	Π		Π	Cherman	Henskrift.
+	+	+		G	De öfriga Kilskrifternas och de
T	T		T	S	äro för de Alphabetens figurer ty
TT	TT	U		S	hos en del hafva någon mindre be-
I	I	I		H	teck, dock är ej afstjadt, om alla
III	III	III		H	de af Herr Niebuhr Tab. XXIII.
Δ	Δ	Δ		K	äro för de figurer äro en enda, eller
Λ	Λ	Λ		R	flera sammanslagade Bokstäfver
W	W	W		S	inom en punkt, hvilket sedes
K	K	F		S	fig. nästan är öfverbyggad om

Tholanders försök av tydning av kilskrift som en variant av medeltida munkskrift här presenterad i ett brev till Pehr Tham på Dagsnäs (KB Tholander till Tham 8 augusti 1808). Bild: KB Esbjörn Eriksson.

än antyder att Tholander vantrivdes på sitt underkvalificerade arbete.

Förmodligen som intellektuell utmaning och kontrast till trädgårdsarbetet började Tholander att försöka tyda den "Persipolitanska Spikskriften", det vill säga kilskriften. Även om Tholander var långt ifrån en lösning, visar det att han hade insikt i forskningsproblem som gick långt bortom den svenska horisonten. Genom arbetet lärde Tholander känna assessor Carl Christoffer Gjörwell, bibliotekarie på Kungliga Biblioteket och ett nav i svenskt kulturliv. Gjörwell vidarebefordrade Tholanders utkast till tydning till språkvetarna Ödmann i Uppsala och Norberg i Lund. En av Tholanders uppsatser, skriven på franska, nådde på omvägar fram till den berömde orientalisten Silvestre de Sacy i Paris. De Sacy var bland annat lärare till Jean Francois Champollion som tydde de egyptiska hieroglyferna. De Sacy uttryckte enligt uppgift belåtenhet över Tholanders arbete. Uppsatsen kan till och med ha blivit tryckt i Frankrike. Jag har inte lyckats spåra den närmare än de uppgifter som finns i nekrologen.

För att ge insikt i Tholanders lärdom publicerades i nekrologen ett längre utdrag från ett brev av Tholander i vilket han presenterar sina teorier om Spikskriften. För en nutida läsare ter sig Tholanders tankar ganska förvirrade. Han lutar sig delvis på den svenske "auktoriteten" på området Pehr Tham på Dagsnäs i Västergötland, en excentrisk veteran och stor mecenat inom svensk fornforskning. Hans idéer var dock inte alltid de mest vetenskapliga, utan färgade av föräldrad göticism, en brinnande

västgötsk lokalpatriotism samt allmän virrighet.

Mellan Tholander och Tham finns några bevarade brev i vilka de diskuterar spikskriften. De ger kanske den klaraste bilden av Tholanders idéer. Tholander skriver att han tagit intryck av Thams tankar om den mystiska skriften. Sedan beskriver han sina egna tolkningsförsök:

hvarföre jag beslöt att medelst vanliga skriftstreck förena kihlarne i den ställning de på inscriptionerna innehade, och si! Det lyckades mig, att då finna en högst oväntad likhet i mellan dessa förenade kihlar och några gamla Alfabetet som jag förut alltid ansett som Munkedikter.¹⁸

Tholander menar att kilskriften liknar medeltida europeiska skrivsätt. Sådana handskrifter hade han säkert stiftat bekantskap med under sina år i Paris och Göttingen. Tholander ansåg att kilskriften spritt sig till Europa under korstågen. Ursprunget stod inte att finna i Persien utan i Indien, där man hade "astronomiska observationer, 3102 år äldre än vår tideräkning – det vill säga 755 år före Floden". Till brevet bifogade Tholander ett schema med sitt förslag till tydning.

Man kan småle åt de bibliska referenserna för förhistoriens kronologi och det helt felaktiga tolkningsförsöket. Det rådande synsättet var att Bibelns berättelser skildrar världens hela historia alltifrån skapelsen. En historia utan Bibelns uppgifter som grund var omöjlig. Tholanders bibliska referens är sedd i sitt sammanhang framåtsyftande. Tholander visar att

han är insatt i europeisk forskning där man hade börjat inse att Bibelns berättelser inte täckte in hela den mänskliga historien. Fornforskare hade blivit medvetna om att det fanns ett mellanrum mellan Bibeln och världens skapelse. Man hade gjort fynd som inte gick att förstå inom de bibliska ramarna. En del av denna oredovisade tidsrymd kunde täckas av de nyupptäckta indiska och persiska skrifterna, eller av Egyptens hieroglyfer. För att nå denna forntidens allra äldsta del och tiden dessförinnan, behövde man en ny metodik. Denna blev så småningom det vi kallar för arkeologi. Insatt i sitt sammanhang blir Tholanders bibliska referens inte bakåträövande. Han menar att det fanns åtminstone 755 år av mänsklig historia som Bibeln inte täckte in. En sådan tidsrymd ser vi numera som kort, en arkeologisk period eller två. I början av 1800-talet var det ett hisnande tidsdjup. Folk baxnade då Sven Nilsson så sent som 1838 föreslog att man måste förlänga förhistorien med 500 år för att få plats med en stenålder i tidernas begynnelse. Med det i åtanke är Tholanders tidsangivelser vågade. Tholander var förvisso långt ifrån att tyda kilskriften. Den har säkerligen föga gemensamt med medeltida alfabet och munkskrift. Att han överhuvud ägnade sig åt ämnet visar att han var insatt i en europeisk forskningsdebatt på ett helt annat sätt än andra svenska antikvarier. Tydning av forntida språk var en angelägen forskningsuppgift i hela Europa. I Norden var översättning av isländska sagor och forskning om runstenar en del av denna rörelse. Tholander var som vi ska se i högsta grad aktiv även här.

Tholander måste ha varit ett språkgeni. Han publicerade flera översättningar från isländska. I hans kvarlåtenskap finns ett anteckningshäfte på sanskrit. Tholander kan mycket väl ha lärt sig sanskrit i Paris eller Göttingen, där orientaliska studier var högsta mode. Sanskrit var nästan ett *lingua franca* bland Europas lärde. På sin dödsbädd passade han på att lära sig georgiska. Fascinationen för språk var ett av den romantiska fornforskningens mest utmärkande drag. Tholander excellerade på området.

Under sina sista år fick Tholander en del mer ansvarsfulla uppdrag som måste ha tett sig som ett himmelrike för den desillusionerade elementarskolläraren. Han drabbades emellertid av plötslig blodstörtning och efter en längre tids sjukdom avled han i november 1815. Jacob Adlerbeths dagbok är den källa som bäst beskriver Tholanders sista tid. Adlerbeth fotvandrade under sommarhalvåren nästan en gång i veckan från Stockholm till Ulriksdal för att träffa Tholander. Tholander hade en föräning att saker skulle förändras till det sämre. Den förste juni 1814 sade Tholander till Adlerbeth "att märkliga följder skulle spörjas af Carl XII:s syn".³⁹ En sådan föräning kan bara en förläst historiker ha. Under vintern 1814–1815 träffades de sällan. Under våren 1815 återupptog Adlerbeth sina vandringar till Ulriksdal. Han träffade Tholander den 16 maj. För ovanlighetens skull var det den här gången Tholander som tagit sig in till Stockholm:

F.m. Hade jag ett angenämt besök af Tholander. Han försäkrade sig hafva i uppsåt att

för *Iduna* utom den nya öfversättningen af Sagobrottet om Bråvalla slag, utarbета en afhandling om Svenskarnes ursprung (från Tatariet).²⁰

Adlerbeth var enagerad i de pågående riksdagsförhandlingarna. Tiden för fornforskning och besök hos vänner var knapp. Den 29 maj fick han mitt under pågående riksdagsförhandlingar höra om Tholanders sjukdom. "Med bestörtning mottog jag under Plenum af Hammarsköld underrättelsen att Tholander var på grafvens brädd".²¹ Adlerbeth slängde alla andra sysslor överbord. Dagen därpå fotvandrade han tillsammans med Göttingenskildraren Clas Livijn till Ulriksdal för att träffa sin vän. Det verkar på Adlerbeths anteckningar till att börja med som om Tholanders sjukdom inte var så allvarlig, eller att han åtminstone försökte lugna vännerna genom att gesken av att han inte var så sjuk "Tholander, om hvars förbättring jag af Lifmedicus Wenner fått gott hopp, fann jag sängliggande, men under tillfrisknandet." Trots sin svåra sjukdom kunde Tholander inte avhålla sig från fornforskning "Han genomläste Ekenstams bref till Tham. Han yttrade derom att det var ett djupsinnigt arbete, och önskade författaren en lång hälsa och lifstid. Vidare önskade han att han snart måtte återkomma i verksamhet då flera viktiga ämnen för svenka häfderna voro bestämda till utarbetning."²² Fabian Wilhelm af Ekenstam var en mystiskt inriktad fornforskare, alkemist och medlem i Götiska förbundet.²³

Adlerbeth fick efterhand veta mer om Tholanders hälsotillstånd och hur sjuk

han egentligen var "Den 21 maj hade Tholander från kl. 1/2 7 f.m. Till 8 e.m. Upphostat 5 quarter blod. Iglar hade hämmat blodstörtningen."²⁴ Med dåtidens läkekonst fick man helt enkelt se till att inte bli sjuk. Boten gjorde ofta mer skada än sjukdomen.

Detta kan ha varit sista gången Adlerbeth träffade Tholander. I dagboken finns i alla fall inga uppgifter om att de skulle ha träffats igen. Adlerbeth var tvungen att närvara i Riksdagen och Tholander var inte i stånd att ta sig till Stockholm. Adlerbeth skrev efter sitt besök något ominöst: "På hemvägen hörde jag Göken förstå gången detta år."²⁵ Var det manne en södergök – dödergök baronen hörde?

Tholander var sängliggande hela sommaren. Det han verkar ha grämt sig mest över var vad som skulle hända med hans samlingar. Den 29 maj hade han "gjort författning om sina samlingars öfverlämnande till Götiska förbundet".²⁶ Den slutliga uppgörelsen blev att förbundet övertog hans samlingar mot en blygsam ersättning om 120 Riksdaler till hans släktingar.²⁷ Den som tog hand om Tholanders litterära kvarlätenskap var skriftvårdare Jacob Adlerbeth personligen.

Den 15 november skrev Adlerbeth kort i sin dagbok: "Om morgonen afled Tholander (Lings födelsedag)"²⁸ Begravningen skedde den 26 november i närvaro av Götiska förbundets och den svenska kulturelitens mest prominenta medlemmar. "Tholanders begrafning bevistades af mig, Livijn, Ling, Sträle, O. Myhrmann, Afzelius, Gadelius och Geyer. De 7 förste buro liket."²⁹ Det är frågan om någon annan så

bortglömd person har haft ett lika intellektuellt briljant begravningsfölje. Det visar hur uppskattad Tholander var och med vilken respekt man såg på honom som historiker, litteratör och vän. Efter begravningen gick Adlerbeth in i ett tillstånd av djupaste sorg och handlingsförlamning. Under dagarna efter begravningen gjorde han nästan inga noteringar i sin dagbok. Den 27 november skrev han bara "Sanningens röst måste frambrytas med all sin smärta." Dagen därpå: "Användes till sorg och fruktlösa böner".³⁰ Baron Adlerbeth hade förlorat en kär vän.

Adlerbeth och Tholander

Adlerbeth umgicks gärna med Tholander, som ofta vandrade den dryga timmen ut till Ulriksdal för att träffa sin vän.³¹ De hängav sig vid sådana tillfällen åt gemensam fornforskning och avancerade diskussioner om forntidens mysterier. Adlerbeth var en av de få som verkligen förstod och uppskattade vidden av Tholanders lärdom. Han skriver ofta med stor respekt om Tholander i sin dagbok. Att Tholander hade det knapert och nästan levde i misär framgår av att Adlerbeth skänkte honom ganska avsevärda penningssummor. Adlerbeth var bitter över att en sådan begåvning förlösades som trädgårdsdräng, informator och elementarskollärare. I Adlerbeths kommentarer finns ett starkt drag av kulturpessimism och kritik mot ett samhälle som inte klarar av att ta hand om sina begåvningar. I dagboken noterade han efter att ha skrivit brev till en annan olycksdrabbad antikvarie, Johan Haquin

Wallman: "Dessutom påminde jag, huru föga en vetenskapsman inom vårt land af Staten hade att påräkna, hvarvid Tholanders armod och B. Höijers förbigående af Högmark".³² Adlerbeth, Tholander, Höijer och Wallman levde i ett hårt klassamhälle som inte höll lärdom högt i kurs. Benjamin Höijer och Pehr Högmark var Uppsala filosofer. Den nyskapande Höijer som introducerade den tyska idealismen i Sverige blev förbigången av etablissemangets man, medelmåttan Högmark.

Adlerbeth vändades över uppdraget att förvalta Tholanders litterära kvarlätenhet. I sin dagbok beskriver han hur han om kvällarna sitter och försöker sortera Tholanders papper. Sorteringen tog flera år. Adlerbeth och bröderna i förbundet värderade Tholanders kvarlätenhet högt, men hade ingen plats för den. Därför övervägde man att försöka donera hans papper till Kungliga Biblioteket: "i betraktande [...] af det öde, som vanligen öfvergår dylika samlingar, då de på enskilda ställen förvaras, och om beröfvat Fäderneslandet så många dyrbara skatter af dess yppersta män".³³ Samlingen blev dock inte deponeerad i något offentligt bibliotek eller arkiv, utan förvarades hemma hos Adlerbeth i Stockholm. Så sent som 1830 finns det en anteckning av Adlerbeth om att han arbetade med sorteringen. Efter Adlerbeths död kom en del av Tholanders samling på drift i samband med avyttringen av Adlerbeths egendom. Delar av den bjöds förmodligen ut på auktion och någon volym har senare lämnats in till Kungliga Biblioteket. En ansenlig mängd lämnades in tillsammans med Adlerbeths papper till

Vitterhetsakademien och förvaras idag på ATA.³⁴ Det går inte att veta hur stor Tholanders kvarlåtenskap var eller hur mycket som gått förlorat.

Adlerbeth insåg att han omöjligt skulle kunna spara allt, men även att Tholanders papper och korrespondens hade högt vetenskapligt värde. Därför valde han en medelväg som nog får sägas vara otillfredsställande. Han sparade några av Tholanders anteckningsböcker och uppsatser, mer eller mindre färdiga arbeten. Inget annat är bevarat. För Tholanders många brev valde han en annan, kanske ännu mer otillfredsställande lösning. För varje brev gjorde Adlerbeth en kort resumé. Själva breven slängdes uppenbarligen. Det innebär att långa brev består av ett sammandrag på en eller ett par meningar. Det ger insikt i vilka Tholander brevväxlade med och om en del av de ämnen som avhandlades. Djupet i de förda diskussionerna försvinner emellertid. Adlerbeths metod ger ingen rättvisa åt Tholander som skriftställare, eller insikt i personliga förhållanden. Man får glimtar om att Tholander var en skicklig brevskrivare genom Adlerbeths formuleringar: "Ett lyckligt prof af ett lifligt och skämtsamt skriftsätt". Hur Tholanders stil faktiskt såg ut får vi inte veta. Inte heller anger Adlerbeth vad det var Tholander skrev så livligt och skämtsamt om. Trots sina brister är Adlerbeths sammanställning det lilla som idag återstår av en udda och framstående forskningsinsats som aldrig blev det den borde ha blivit.

Tholander som antikvarie

Tholander var inte någon praktiker. Han genomförde, vad jag har kunnat få fram, aldrig några utgrävningar eller antikvariska resor. Det närmaste han verkar ha kommit en arkeologisk utgrävning är en passage i ett brev från 1813 till förbundsbrodern Johannes Dillner: "Hrr HofMedicus Wenner, Doctor Bladh och jag hafva öfverenskommit att nu i sommar låta igrund aftäcka några ättehögar, för att åtminstone taga noga ritning af deras inre construction".³⁵ Jag har inte kunnat hitta några uppgifter om den planerade utgrävningen ägde rum. Tholander verkar heller inte ha ägnat sig åt något omfattande fornsaksamlande eller studier av fornsaker. Hans antikvariska insatser gränsade istället till lingvistik. Han översatte från isländska och byggde många av sina uppsatser på sagorna. Under de år som Tholander hade möjlighet att ägna sig åt skriftställarskap skrev han många artiklar i olika tidningar och tidskrifter, bland annat *Svensk Litteratur-tidning* och *Allmänna Journalen*. Detta var litterärt inriktade alster som recensioner och analyser av litteratur.

För att lyfta fram Tholander som antikvarie väljer jag att använda hans uppsatser i Götiska förbundets tidskrift *Iduna* där Tholander kom att publicera fyra uppsatser. I *Idunas* fjärde häfte från 1813 publicerade han en kommenterad översättning av *Solar Liod, Solsången*.³⁶ I senare framställningar har översättningen och uppsatsen felaktigt attribuerats till Arvid Afzelius. Översättningen visar hur nära fornforskning och litteratur stod varandra. Antikvariskt är den av mindre intresse.

Iduna var en tidskrift stadd under utveckling. I de tre första häftena består bidragen antingen av dikter i starkt göticitisk anda eller av romantiskt färgade historiefilosofiska betraktelser. Huvudförfattare i båda kategorierna var Erik Gustaf Geijer. *Idunas* första två nummer var hans personliga organ. I *Idunas* tredje häfte finns några korta uppsatser som skulle kunna kallas antikvariska. Det antikvariska inslaget i häfte fyra blir större. Från femte häftet börjar de antikvariska uppsatserna dominera. Förändringen berodde på att Erik Gustaf Geijer inte längre var någon större bidragsgivare och på att Jacob Adlerbeth tog över redaktörskapet från Geijer. Adlerbeth håg låg i aktiv fornforskning och arkeologi. I detta låg fröet till förbundets tillbakagång. De tunga vetenskapliga och antikvariska uppsatserna lockade få läsare. På sikt underminerades därmed ekonomin och gjorde efter 1824 fortsatt utgivning omöjlig.

Det var i brytpunkten mellan Geijers och Adlerbeths redaktörskap som Tholander började medverka som skribent. I *Idunas* femte häfte från 1814 är Tholander med sina tre uppsatser en av huvudförfattarna. Alla tre har antikvariskt, om än inte arkeologiskt intresse.

Runstenar

Den första uppsatsen, *Anmärkningar om Göranssons Bautil*,³⁷ är en välskriven och fyllig sammanställning över den svenska runstensforskningens tidiga historia. Titeln syftar på Johannes Göranssons så kallade *Bautil*, en stor runstenskatalog

från 1750.³⁸ Tholander börjar sin skildring med de första sammanställningarna och tydningförsöken från sent 1500-tal av den förste Riksantikvarien Bureus. Tholanders historiografiska forskning håller hög klass. Hans framställning skiljer sig inte mycket från senare tiders arkeologihistoriska skildringar. Tholander är i vissa avseenden till och med bättre genom hans stora förtrogenhet med källmaterialet. Han har läst de handlingar och gamla böcker i arkiv han skriver om. Detta är ett steg många moderna forskare hoppar över för att istället använda sekundära uppgifter i senare litteratur.

Under 1600-talet och början av 1700-talet skedde spridda insamlingar av runinskrifter. Tholander anmärker att: "Alla dessa Ålderdomsforskningar skedde på allmän bekostnad, ehuru af alla, under dessa resor gjorda samlingar, ej något serdeles blef utgifwet."³⁹ På grund av utebliven publicering nådde den tidiga forskningen bara begränsade resultat. År 1747 tillstyrkte Rikens ständer Kungl. Maj:ts önskan att ge ut en katalog över landets runstenar. Uppdraget tillföll Johannes Göransson som 1750 gav ut *Bautil*, en förteckning över runstenar. Även om Göranssons katalog är en milstolpe inom runstensforskningen, är Tholander kritisk till mycket i den. Göransson inhämtade inte alltid andras synpunkter: "att han [Göransson] ej derwid använt all wederbörlig granskning."⁴⁰ Därför finns det många fel i skriften. Källmaterialet var inte heller alltid det bästa. Göransson använde sig av de i Antikvitetsarkivet befinnliga avbildningarna av runstenar "och

då dessa ej alltid blifwit gjorda efter goda ritningar, så får man äfwen i detta afseende låta sig nöja med felaktigheter.”⁴¹ Göransson gjorde inga resor för att kontrollera avbildningarna och förteckningarna. En del av dessa var nästan antika redan på Göranssons tid. Tholander visar på flera felaktigheter i *Bautil*. Han är kritisk till att det finns teckningar på runstenar som inte anger stenens hemort som genom mer noggranna efterforskningar borde ha gått att fastställa. En annan relevant kritik som Tholander framför som språkforskare, är att Göransson inte anger skiljaktiga läsningar som olika forskare eller uppgiftslämnare kommit fram till då de studerat samma runsten.

Trots alla fel och brister var *Bautil* på Tholanders tid en mycket eftersökt bok ”[Den har] inom ganska kort tid uppstigit till tredubbelt handelspris, mot det som war gällande då den utgafs.”⁴² Detta är kanske inte att förvåna. Boken var, trots fel och brister, den enda riktiga förteckning som fanns över landets runstenar. Dessutom är det en vacker skrift, full av illustrationer av märkliga runstenar. Med det nyvaknade intresset för forntiden under den gustavianska renässansen och romantiken, är det förståeligt att en sådan bok blev eftertraktad bland fornforskare och boksamlare. Tholanders uppsats slutar med en uppmaning till ”någon förmögen mäcenat, eller något lärdt Sällskap”⁴³ att satsa på att ge ut en ny katalog över landets runstenar. En sådan skulle tillföra viktig kunskap om denna fornlämningskategori. Tholander påpekar att ett sådant arbete med illustrationer av samtliga runstenar är

ett kostsamt projekt. För att få fullt utbyte av arbetet måste det tryckas på högklassigt papper i stort format. Trots det menar Tholander att arbetet är angeläget och att investeringen snabbt kommer att löna sig, om inte ekonomiskt, så vetenskapligt. Ett sätt att få ekonomi vore om ”högvärdiga Prästerskapets försorg ett Exemplar kunde blifwa inlöst till hwarje kyrka”.⁴⁴ Runstensdokumentation skulle i så fall kunna växa till ett folkbildningsprojekt.

I allt detta har Tholander rätt. Hans anmärkningar mot *Bautil* äger sin riktighet. Han var väl påläst och såg vad som skulle krävas för att göra landets runstenar tillgängliga för forskning. Långt efter Tholanders tid påbörjade Vitterhetsakademien utgivningen av mastodontserien *Sveriges runinskrifter*. Den första delen kom ut 1900. Den femtonde, men långt ifrån sista, gavs ut 1981. Numera har väl Internet till stor del ersatt denna typ av massiva katalogsammanställningar. För runinskrifter finns den utmärkta Samnordiska runtextdatabasen: <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>. Nästan 200 år efter Tholanders tid har tekniken möjliggjort den kulturgärning han propagerade för.

Ättehögar

Tholanders andra uppsats, *Anmärkningar om Ättehögar*⁴⁵ är, även om den är vetenskapligt helt föråldrad, en viktig och väl sammanhållen presentation av en arkeologisk kronologi byggd på Snorre Sturluson och de isländska sagornas uppgifter. Kronologin är begränsad till de förändringar

i gravskick som skildras i de skriftliga källorna. Uppgifterna kombineras med arkeologiska fynd och iakttagelser, vilket gör att den är empiriskt underbyggd av arkeologiskt fyndmaterial. Det var denna kronologi som användes innan man så småningom accepterade treperiodssystemet. Det är viktigt att påpeka att den äldre kronologin aldrig blev enhetlig. Olika fornforskare använde egna kriterier, termer och dateringar för att särskilja förhistoriska perioder. Det som förenade varianterna var att de alla byggde på de isländska sagornas uppgifter om gravskickets förändring. Tholander var själv ingen grävande antikvarie. Hans uppsats bygger därför förutom på de isländska sagorna på rapporter över andras utgrävningar. Den empiriska basen av arkeologiskt material är liten och osäker. Vid den här tiden hade få fornlämningar grävts ut på ett vetenskapligt acceptabelt sätt och ännu färre undersökningar hade publicerats. Särskilt stark tilltro fäster Tholander vid uppgifter från Pehr Tham och dennes utgrävning av en gånggrift på Dala Gärde. Undersökningen skedde 1788 tillsammans med Thams anställda godsantikvarie Carl Gustaf Gottfried Hilfeling. Undersökningen av gånggriften på Dala Gärde är den första svenska dokumenterade undersökningen av en gånggrift.⁴⁶ Tham hade noga beskrivit undersökningen i sina *Politiska Anteckningar* från 1799. Hur en gånggrift hör samman med politik visste bara den oförliknelige Pehr Tham.

Den stora fördelen med Tholanders uppsats är att han, liksom i fallet med Göransson *Bautil*, gör en fyllig histo-

riografisk översikt över tidigare forskning. Tholander skildrar vad forskare alltsedan Olof Rudbeck haft att säga om forntidens kronologi. Detta är värdefullt för den som studerar arkeologins historia och idémässiga aspekter på konsten att datera forntiden.

En missuppfattning i modern arkeologihistorisk forskning är att äldre tiders fornforskare uteslutande byggde sina kronologier på kammarlärdas spekulationer och de skriftliga källornas vittnesbörd. Att arbeta empiriskt genom att studera fornlämningar och fynd sägs skilja modern arkeologi, som etableras runt 1800-talets mitt, från äldre fornforskning. Detta är inte korrekt. Man arbetade förvisso empiriskt långt innan fornforskning blev arkeologi, även om de utgrävda fornlämningarna var mycket få. Det gick dessutom utmärkt att göra det innanför det ramverk som Snorre ställt upp. I själva verket gick det äldre systemet bättre att kombinera med det empiriska materialet än treperiodssystemet.

Man var sedan länge väl medveten om att det fanns äldre och yngre perioder av forntiden. För att särskilja dessa använde man arkeologiska fynd och fornlämningar. De arkeologiska horisonterna knöts till Snorres periodindelning. Ett avancerat exempel är Tholanders yngre samtida Johan Haquin Wallman som med renodlade arkeologiska metoder byggde vidare på Snorres uppgifter. Wallman arbetade under flera år med hypotesen att keramik endast fanns under en äldre del av forntiden. Eftersom han och andra fann keramik även i gravar som måste dateras till

fortidens slutskede, var han tvungen att överge teorin. På ett metodiskt plan låg han långt framme. Sättet han kombinerade fynd på är en föregångare till avancerade korrespondensanalyser arkeologer använder sig av för att ställa upp komplexa kronologier. Det som brast var inte hans metod, utan att han hade tillgång till ett så förtvivlat litet källmaterial, kanske något dussin utgrävda gravar. Den skillnad Wallman försökte definiera är den mellan den äldre järnålderns urnebrandgravar och den yngre järnålderns gravar med brandlager. I den första typen av gravar sker begravningen inuti ett keramikkärl. I den andra kan keramik förekomma i brandlagret. Problemet för Wallman var att det inte fanns ord och begrepp för att formalisera den kunskap han skaffade sig under nästan 20 års fältarbete. Han kunde mycket väl se skillnaden mellan äldre och yngre gravar, men det saknades termer för att sortera dem.

Tholanders kronologi tar avstamp i "Den första säkra underrättelse man härom äger, är den så kallade Bränneåldrens införande af Oden".⁴⁷ Oden införde vid sin ankomst till Sverige brandgravskicket. Oden anlände inte till ett öde land. Han ledde asarna som var en del av svearnas stam. Götarna bodde redan i Sverige då svearna anlände. Folk begravdes givetvis redan innan Odens reform. Allra äldst var Kummelåldern, vars lämningar är gånggrifter, eller som de kallades: Kummel. Perioden kan grovt liknas vid vad vi kallar stenåldern. Därefter följde en period med varierat gravskick som ibland kallades för Kopparålder och som någorlunda

svarar mot bronsåldern. Först i och med Odens reformer blev gravskicket reformerat och enhetligt. Begravningar började då ske på ättebackar i ättehögar. "Ättehögar kallas sådana kullar, som uppkastades öfver de urnor eller kärl, hwaruti de dödes aska och ben woro samlade."⁴⁸ De döda brändes och det rädde ett enhetligt brandgravskick. Begravningar skedde ofta i stensatta gropar som täcktes med jord. Detta är den äldre järnålderns gravskick. Odens ankomst till Sverige sammanföll alltså med vad vi skulle kalla järnåldern och hade stora implikationer för kulturutvecklingen.

Den sista av forntidens perioder, Högåldern "Börjas med Yngve Freys begrafning, då denna Drott obränd blef insatt i sin grafhög".⁴⁹ Även denna period inleddes med en reform inom gravskicket. Det är emellertid inte helt lätt att särskilja denna period från Bränneåldern:

dock upphörde ej derföre Bränn-Åldren genast; utan blefwo nu liken ömsom brände och obrände begrafne, i wilket också är orsaken hwarföre men ej alltid träffar urnor uti Ättehögarne, äfwensom flera Ättehögar innehålla lik, som tillhöra begge dessa så kallade Åldrar, och uti hwilka finnas både urnor och benrangel.⁵⁰

Ett fenomen som säkert ska föras till Högåldern är bautastenar, det vill säga resta stenar. Detta är en någorlunda korrekt beskrivning av den yngre järnålderns höggravfält med ett varierat inre gravskick.

Man kan avfärda Tholanders kronologi. Ingen arkeolog använder numera hans for-

muleringar eller hänger upp sin kronologi på Snorres uppgifter om Oden och Yngve Frey. Arkeologin har aktivt tagit avstånd från detta sätt att dela in forntiden. Ett exempel är Bo Gräslund som skildrat de arkeologiska kronologiernas framväxt.⁵⁷ Avstampet för en vetenskaplig forntida kronologi är istället treperiodssystemet som konstruerades av Thomsen.

Om man studerar Tholanders eller Snorres kronologi närmare, slipar av en del ålderstigen terminologi och ger systemet en bättre empirisk underbyggnad, är det fullt användbart och i vissa avseenden bättre anpassat till mellansvenska förhållanden än treperiodssystemet. I Mellansverige var det i allt väsentligt järnåldersarkeologi man bedrev. De få fynden från stenålder och bronsålder skulle mycket väl kunna förstås som en kronologiskt kort period. Bronsåldern hade man någorlunda kläm på som en äldre del av forntiden. Den kunde kallas Kopparålder. De varierade gravskick man förde till den äldsta delen av forntiden bekräftades av Snorre, som menade att gravskicket var varierat och oreformerat. Bland de gravar man diskuterade mest var gånggrifter i Västergötland och Skåne. Thams utgrävning på Dala gårde sågs därmed som ett viktigt genombrott. Eftersom gånggrifter är ovanliga i stora delar av Mellansverige, var det logiskt att man höll dem för ett lokalt fenomen, snarare än för en egen kronologisk horisont. På samma sätt förklarade man andra variationer. Allt kunde förklaras genom Snorres uppgift om Odens reformer och att det dessförinnan inte fanns någon enhetlig religionsutövning och begravnings-

sed. Det fanns ingen anledning att tolka stenålderslämningar som härrörande från en ofattbar lång tidsperiod och att det där efter skulle ha funnits en bronsålder. Allt kunde, efter noggranna empiriska studier, föras till Kummelåldern eller kopparåldern, korta perioder eller regionala fenomen som föregick Odens ankomst. Med modern arkeologisk terminologi skulle man alltså kunna kalla Kummelåldern för Stenålder/Bronsålder.

Den stora förtjänsten med Snorres kronologi är att den tar fasta på det empiriska materialet i Mellansverige. Detta utgörs av stora mängder järnåldersgravar men få synliga lämningar från Bronsålder och i stort sett inga från Stenålder. Systemet försöker dessutom göra en grundläggande indelning i äldre och yngre järnålder som saknas i treperiodssystemet. Denna indelning var i själva verket mer angelägen än att införa en i stort sett fyndtom och intetsägande Stenålder.

Perioderna kunde i vissa fall tidsfästas absolut. Sedan länge kunde man datera vissa gravar från yngre järnålder om de innehöll arabiska eller europeiska mynt. Därmed fick man en fast kronologisk grund för att gravar med visst gravskick tillhörde århundradena precis före kristendomens införande, det vill säga medeltiden. De tillhörde därmed forntidens slut. Sådana daterbara gravar hittades som regel i högar eller intill resta stenar. Därför drog man slutsatsen att liknande gravar, även om de saknade daterbara mynt, härrörde från samma tid. Det var även känt att man inte hittade daterbara mynt gravar från Bränneåldern, äldre järnålderns gravar.

Därmed fanns empiriskt stöd för Snorres uppdelning av järnåldern i två perioder, Bränneålder och Högålder. Uppdelningen vilade på sunda vetenskapliga principer. I och med detta hade man en funktionell tudelning av järnålder som Snorres berättelser gav en litterär inramning åt. I ett religiöst samhälle, som 1800-talets Sverige, var Snorres förklaring, att förändringar i gravskick beror på religiösa reformer, högst trovärdig. Min misstanke är att Snorres utbroderade berättelse kan vara baserad på faktiska iakttagelser man gjorde redan under medeltiden då man av olika anledningar grävde i forntida gravar. Berättelserna kan vara ett sätt att sätta in de skillnader man såg bland forntida gravar i en tolkningsram. En på arkeologiskt material byggd tudelning av järnåldern gjordes därför inte, som Gräslund menar, först efter Thomsen,⁵² utan redan under 1600-talet eller kanske redan på Snorres tid på 1200-talet.

Tholanders uppsats om ättehögar fick en uppföljare i *Iduna*. När man läser Tholanders uppsats blir man givetvis nyfiken på att själv utforska närmaste ättehög. För att kanalisera intresset och ge praktiska råd i hur man gräver ut en gravhög skrev Johan Henrik Schröder en liten uppsats i *Idunas* sjätte häfte, *Tillägg wid Anmärkningar om Ättehögar*. I denna ges en klar och redig instruktion för den som vill undersöka en gravhög. Schröder tar avstamp i det dystra konstaterandet att "huru sällan ändamålet med ättehögars öppnande winnes, och huru föga det lyckas att frambringa urnor och andra derjemte befintelige fornlemningar oskadade i dagen."⁵³ Därefter följer den praktiska instruktionen. Den är lika

aktuell idag som 1820:

Att ändamålet af upplysningars samlande wid öppnandet af ättehögar merendels så ofullständigt winnes, måste sökas i den otjenliga behandlingen. När i en ättehögs stensättningar träffas, bör man med warsamhet gå till väga, och ej öfwerlämna utgången af arbetet åt det biträdande arbetsfolket, som med sina grofwa redskap och ännu mera med sin brådska och sitt tunga handlag icke sällan krossa eller alldeles förstöra de fornlemningar de skulle skaffa i dagen. Man måste således wid stensättningens öppnande sjelf noggrannt tillse, att den sten, sand och jord, hwaraf urnans täcksten och underliggare det ringaste blifwa rubbade; och sedan må man med vidare arbete dröja en dag eller twänne, på det att den warma sommarluften må gifwa fasthet åt den lösa, oftast föga brända lerurnan. Mesta warsamheten fordras sedermera att aflyfta täckstenen ty med den bäst använda försigtighet händer så lätt, att om den derunder lutas åt någondera sidan, den då med sin tyngd krossar hela urnan, eller åtminstone bräcker öfra kanten deraf. Sedan man har urnan i dagen, bör man ej genast flytta henne från sin underliggare, utan dermed hafwa fördrag, då den på en warm sommardag nart hårdnar. Deref ter och då underliggaren borttages, måste noga efterses om derunder eller i närheten deromkring finnas några lemningar af fordna stridsvapen, swärd, pilar, flintknifwar, o.s.w. Och bör man då med grofwa jernredskap ej gå till väga.⁵⁴

Uppsatsen torde vara ett av de tidigaste

försöken att formulera en arkeologisk fältinstruktion. Av den framgår att dåtidens antikvarier var väl medvetna om hur gravhögar brukar vara konstruerade. De kunde genomföra en arkeologisk undersökning på en acceptabel nivå. Med den teknik som stod till buds var det fullt möjligt att gräva ut en gravhög på ett tillfredsställande sätt. Schröder poängterar flera gånger att man måste gå försiktigt och varsamt tillväga. Det man som sentida kollega reagerar på är att Schröder inte ger några anvisningar om att man bör dokumentera arbetet. Vid en modern arkeologisk utgrävning upprättar man regelmässigt ritningar i plan och profil för att visa hur fynd och konstruktioner relaterar till varandra. Ritningarna är väl så viktiga som fynden. Schröders fokus ligger istället på att bärga fornsaker. Det antikvariska arbetet bottnade delvis i samlarlust. Att det fanns antikvarier, däribland Tholander, som satte större vikt vid arkeologisk dokumentation än Schröder, framgår av det tidigare citerade brevet till Johannes Dillner. I detta skrev Tholander om att de ämnar att "taga noga ritning" av gravarnas inre konstruktion.

Dryckeshorn

Tholanders sista uppsats, *Försök till beskrifning öfwer ett gammalt Dryckeshorn*,⁵⁵ är den enda som man i en vid bemärkelse kan kalla en antikvarisk studie av materiella lämningar. Adlerbeth omtalar i sin dagbok hur han och Tholander hjälptes åt att tyda inskriften på hornet. Även om uppsatsen bygger på empiriskt material är det den arkeologiskt minst intressanta av Tho-

landers *Iduna*-alster. Hornet ingick i baron Stiernelds samling av fornsaker, men torde inte ha varit från forntiden. Det rör sig om vad Tholander kallar för ett "engelskt buffelhorn". Det hade försetts med utsmyckningar som inskrifter, försilvring och en silverknopp i spetsen. Hornet var allt som allt 11 ½ tum långt. Hornet hade en tillagd inskription på svenska: "K. Eric Segers. Gåfva" och försetts med extra utsmyckningar "På detta K. Olof Skotsk. Dryckeshorn var knapp och beslag af fint guld."⁵⁶ Den ursprungliga inskriptionen på fornengelska består av två rader. Tholander översätter den, inte utan viss elegans, till: "Unga Mör! I skolen fylla mig!" och "Mig väckte beslutet!"⁵⁷

Det för en arkeolog intressanta i uppsatsen börjar nu. Då Tholander tytt inskrifterna, gör han en utvikning om dryckes seder under äldre tider med början under vikingatid. Hans huvudkälla är de isländska sagorna. Även om hornet inte torde vara fullt så gammalt som Tholander och Adlerbeth skulle vilja (och säkert insåg), är hans diskussion om vikingatida dryckes seder både intressant och välformulerad.

Tholander – kuf eller geni?

Tholander var en uppskattad broder i Göttiska förbundet och allmänt omtyckt. De som lärde känna honom hade stor respekt för hans lärdom och antikvariska kunskaper. Han är en av de få svenska antikvarier som vid sitt frånfälle hyllats med en dikt. I *Idunas* sjunde häfte finns följande minnesdikt:

*Till fornforskaren Tholander
 Under hans sista sjukdom
 Än från ruiner kring den mörka jorden
 Du hör i qwalens stund en helig maning,
 Men trötta tanken för sin långa spaning
 Ej fann sitt mål uti de döda orden
 Nej! Ingen mosstäckt Runa uti Norden
 Oss tyder våra ödens dolda daning; Och
 lösningen af mörka lifwets aning Ej Nilens
 pyramid förtrodd är worden.
 Men, Broder! Uppe der, hwar stjernan
 blinkar,
 Den Erwige för ewigheter tecknat
 Den gyllne skrift, som sekler icke bleknat.
 Dit Gud till solars nejd din ande winkar, Att
 se wid englars ljus, det underbara, det höga
 ord, som skrefs med stjernor klara.*

Dikten är signerad A__Z__, vilket var förbundsbrodern Arvid August Afzelius signatur.

Hur ska man se på en udda och perifer antikvarie som Pehr Wilhelm Tholander? Hur ska hans arbete relateras till huvudlinjerna i arkeologins historia? Hans inflytande på arkeologins utveckling är ytligt sett i det närmaste obefintligt. Hans vetenskapliga verksamhet blev aldrig vad den borde ha blivit. Med sin moderna utbildning från Göttingen hade han ett nytt sätt att se på hur man bör forska om den tidiga historien. Han hade kunnat tillföra svensk antikvarisk och historisk forskning mycket mer än han gjorde. Hans viktigaste insikter fanns inom källkritik och historiografi. Exempel på detta är hans klara och koncisa historiografiska sammanställningar över runstensforskningen och forskningen om

fortidens kronologi. Att Tholanders betyg stals och att han därmed berövades en position på passande akademisk och intellektuell nivå, är en stor förlust för svenskt kulturliv. Tholander hade betydligt större kapacitet än att fördriva dagarna som trädgårdsdräng och elementarskolelärare.

Tholanders forskning låg väl i linje med huvudspåren i den romantiska fornforskningen. Ingången var från lingvistik och språkvetenskap. De fyra uppsatserna i *Iduna* skildrar alla högst aktuella frågeställningar. Översättning av isländska sagor sågs som centralt för att öka förståelsen för forntiden. Analyser av centrala fornlämningskategorier som runstenar och gravar var viktiga för att få grepp om det empiriska materialet. Att tyda inskrifter var en kär sysselsättning. Bland hans andra insatser kan hans märkliga försök att tolka kilskriften framhållas. Även om Tholander var helt fel ute, förstod han problematiken bättre än sina svenska samtida. Det var få som ens hört talas som "spikskriften".

Jag tror trots allt att Tholander inte var helt betydelselös. Hans inval i Götiska förbundet öppnade möjligheter för honom att umgås och byta tankar med personer med liknande intressen. Adlerbeths dagboksanteckningar visar hur nära utbytet mellan honom och Tholander var. Majoriteten av förbundets medlemmar var före detta Uppsalastuderenter. De hade präglats av den där rådande idealistiska filosofiska riktningen med tyska rötter. Framför allt var det tänkare från "Jenakretsen" som slog igenom med dunder och bång, främst Friedrich Schelling, bröderna Schlegel, Novalis, Tieck, Steffens, Ritter och Hül-

sen. Jenakretsens syn på forntiden och historien var en blandning av vetenskap, deduktiv filosofi och ohämmad spekulation. Man hade som mål att skapa en ny världsvision och en ny mytologi att bygga tillvaron på. Historieforskning och antikvariska studier sågs som centrala för att nå målet. Inriktningen präglade många av de antikvariskt ledande medlemmarna i Götiska förbundet och en del av det som skulle komma att bli arkeologi.

Det är här man ska se Tholanders förtjänster. Han hade från Göttingen fått med sig ett kritiskt och källorienterat historiografiskt förhållningssätt. Göttingenromantiken var av annat slag än Jenaromantiken och betonade empiriska studier och källkritik istället för spekulation och mysticism. Forntiden var lika central, men vägen till kunskap om den såg annorlunda ut. Genom att Tholander fick uppsatser tryckta i *Iduna* och sitt nära förhållande till Jacob Adlerbeth tillförde han den svenska fornforskningen nyktra synpunkter på hur antikvarisk forskning bör bedrivas. Jag tror att då de värsta excesserna av schellingianism hade lagt sig, man trots allt kan spåra en gnutta av Tholanders förhållningssätt i den fornforskning och arkeologi som under kommande decennier växte fram. Egentligen ansluter Tholanders sätt att arbeta med det som alltid fanns i botten av de svenska romantikernas spekulationer: sunt förnuft i Linnés anda.

Bland Tholanders efterlämnade papper, bland anteckningar på sanskrit och djupa funderingar om forntiden, finns ett häfte med charader. Att Tholander författade charader ger en ledtråd till den uppskatt-

ning han rönte i alla läger, från fosforister till göter. Kanske får man genom dem en förståelse av nekrologens karakteristik av honom:

På senare åren lugn och ädel sökte han genom ordentlighet och ett indraget lefnadsätt godtgöra en omognare ålders förvillelser, hvilka understundom lära öfverstigit gränserna af vanlig ungdoms ysterhet.⁵⁸

Tholander var en aimabel person med stor livserfarenhet som mitt ett fruktansvärt personligt elände behöll ett litterärt och humoristiskt sinnelag. Tholander var kanske inte Guds bästa barn. Han drabbades emellertid hårt av sina egna och framför allt av andras handlingar. Att Tholanders charader har bevarats bland Adlerbeths papper ger även en ledtråd till Jacob Adlerbeths sinnelag och varför baronen också han rönte så stor uppskattning i alla läger. Han och Tholander måste ha trivts i varandras sällskap!

Referenser

Otryckta källor

- Antikvariska Topografiska Arkivet (ATA) Götiska Förbundets och Jacob Adlerbeths Arkiv (GFO-JAA) Volym 2 "PM 27 december 1817"
- ATA GFOJAA Brev från P. W. Tholander till J. Dillner 6 juli 1813.
- Kungliga Biblioteket (KB) Brev från P. W. Tholander till P. Tham 8 augusti 1808. I: Brev till Pehr Tham. EP. T.7.
- Uppsala Universitetsbibliotek. Jacob Adlerbeths dagbok. UUB F850a 1809–17.
- Uppsala Universitetsbibliotek. Jacob Adlerbeths

dagbok. UUB F850c 1823–30.

Litteratur

- Axelsson, T. 2010. *Landskap – Visuella & Rumsliga Relationer I Falbygden Neolitikum*. Göteborg.
- Callmer, C. 1956. "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet". *Lychnos Lärdomshistoriska samfundets årsbok*. s. 1–29.
- Callmer, C. 1976. "Svenska studenter i Göttingen under början av 1800-talet". *Lychnos Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1975–1976*. s. 289–294.
- Edenborg, C. 1997. "Fabian Wilhelm af Ekenstam – romantiker och alkemist". *Personhistorisk tidskrift Årgång 93* (Häfte 2): 90–115.
- Engeström, L. von. 1876. *Minnen Och Anteckningar* utgivna av: E. Tegnér (red). Stockholm.
- Gräslund, B. 1974. *Relativ datering Om kronologisk metod i nordisk arkeologi*. Uppsala.
- Gräslund, B. 1987. *The Birth of Prehistoric Chronology Dating methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archaeology*. Cambridge.
- Göransson, J. 1750. *Bautil, det är: alle Svea ok Götha rikens runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000; för detta, efter glörlödigast i åminnelse konung Gustaf Adolfs ok konung Karl XI:tes befallning afritade ok til största delen : uti former inskurne; men nu, efter vår allernädigaste konung Fridrich I:stas befallning ok rikens högloflige ständers begäran, med några anmärkningar utgifne af Johan Göransson*. Stockholm, tryckt hos Lars Salvius, 1750. Stockholm.
- Henningsson, B. 1961. *Geijer som historiker*. Stockholm.
- Landen, L. 1997. *Jacob Adlerbeth*. Stockholm.
- Liedman, S. 1966. *Det organiska livet i tysk debatt 1795–1845*. Göteborg.
- Livijn, C. 1909. *Bref från fälttågen i Tyskland och Norge 1813 och 1814 utgifna med en inledning af Johan Mortensen*. Stockholm.
- Nekrolog: "Pehr Wilhelm Tholander. 1816". *Bihang till Svensk Literatur-Tidning* (N:o 7 Maj). s. 50–54. och: Nekrolog: Pehr Wilhelm Tholander. 1816. (Forts. o. Slut fr. N:o 7.). *Bihang till Svensk Literatur-Tidning* (N:o 18 November). s. 140–144.
- Nordbladh, J. 1997. "Conducteuren C.G.G. Hilfeling och hans samtid". I A. Åkerlund, S. Bergh, J. Nordbladh, & J. Taffinder (reds) *Till Gunborg Arkeologiska samtal*. SAR, s. 527–537. Stockholm.
- Schlözer, A. L. 1771. *Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle.
- Schröder, J. H. 1820. "Tillägg wid Anmärkningar om Ättehögar". *Iduna* Sjunde häftet. s. 211–212.
- Tholander, P. W. 1813a. "Solar Liod med öfversättning". *Iduna* Fjärde häftet. s. 3–49.
- Tholander, P. W. 1813b. "Upplysningar til Solar Liod". *Iduna* Fjärde häftet. s. 50–54.
- Tholander, P. W. 1814a. "Anmärkningar rörande Göranssons Bautil". *Iduna* Femte häftet. s. 36–42.
- Tholander, P. W. 1814b. "Anmärkningar om Ättehögar". *Iduna* Femte häftet. s. 43–60.
- Tholander, P. W. 1814. "Försök till beskrifning öfver ett gammalt Dryckeshorn". *Iduna* Femte häftet. s. 61–69.
- Torstendahl, R. 1964. *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920*. Uppsala.
- Östergren, S. 1984. *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv*. Stockholm.

Noter

1. Nekrolog: Pehr Wilhelm Tholander. 1816. *Bihang till Svensk Literatur-Tidning* (N:o 7 Maj): 50–54. och: Nekrolog: "Pehr Wilhelm Tholander". 1816. (Forts. o. Slut fr. N:o 7.). *Bihang till Svensk Literatur-Tidning* (N:o 18 November): 140–144. (Nekrolog)
2. Nekrolog s. 50.
3. Nekrolog s. 50.
4. Henningsson, B. 1961. *Geijer som historiker*. Stockholm. s. 5ff.
5. Callmer, C. 1956. "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet". *Lychnos Lärdomshistoriska samfundets årsbok*. s. 27ff.
6. Livijn till Hammarsköld 6 november 1813. Citerat i: Livijn, C. 1909. *Bref från fälttågen i Tyskland och Norge 1813 och 1814 utgifna med en inledning af Johan Mortensen*. Stockholm. s. 104f.
7. Callmer, 1956. "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet". *Lychnos*. s. 9
8. Callmer, 1956. "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet". *Lychnos*. s. 6f; Callmer, 1976. "Svenska studenter i Göttingen under början av 1800-talet". *Lychnos* 1975–1976 s. 289.
9. Henningsson, B. 1961. *Geijer som historiker*. Stockholm. s. 7.
10. Liedman, S. 1966. *Det organiska livet i tysk debatt 1795–1845*. Göteborg. s. 21ff; Callmer,

1956. "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet". *Lychnos*. s. 4.
11. Engeström, L. von. 1876. *Minnen Och Anteckningar* utgivna av: E. Tegnér (red). Stockholm. s. 18.
  12. Henningsson, B. 1961. *Geijer Som Historiker*. Stockholm. s. 6f; Torstendahl, R. 1964. Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitet. s. 9.
  13. Schlözer, A. L. 1771. *Allgemeine Nordische Geschichte*. Halle; Callmer, 1956. "Svenska studenter i Göttingen under 1700-talet". *Lychnos*. s. 7f.
  14. Henningsson, B. 1961. *Geijer Som Historiker*. Stockholm. s. 216f.
  15. Nekrolog s. 50.
  16. Nekrolog s. 51.
  17. Nekrolog s. 51f.
  18. KB Tholander till Tham 8 augusti 1808
  19. Jacob Adlerbeths dagbok. UUB F850a 1809–17. 1 juni 1814.
  20. Adlerbeths dagbok 1809–17. 16 maj 1815.
  21. *Ibid.*, 29 maj 1815.
  22. *Ibid.*, 30 juni 1815.
  23. Edenborg, C. 1997. "Fabian Wilhelm af Ekenstam – romantiker och alkemist". *Personhistorisk tidskrift*, s. 90–115.
  24. Adlerbeths dagbok 1809–17. 30 juni 1815.
  25. *Ibid.*, 30 juni 1815.
  26. *Ibid.*, 29 maj 1815.
  27. *Ibid.*, 30 maj 1815.
  28. *Ibid.*, 15 november 1815.
  29. *Ibid.*, 26 november 1815.
  30. *Ibid.*, 27–28 november 1815.
  31. Landen, L. 1997. *Jacob Adlerbeth*. Stockholm. s. 80.
  32. Jacob Adlerbeths dagbok. UUB F850c 1823–30. 18 februari 1825.
  33. Antikvariska Topografiska Arkivet (ATA) Götska Förbundets och Jacob Adlerbeths Arkiv (GFOJAA) Volym 2 "PM 27 december 1817"
  34. Östergren, S. 1984. *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv*. Stockholm. s. 7.
  35. GFOJAA Tholander till Dillner 6 juli 1813.
  36. Tholander, P.W. 1813a. "Solar Liod med öfversättning". *Iduna* Fjärde häftet. och: Tholander, P.W. 1813b. "Upplysningar til Solar Liod". *Iduna* Fjärde häftet.
  37. Tholander, P. W. 1814a. "Anmärkningar rörande Göranssons Bautil". *Iduna* Femte häftet.
  38. Göransson, J. 1750. *Bautil, det är: alle Svea ok Götha rikens runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000; för detta, efter glorvördigast i åminnelse konung Gustaf Adolfs ok konung Karl XI:tes befallning afritade ok til största delen: uti former inskurne; men nu, efter vår allernädigaste konung Fridrich I:stas befallning ok rikens högloftige ständers begäran, med några anmärkningar utgifne af Johan Göransson*. Stockholm, tryckt hos Lars Salvius, 1750. Stockholm.
  39. Tholander, P. W. 1814a. "Anmärkningar rörande Göranssons Bautil". *Iduna* Femte häftet. s. 38.
  40. *Ibid.*, s. 39.
  41. *Ibid.*, s. 39.
  42. *Ibid.*, s. 41.
  43. *Ibid.*, s. 41.
  44. *Ibid.*, s. 42.
  45. Tholander, P. W. 1814b. "Anmärkningar om Ättehögar". *Iduna* Femte häftet.
  46. Nordblad, J. 1997. "Conducteuren C.G.G. Hilffeling och hans samtid"; Axelsson, T. 2010. Landskap – Visuella & Rumsliga Relationer I Falbygdens Neolitikum. Göteborg. s. 52f.
  47. Tholander, P. W. 1814b. "Anmärkningar om Ättehögar". *Iduna* Femte häftet. s. 45.
  48. *Ibid.*, s. 51.
  49. *Ibid.*, s. 58.
  50. *Ibid.*, s. 58.
  51. Gräslund, B. 1974. *Relativ datering Om kronologisk metod i nordisk arkeologi*. Uppsala; Gräslund, B. 1987. *The Birth of Prehistoric Chronology Dating methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archaeology*. Cambridge.
  52. Gräslund, B. 1974. *Relativ datering Om kronologisk metod i nordisk arkeologi*. Uppsala. s. 128ff.
  53. Schröder, J. H. 1820. "Tillägg wid Anmärkningar om Ättehögar". *Iduna* Sjunde häftet. s. 211.
  54. *Ibid.*, s. 211f.
  55. Tholander, P. W. 1814. "Försök till beskrifning öfver ett gammalt Dryckeshorn". *Iduna* Femte häftet.
  56. *Ibid.*, s. 63.
  57. *Ibid.*, s. 64f.
  58. Nekrolog s. 609.

Strövtåg i släkten Blixens historia i Pommern 1239–1852

DIRK SCHLEINERT

Största delen av den tid artikeln behandlar levde släkten Blixens i Pommern. Först under mitten av 1700-talet förvärvades det nuvarande stamgodset Näsbyholm i Skåne och ännu senare Dallund – som såldes emellertid igen – och Hässelagergaard på Fyn i Danmark. Bidraget handlar om släktens historia i Pommern. Eftersom inte hela historien kan framställas har det fått titeln "Några strövtåg" som delats in i olika avsnitt.¹

Första delen behandlar medeltiden, dvs. 1200- till slutet av 1400-talet. I andra delen berättas om 1500- till 1700-talens historia med särskilda tillägg om godsdriften och "offentliga" tjänster. Tredje avsnittet kommer att besvara frågan: Varför kom släkten till Sverige och fick namnet Blixen-Finecke? Fjärde delen belyser släktens sista generationer i Pommern och godsens försäljning i mitten av 1800-talet.

Medeltiden

Första omnämmandet av namnet Blixen skedde i ett pergamentsbrev från 1239, i vilket hertig Wartislav III av Pommern förlänade kyrkan och en del av tiondena i byn Hohenmocker, söder om staden Demmin i Vorpommern, till klostret Klatzow i närheten av staden Altentreptow.² Klostret flyttades några år senare till byn Verchen vid sjön Kummerower See sydväst om staden Demmin. Som vittne uppträder bl.a. också en Hinricus Blixino. Han anses vara den första Blixen överhuvudtaget. Några forskare antar att han och en åren 1241 och 1242 i Mecklenburg omnämnd Heinrich Fulmen är samma person.³ Fulmen är latin och betyder blix. Eftersom pergamentsbrevet från 1239 inte är bevarat som original utan bara i en senmedeltida kopia kunde Blixino vara felskriven för Blixene eller Blixeme. Det är ett medellågtyskt ord

som också betyder blix.

Pergamentsbrevets innehåll står i samband med den stora omvälvningen i de före detta slaviska områden öster om Saale och Elbe, om vilken tyska historiker har utvecklat olika begrepp. Under 1800- och första hälften av 1900-talen kallade man det för "Deutsche Ostkolonisation". DDR:s marxistiska historiker brukade däremot begreppet "Feudale Ostexpansion" och idag talar man mestadels om "Hochmittelalterlicher Landesausbau". Under 1100-, 1200- och 1300-talen omvandlades hela samhället i de här områdena enligt västeuropeisk förebild.⁴ Samtidigt invandrade också många tysktalande människor dit. Förmodligen hörde Hinricus Blixen (Blixino) till dem. Man antar att släkten kommer från Nordvästtyskland. Om namnet står i sammanhang med trakten, varifrån han kommer, så kunde det möjligtvis vara småstaden Bliesheim sydväst om Köln.⁵

Dessutom finns det en sällsam förbindelse med en annan pommersk adelssläkt, nämligen släkten Schmeling. I ett pergamentsbrev från 1305 omnämns en Schmeling som farbrodern till bröderna Blixen.⁶ Ett annat bevis för släkternas förbindelse är medeltidens vapenbilder. Båda släkterna har en sol eller kula med tre pilar som kommer ut ur den. Först under 1700-talet blev pilarna i stället blixar i Blixens vapen.

Nästa Blixar vi känner till är bröderna Gottschalk, Gotan, Sifridus och Wulf eller Wulfold som först omnämns 1299.⁷ De bodde då redan i det område som skulle bli släktens hemtrakt under de nästa århundradena, staden Greifswalds omnejd. Antingen alla tillsammans eller enstaka

Släkten Blixens vapen. Handritning omkr. 1700. Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 III, Nr. 231a, fol. 84.

av dem omnämndes i dokument fram till 1325. 1305 förde de förhandlingar med klostret Eldena i närheten av Greifswald angående gods i samma område, bl.a. en fiskdamm vid byn Dersekow. Dessa avträdde till klostret. I utbyte fick Blixarna tionden från fyra s.k. "mansos" i "parvo Sasterow", dvs. Klein Zastrow.⁸ Detta var alltså första gången släkten nämndes i samband med dess pommerska stamgods Klein Zastrow. Med klostret Eldena, som ägde nästan alla Klein Zastrows grannbyar, hade släkten också senare konflikter. 1375 sålde alla Blixar på Klein Zastrow sin väderkvarn, som stod mellan Klein Zastrow och Dersekow, till klostret Eldena. Dessutom förpliktade de sig att inte bygga en ny kvarn.⁹

Klein Zastrow hörde under medeltiden

och intill 1800-talets början till landskapet Loitz som förvaltningsområde.¹⁰ Det fanns ett furstligt slott bredvid staden Loitz, där furstens ställföreträdare, under medeltiden en fogde, senare en s.k. Amtshauptmann, bodde och som förvaltrade landet i egenskap av ämbetsman. Landskapet Loitz hörde i början av 1300-talet till furstendömet Rügen som omfattade inte bara ön Rügen utan också norra delen av nuvarande Vorpommern. 1325 avled sista Rügenfursten Wizlaw III och hertigarna av Pommern tillträdde arvet. Landskapets adel, däribland också våra Blixar, var furstarnas och senare hertigarnas vasaller. Länsväsendet infördes under landskapets tyska kolonisation på 1200-talet.¹¹ Vasaller fick gods eller ägor av länsherren och måste i utbyte göra krigstjänst. Ägorna som brukades till att underhålla krigsutrustning samt hästar var skattefria. Andra ägor fördelades till bönder som i gengäld betalade avgifter och skatt både till fursten och den markägande adelsmannen. I en på latin skriven skatteförteckning från 1343, den s.k. "Loitzer Bederegister", står det angående byn Klein Zastrow: "Villa Zasterow habet viginti quatuor mansos, quorum vasalli dicti Blixen colunt quindecim libere, residui septem dant precariam. (Byn Zastrow, dvs. Klein Zastrow, har 24 "Hufen", varav vasaller som heter Blixen brukar 15 skattefritt, de andra 7 betalar skatt)".¹² 15 och 7 är givetvis inte 24, men det är ett problem som ofta förekommer i medeltida källor. En tillfredställande förklaring finns dock inte. Ordet "Hufe" eller på latin "mansus" är en gammal måttenhet för ägor såsom tunnland i Sverige och

Danmark. Ursprungligen ska en "Hufe" ha motsvarat så mycket mark som man kunde bruka med ett hästspann. "Hufe" är också det tyska ordet för hov eller klöv.

För 1300- och 1400-talen är det så gott som omöjligt att sammanställa en säker genealogi eller stamtavla. Vi har inte tillräckligt med uppgifter för det utan endast några få omnämningar i källorna. Men vi får åtminstone veta att inte alla Blixar under den tiden var godsägare och krigsmän, utan att några var präster, främst under 1400-talet. Mest känd av dem är Joachim Blixen som levde från ca 1410 till 1458 och i sitt testamente inrättade en stiftelse för fattigt folk i Greifswald.¹³ Andra var också präster och en, Rotmer, som levde under 1400-talets andra hälft, var kyrkoherde i byn Busdorf som sedan 1804 heter Behrenhoff.¹⁴ Dessutom studerade några Blixar vid universitetet i Greifswald redan några år efter dess grundande 1456.¹⁵

*Clawes Blixens insegel från 1470.
Universitätsarchiv Greifswald, Urkunden,
Nr. 68.*

1500-, 1600- och 1700-talen

a.) Familje- och besittningsförhållanden
1509 bytte hertig Bogislaw X av Pommern några länsrättigheter med Cammins biskop och domkapitel – Cammins biskop var under katolsk tid ansvarig för större delen av Pommern.¹⁶ Bland bytesobjekten fanns också byn Jargenow som dittills tillhört biskopen och domkapitlet som varit dess länsherrar. Nu fick hertigen byn som under den tiden ägdes av Reimer d.ä. och Reimer d.y. Blixen, vilket framgår av bytesbrevet. Nio år senare köpte Reimer Blixen, vi vet inte om det var den äldre eller den yngre, två bondgårdar i Jargenows grannby Göslow.¹⁷ Redan tidigare hade Blixar omnämnts som ägare till Klein Zastrow som också hade ägor i Groß Zastrow, Sestelin och Negentin. Men först det äldsta bevarade förläningsbrevet från 1545 omnämner släktens samtliga gods.¹⁸ Blixarna som fick länsbrevet, var bröderna Joachim, Wulf, Christoff och Claus samt deras kusin Wilken Blixen. Det var ett s.k. "Gesamthandbrief" angående alla dess gods. Dvs. alla släktens medlemmar hade samma rätt till alla gods. Det blev viktigt om en släktgren skulle utdö, eftersom de andra grenarna då kunde bli dess arvingar. Vem i hela släkten som verkligen ägde vilka gods reglerades inom familjen. Oftast följde äldsta sonen som ägare och måste lösa ut bröderna. Ibland, om godset var tillräckligt stort, delades det upp mellan alla arvingar. Båda varianterna användes av Blixarna under de nästföljande generationerna.

Under 1500-talets andra hälft delades godsen upp mellan tre släktmedlemmar:

bröderna Wulf och Christoff d.ä. som bodde i Klein Zastrow samt Christoff d.y., Claus son, som bodde i Jargenow. Alla tre blev 1563 arvingar till sin kusin Wilken Blixen som dog utan söner;¹⁹ första gången som "Gesamthandbrief" från 1545 blev verksamt. Christoff d.ä. hade inte heller några söner så att hans gods delades upp, efter det att han avlidit 1592,²⁰ mellanbrodern Wulf och brorsonen Christoff d.y. Wulf som gifte sig två gånger. I första äktenskapet föddes sonen Joachim. Han fick ingen förläning, åtminstone omnämndes han inte i förläningsbrevet från 1577. Så länge fadern levde, Wulf Blixen dog 1593, bodde Joachim med sin hustru i staden Loitz. I Wulf Blixens andra äktenskap med Catharina Horn föddes tre döttrar och fyra söner. Men tre av dem slogs ihjäl av fränder och släktingar; bl.a. sonen Wulf av Christoff Blixen d.y. Gärningsmännen dömdes endast att böta en gottgörelse eller soningspenning. Bara sonen Henning överlevde fadern Wulf ur dennes andra äktenskap och blev tillsammans med halvbrodern Joachim faderns arvinge.²¹

Omkring 1600 dog Christoff d.y. på Jargenow.²² I sitt äktenskap med Margareta Wackenitz föddes, förutom ett okänt antal döttrar, fyra söner.²³ Den äldsta, Christoff Dubislaß, grundade huset Sestelin som dog ut 1762. Sonsonen Friedrich August, eller på svenska Fredrik August, var den första Blixen som introducerades på svenska riddarhuset, år 1723. Christoff d.y. s andra son var Claus Daniel. Han blev efter att Henning Blixens på Klein Zastrow hade avlidit 1618 en av dennes änkas och barns förmyndare och arrenderade

godset Klein Zastrow.²⁴ Men på grund av borgenärernas obetalda fordringar som han måste betala omvandlades arrenderingen snart till en pantsättning. Claus Daniel samt hans två söner dog enligt gamla genealogier i kriget mot turkarna i Ungern. Arkivaliska källor om det finns dock inte. Han efterlämnade bara dottern Catharina Benigna som gifte sig med Daniel Schurcht. Denne stod under trettioåriga kriget i svensk krigstjänst, i slutet av kriget som fänrik och kvartermästare. Efter kriget övertog han godset Klein Zastrow på grund av panträttigheten som hans maka som enda arvinge efter Claus Daniel Blixen hade.²⁵ Det var dessutom möjligt eftersom mellersta huset Klein Zastrow, dvs Wulf Blixens ättlingar, dog ut 1633 med Johann Blixen, yngsta sonen till Henning.

Den tredje sonen till Christoff d.y. hette Christoff Altwig. Som tonåring begav han sig i Osnabrücks biskops tjänst.²⁶ Biskopen hette egentligen Philipp Sigismund och var son till hertigen av Braunschweig-Lüneburg. Efter Christoff Altwigs återkomst gifte han sig med Sabina von Parsenow.²⁷ Deras syster hade brodern Claus Daniel till maka. Men äktenskapet varade ej länge utan hon dog redan 1625. Enda kända barnet i äktenskapet var sonen Philipp Henning. Som minnesmärke för sin ungt avlidna maka renoverade Christoff Altwig det sedan reformationen bl.a. som häststall använda lilla kapellet i Jargenow och utsmyckade det med en alliansvapensten på gaveln som visade både Blixarnas och Parsenows vapen.²⁸ Dessutom anlade han ett släktgravkor eller grift, som ty-

vär inte finns kvar idag, samma år, 1625, i Görmins kyrka.²⁹ Detsamma gäller förresten också för gravkoret i Dersekows kyrka.

Redan 1626 gifte han om sig, nu med Catharina von Kahlden från ön Rügen.³⁰ Med henne hade han åtminstone tre söner, Hans Christoff, Andreas Dubislaff och Franz Jacob.³¹ Och förmodligen var också dottern Sabina född i det äktenskapet. Christoff Altwig överlevde trettioåriga kriget men dog 1654 tillsammans med drygt 20 undersåtar när pesten härjade i Jargenow.³² Om Christoff d.y. yngsta son Jacob Joachim vet vi nästan ingenting. Han avled någon gång efter 1620, förmodligen ogift.

Godset Jargenow samt andelar av Gös-low och Negentin övertogs efter halvbrodern Philipp Hennings död omkring 1660 av äldsta sonen i Christoff Altwigs andra äktenskap, Hans Christoff.³³ Han föddes ca 1636 och han dog 1719 och begravdes i Görmins kyrka. Hans Christoff hade fem söner och två döttrar som kända barn. Men endast yngsta sonen Conrad August överlevde fadern och övertog godsen.

Hans Christoffs yngre bror Andreas Dubislaff lyckades omkring 1680 inlösa det pantsatta stamgodset Klein Zastrow samt en andel i Sestelin.³⁴ Dessutom arrenderade han några gods i Pommern som under den tiden tillhörde den svenska släkten Lillie.³⁵ Med sin maka hade han fem barn varav äldsta dottern och yngsta sonen avled redan före fadern. Sonen Conrad Christoff d.ä. var ännu ett litet barn när fadern dog. Först omkring 1710 kunde han överta godsen och han gifte sig med

Ilsabe Sophia von Flotow. Deras första son föddes 1716 och fick faderns namn: Conrad Christoff. För att skilja honom ifrån fadern betecknas han som Conrad Christoff d.y.

b) Godsdriften

Under 1500-talets andra hälft inleddes en process i godsdriften som i Tyskland betecknas med begreppet "Gutsherrschaft".³⁶ Det kan snarast jämföras med storgodsdriftens utveckling i Skåne och Danmark under samma tid.³⁷ Redan under medeltiden innehade adliga godsägare större gårdar som i källorna oftast betecknas som "wonhoff" eller "havehoff" (herrgård). De innehade ofta skattefrihet och kan därför jämföras med säterier eller sätesgårdar i Sverige. I medeltida pergamentsbrev finns också fraser "wanhaftig tho" eller "den ik im sulven bewane" som hänvisar att adelsmannen ifråga bor i byn eller på gården. Dessutom utövade de redan under 1300- och 1400-talen jordägande även över fastigheter som inte brukades av dem själva utan utarrenderades till bönder. Dessa var senast under 1400-talets andra hälft adelsmännens undersåtar, dvs de hade den godsherrliga makten över bönderna. Men till och med mitten av 1500-talet utvidgades herrgårdarnas areal och anlades nya herrgårdar, antingen riktiga herrgårdar eller osjälvständiga, s.k. "Vorwerke". Därför lade man ned bondgårdar och de som blev kvar måste göra dagverk (Frondienste) på herrgårdarna.³⁸

Angående släkten Blixen i Pommern var det Christoff d. y. som omkring 1580 anlade en ny herrgård i Jargenow, varför han nerlade fyra bondgårdar.³⁹ Omkring

1600 omvandlades i byn Göslow en bondgård till en liten herrgård (Vorwerk). Det finns ett inventarium över godset Klein Zastrow från 1621 som beskriver storgodsdriften under denna tid.⁴⁰ I centrum stod herrgården i Klein Zastrow med sina olika ekonomiska byggnader. I byn Klein Zastrow fanns dessutom några småbönder (Kossaten) som gjorde dagsverken på herrgården. Detsamma gällde för bondgårderna i grannbyarna Groß Zastrow och Sestelin som hörde till godset.

Efter Trettioåriga kriget övertog svenska kronan väldet i västra delen av Pommern, som nu kallas Vorpommern.⁴¹ Kriget hade härjat fruktansvärt i landet. Nästan varje by ödelades, helt eller delvis. 1633 berättade Christoff Altwig Blixen att hans gods värde hade minskat ifrån 18 000 gulden före kriget till 9 000 gulden.⁴² Och det var innan den värsta fasen av förstörelse mellan 1637 och 1639. Befolkningen mindes den tiden som "Banérska tiden" efter svenska arméns dåtida överbefälhavare Johan Banér. Många människor dog, framför allt när de flydde till städerna, där det var mycket ohälsosamma förhållanden som väsentligen bidrog till att så många dog under den tiden. De som överlevde måste återuppbygga husen och återuppta jordbruket. När Daniel Schurcht, som hade gift sig med en fröken Blixen, övertog godset Klein Zastrow 1650 fanns där bara ett torpställe (Katen) och ringa rester av herrgården som stod kvar i byn.⁴³ Samma situation beskrev Levin Blixen i grannbyn Sestelin.⁴⁴

De flesta byarna inrättades nu som stordriftsgods och endast några få bondgårdar

fanns kvar eller inrättades tillsammans med stordriftsgods i samma by. Fenomenet "Gutsherrschaft" fick sin klassiska utformning och blev jordbrukets och samhällets grundval till och med 1800-talets början. En bra bild av landets utseende och tillstånd ger oss de kartor och beskrivningar som den s.k. svenska landuppmätningen producerade mellan 1691 och 1709.⁴⁵ I nästan alla byar fanns det fortfarande ödemark som var före detta åker och nu användes huvudsakligen som betesmark. I tätorter fanns det dessutom ödetomter. Först under 1700-talet uppodlades ödemarken helt och hållet. I samband därmed står herrgårdens (Meierei) Sophienbergs uppbyggande på slutet av 1700-talet som låg på ödemark söder om Klein Zastrow och Sestelin. Herrgården fick sitt namn efter dåvarande ägarens maka Sophia Magdalena von Blixen-Finecke, född von Essen.

Under 1700-talets andra hälft avskaffades dessutom bondgårdarnas tjänstgöring på godsens. I stället drevs godsens med godsarbetare som kan jämföras med svenska statare och betecknades i källorna oftast som "Einlieger". Det fanns fast anställda tjänstefolk och andra som arbetade för daglön. Men flesta av dem var fortfarande undersåtar (Leibeigene). Först i början av 1800-talet avskaffades "Leibeigenschaft" i Svenska-Pommern.⁴⁶

c) "Offentlig" tjänst

Jämfört med andra släkter finns det bara några få Blixen som innehade "offentlig" tjänst i Pommern. Den stora undantaget är Joachim Blixen som förmodligen var son till Reimer d.ä. och levde under

1500-talets första hälft. Han tjänade vid det hertigligen hovet i Stettin och utnämndes senare till "Amtshauptmann" på slottet och över landskapet Barth i norra Vorpommern.⁴⁷ För denna tjänst fick han årliga penningräntor och försäkringar att stå näst i tur för vissa länsgods så snart de återföll till länsherren.⁴⁸ Men även det redan omnämnda förläningsbrevet från 1545 var sannolikt en följd av Joachims tjänst som hertigarnas ämbetsman. I inledningen framhåller hertig Philipp I av Pommern uttryckligen den långa och trogna tjänst Joachim gjort åt honom, dennes far hertig Georg I och dennes farfar hertig Bogislaw X. Men andra släktmedlemmar inträdde aldrig i hertigens tjänst. De flyttade därför utomlands, exempelvis Henning d. ä. som blev hovjunker i Danmark eller Christoff Altwig som tjänade i Osnabrück vid biskopens hov.

Hans son Hans Christoff Blixen blev 1680 utnämnd som "Landrat".⁴⁹ Det är ett slags ämbetsfunktion inom de s.k. landtständerna.⁵⁰ Ridderskapet och de flesta städer i landet utgjorde sedan 1500-talets början landtständerna. Deras viktigaste uppgift var att bevilja nya skatter som hertigarna och efter kriget svenska kronan krävde. Vanligtvis samlades alla ländständer på s.k. landtdagar, men oftast var det inte nödvändigt. Därför inrättades ett slags utskott som bl.a. utgjordes av landtråden. Landet var indelat i olika distrikt och varje distrikt hade ett landtråd som alltså var betydande och inflytelserika män. Hans Christoff von Blixen – under 1600-talets andra hälft blev det vanligt i Pommern att adliga släkter bifogade ordet

”von” till namnet – var helt säkert en sådan man.

Nya möjligheter fanns i och med militärstatens uppkomst under 1600-talet.⁵¹ En karriär som officer blev nu ganska vanlig för många adelsmän. I Pommern stod det i sammanhang med Trettioåriga kriget och övergången till Sverige därefter. Den svenska arméns behov av soldater samt officerare under stormaktstiden var enormt.⁵² Även många adelsmän från Pommern tjänade i svenska armén, däribland också några av släkten Blixen.⁵³ Den redan nämnde Hans Christoff Blixen hade som sagt fem söner som alla tjänade i svenska eller andra arméer. Men fyra av de fem dog redan före fadern, något som visar på de faror militärtjänsten medförde.

Hans Christoffs yngre bror Andreas Dubislaß är den vi har mycket mer exakta uppgifter om. Det finns nämligen en likpredikan som också innehåller en levnadsbeskrivning.⁵⁴ Dessutom är han den första Blixen vi har en bild av. Om den återspeglar realiteten, vet vi givetvis inte. Eftersom faderns gods tillföll den äldre brodern gick den 1642 födde Andreas Dubislaß i främmande tjänst. Han var också den första av släkten som knöt förbindelser till Sverige. Som tonåring blev han page hos Magnus de la Gardie och senare kammarpage hos pfalzgreve Adolph Johann, yngre bror till kung Karl X Gustav. Därefter började hans militära karriär. Efter några år i Frankrike och Holland kom han tillbaka till Pommern och blev kommandant i staden och fästningen Demmin. Under den tiden lärde han känna sin senare svärfar, fältmarsken och Svenska Pommerns vice-

guvernör, friherre Conrad von Mardefeld samt hans äldsta dotter Maria Christina. Redan 1673 förlovade de sig, men året därefter utbröt kriget mellan Sverige och Brandenburg, vilket fördröjde bröllopet till 1677. Efter det för Sverige så olyckliga slaget vid Fehrbellin utnämndes Blixen till kommandant på slottet Wolgast. Men när kurfursten av Brandenburg påbörjade en belägring sattes ett krutmagasin i brand som exploderade och förstörde en stor del av slottet. I den situationen kapitulerade Blixen och överlämnade slottet till brandenburgarna.⁵⁵ 20 år senare tillverkades en gobeläng som visade just denna överlämning.⁵⁶ Eftersom han var lite rädd för att bli straffad på grund av kapitulationen bytte han 1676 sida till den allierade armén. Med skyddsbrev från danska kungen och brandenburgska kurfursten kom han redan före krigets slut till Skåne för att rättfärdiga sig inför svenska kungen. Och han fick nåd av kungen. Efter kriget selsatte han sig främst som godsägare.

Nästan alla medlemmar från de följande generationerna gick antingen i svensk eller preussisk militärtjänst och gjorde delvis betytande militära karriärer, exempelvis Conrad Christoff d. y. som blev svensk generallöjtnant och chef över ett efter honom benämnd regemente i Stralsund. Man kan väl säga att den tidigmoderna militärstaten hade en stor andel i bevarandet av adeln som stånd efter medeltiden.

På väg till Sverige och Danmark⁵⁷

1685 köpte den ifrån Mecklenburg härstammande svenska ryttmästaren Jürgen

Major Andreas Dubislaß von Blixen (till höger) överlämnar som befälhavare slottet Wolgast till kurfursten Friedrich Wilhelm av Brandenburg (till vänster) den 10 november 1675. Gobelin av Pierre Mercier 1695 (utklipp). Bildagentur Preußischer Kulturbesitz.

Christoff von Finecke ett säteri i byn Passow, ca 5 km sydväst om Klein Zastrow. Han var gift med Magdalena Margareta Beck som härstammade ifrån säteriet Näsbyholm i Skåne. 1687 sålde Finecke hennes andelar av Näsbyholm. Han dog mellan 1692 och 1697 och hade åtminstone en dotter och två söner. Yngre sonen Christian Hinrich blev dansk gardeskapten och övertog senare säteriet i Passow som bara utgjorde hälften av byn. Andra hälften, som ägdes av släkten Wacknitz, arrenderade Finecke 1729. Men det var ett ganska märkligt arrendekontrakt som han slöt med Franz Otto von Wacknitz. Han

betalade inget arrende utan efter kontraktets utlöpande 1744 köptes Fineckes andel av Wacknitz, d.v.s. Finecke lämnade godset 1744. Han var gift med Christina von Soltow och de hade endast en dotter, Margaretha Catharina, som föddes 1724. Hon gifte sig 1743 med Conrad Christoff von Blixen d.y. Samma år som hennes far Christian Hinrich von Finecke sålde säteriet Passow i Pommern dog hans morbror Göran Beck som dittills varit Näsbyholms ägare. Tillsammans med dottern och svärsonen Conrad Christoff von Blixen flyttade han nu till Skåne och övertog Näsbyholm. 1756 upprättade Finecke en stiftelse

för säteriet Näsbyholm, vari han bestämde att hans dotters äldsta son skulle få säteriet som fideikommiss.

Äldsta sonen till Margaretha Catharina von Finecke och Conrad Christoff von Blixen var den 1745 på Näsbyholm födde Conrad Christian. Eftersom han dog ogift och utan barn 1819 övertog enligt stiftelsebrevets bestämmelser brodern Carl Philipp Näsbyholm, men överlämnade det omedelbart till sin äldsta son Conrad Friedrich eller Fredrik. Hans ättlingar äger Näsbyholm ännu idag. Carl Philipp blev inte bara arvinge till de pommerska godsens Klein Zastrow och Sestelin efter sin fars död 1787 utan fick i Pommern också godset Trissow samt Göslow och dessutom godset Dallund på Fyn i Danmark. Sistnämnda gods ägdes dittills av den danska kammarherren Teodosius von Finecke. Eftersom han inte hade några barn bestämde han i sitt testamente 1792 att Carl Philipp von Blixen skulle få Dallund efter hans död. Han bestämde också att Carl Philipp skulle anta namnet Blixen-Finecke. 1794 fick Carl Philipp tillstånd av svenska kungen att bära namnet Blixen-Finecke. I Sverige upphöjdes Conrad Christoff d.y. i friherrligt stånd redan 1772. Efter sonen Carl Philipp övertog godset Dallund blev han 1802 också dansk baron eller friherre. Dallund ägdes av släkten Blixen-Finecke till 1915 då det såldes.

Sista generationerna i Pommern

Samma år Christian Hinrich Finecke övertog Näsbyholm, 1744, dog den barnlöse överste Conrad August von Blixen

på Jargenow. Som dåtida Görmins kyrkoherde skrev, led han nästan ett helt år av en mycket smärtsam sjukdom så att döden blev en ren befrielse.⁵⁸ Huset Jargenow dog därmed ut. Godsen Jargenow och Negentin övertogs av Carl Gustav von Blixen av huset Sestelin. Men även han dog barnlös 1762. Den nu uppstådda situationen beskrevs på en under samma år ritad karta av byn Jargenow: "Jargenow har ingen herre sedan herr Capitaine v. Blixens död."⁵⁹ Detsamma gällde för Negentin och Sestelin. Endast bröderna Conrad Christoff d.y. och Hans Gustav på Klein Zastrow levde. De tvistade länge om godsens uppdelning.⁶⁰ Först 1771 kom bröderna överens. Conrad Christoff fick Klein Zastrow och Sestelin, Hans Gustav Jargenow och Negentin. Conrad Christoff gjorde en lysande militär karriär. Som Elgenstierna skrev,⁶¹ var han en tapper krigare och blev flera gånger blesserad, en gång mycket illa i huvudet. Han tog avsked som generallöjtnant. Från 1766 var han chef över ett värvat regemente i Stralsund, som fick namnet "Blixenska regementet".⁶²

Som sagt blev han 1772 svensk friherre och under sina sista år förberedde han ytterligare godsförvärv i Pommern. Gynnsamt i sammanhanget var att han hade bra förbindelser med Gustav III. Men först sonen Carl Philipp kom att förvärva godsens Trissow och Göslow i Pommern.⁶³ Conrad Christoff dog 70 år gammal 1787 i Klein Zastrow.

Brodern Hans Gustav bodde i Jargenow. Av sina många barn överlevde honom endast sönerna Franz Heinrich Bernhard och Christoph Friedrich Bernhard samt

dottern Louisa Sophia Friederica. Eftersom sönerna ännu var i tonåren vid faderns död insattes ett förmyndarskap. Yngsta sonen Christoph var den enda som hade barn, nämligen sonen Gustav Adolf och dottern Louisa Henriette. Gustav Adolf var som samtida skriver en lite konstig man som helst satt hela dagen i länstolen och rökte sin pipa. Han förblev ogift och dog 1852 utan barn som sista manlig Blixen i Pommern. Godsen Jargenow och Negentin fick systemen som delade upp de mellan sina tre döttrar. Eftersom Jargenow var betydligt större än Negentin delades godset i två hälfter. Gamla byn fick namnet Hof 1 och senare Alt Jargenow, det nyanlagda säteriet fick namnet Hof 2 och senare Neu Jargenow. Negentin delades upp redan i början av 1800-talet. Större delen, som ägdes av Blixarna, fick namnet Alt Negentin och den delen som ägdes av St. Georgs-Hospital i Greifswald fick namnet Neu Negentin. Vad då hände kan man jämföra med storskiftet i Sverige. Varje ägare fick sin separata och sammanhängande mark.⁶⁵

På Klein Zastrow bodde under samma tid Carl Philipp von Blixen, sedan 1794 von Blixen-Finecke. Han gifte sig 1791 med Sofia Magdalena von Essen, yngre systemen till Svenska Pommerns generalguvernör Hans Henrik von Essen. Äldste sonen Conrad Frederik övertog 1819, som redan nämnts, de svenska och danska godsen, d.v.s. Näsbyholm och Dallund. Fadern Carl Philipp var en mycket förnäm och inflytelserik man. Han var bland de unga officerare som understödde Gustav III:s statsvälvning 1772. Liksom fadern

blev han generallöjtnant och var riddare resp. kommendör i olika riddarordnar. Det finns några samtida vittnesmål om hans offentliga beteende eller uppträdande. Han tyckte mycket om sina ordnar som han nästan alltid bar, dessutom stora vita handskar av hjortläder samt den vita armbindeln. Så länge han själv ägde Dallund vistades han både i Danmark och i Pommern. Men hans sista år blev mycket besvärliga och bedrövliga. 1825 fick han en nervsjukdom så att han sattes under förmyndare. Under den tiden skiljde man också slutgiltigt administrationen av de pommerska och de danska och svenska godsen. 1829 dog han, samma år som äldsta sonen Conrad Frederik. Andra sonen Theodor Carl Gustav avled redan före fadern, 1827. Pommerska godsen övertog yngsta sonen Carl Philipp Reinhold. Han dog 1844 ogift och utan barn. Därför blev hans brorson Carl Frederik på Dallund och Näsbyholm hans arvinge.⁶⁶

Men även Christoph von Blixen på Jargenow och Negentin gjorde nu anspråk på godsen Klein Zastrow och Sestelin. Dessutom krävde fastern Louisa Ulrika, Carl Philipps yngsta dotter, sin arvedel. I den här situationen bestämde sig Carl Frederik, som var helt och hållet dansk, för att sälja godsen. Christoph von Blixen och fastern gottgjordes med pengar.⁶⁷

Omedelbart före dansk-tyska krigets utbrott sålde Carl Frederik Klein Zastrow och Sestelin till köpmannen Carl Emil Weißenborn i Greifswald.⁶⁸ Louisa Ulrika dog 1853 i Greifswald och var den sista av släkten i Pommern som bar namnet Blixen resp. Blixen-Finecke.

Sammanfattning och perspektiv

Över 600 år levde och verkade släkten Blixen i Pommern. Den var givetvis ingen stor eller betydande släkt utan snarare ett exempel på de många lågadliga adelsläkter som fanns i trakten.⁶⁹ Så gott som aldrig levde fler än tio vuxna manliga medlemmar samtidigt. De var godsägare, riddare, senare soldater eller officerare. Några gjorde en påtaglig karriär främst inom militären. Ett iögonenfallande genealogiskt kännetecken är att det inte bildades några fasta och långlivade linjer eller grenar. Godsen uppdelades givetvis bland hela släkten, men oftast redan efter två eller tre generationer dog en gren ut. Genealogiska tillfälligheter i samband med den länrättsliga institutionen "Gesamthandbrief" förorsakade det.

Släktens "utvandring" till Sverige och Danmark hänvisar till ett fenomen man idag kan beteckna med begreppet "Kontaktzon Mare Balticum".⁷⁰ Med det menas att det alltid fanns många kontakter mellan landskapen och staterna omkring Östersjön, exempelvis genom att enstaka personer eller hela familjer utvandrade till andra landskap. Även om man på grund av bristande forskning inte kan ge exakta uppgifter fanns det i Pommern förmodligen flera invandrare under svenska tiden (1630–1815) än tvärtom. Därför kan släkten Blixens historia snarare anses som ett undantag. Förvärvandet av de svenska och danska godsens i samband med upphöjelsen i det friherrliga ståndet är i alla fall tecken på släktens ekonomiska och sociala uppstigande under 1700-talets

andra hälft. Det gäller dock bara för den friherrliga grenen, inte i samma mån för den i Pommern kvarvarande adliga grenen. Med den redan ovan nämnda inskränkningen om bristande forskning kan väl sägas att den friherrliga grenens uppstigande inordnar sig i Svenska Pommerns adels historia under den tiden. Det finns fler exempel för sådant uppstigande som man kunde jämföra.⁷¹

Det som kan kallas släktens "försvenskning" resp. "fördanskning" skedde under fyra generationer. Den förste som vi vet kunde svenska var Conrad Christoff d. y., men tyska var givetvis hans modersmål. Detsamma gäller förmodligen för hans barn. Dock kan man anta att det blev tvärtom med Carl Philipps barn, eftersom hans maka, Sophia Magdalena von Essen, var född svensk, även om familjen fortfarande hade sin tyngdpunkt i Pommern. De var alla sannolikt två- eller trespråkiga såsom fadern helt säkert var. Avgörande för vilket språk som dominerade i vardagslivet var den huvudsakliga näringens belägenhet. Fram till godsens försäljning 1848 var det endast Sverige och Danmark. Det gäller givetvis inte för den i Pommern kvarstående adliga grenen som utdog 1852 i manliga linjen. Dess medlemmar var helt och hållet tyskar.

* Artikeln går tillbaka till ett föredrag författaren höll under familjen Blixen-Fineckes släktemöte i Stockholm den 22 augusti 2009. Släktemötet hade mottot "Blixarna 770 år".

Noter

1. Författaren tänker publicera alla sina forskningsresultat i en bok som skall utkomma inom några år.
2. Pommersches Urkundenbuch, vol. 1, nr. 368.
3. Mecklenburgisches Urkundenbuch, vol. 1, nr. 523 och 541.
4. Enno Bünz (utg.), Ostsiedlung und Landesausbau in Sachsen. Die Kührener Urkunde von 1154 und ihr historisches Umfeld (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 23), Leipzig 2008.
5. Theodor Pyl, Beiträge zur Geschichte der Stadt Greifswald, 3. Fortsetzung, Greifswald 1892, s. 95.
6. Pommersches Urkundenbuch, vol. 4, nr. 2209.
7. Pommersches Urkundenbuch, vol. 3, nr. 1893.
8. Pommersches Urkundenbuch, vol. 4, nr. 2209.
9. Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Kloster Eldena, nr. 111.
10. Dirk Schleinert, Das Land Loitz vom 13. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts – verwaltungsgeschichtlich betrachtet, in: Grenzregion zwischen Pommern und Mecklenburg. Vorträge 2001–2002 (Schriften des Fördervereins Kreisheimatmuseum Demmin, vol. 3), Schwerin 2002, s. 25–38.
11. Rudolf Benl, Vom Beginn der deutschen Siedlung bis zur Landesteilung von 1295, i: Werner Buchholz (utg.), Pommern (Deutsche Geschichte im Osten Europas), Berlin 1999, s. 43–103.
12. Pommersches Urkundenbuch, vol. 11, nr. 6190.
13. Theodor Pyl, Geschichte der Greifswalder Kirchen und Klöster, sowie ihrer Denkmäler, nebst einer Einleitung vom Ursprunge der Stadt Greifswald, vol. 2, Greifswald 1886, s. 795f.
14. Universitätsarchiv Greifswald, Urkunden vor 1500, nr. 70.
15. Ernst Friedländer, Aeltere Universitäts-Matrikeln II: Universität Greifswald, Bd. 1: 1456–1645 (Publicationen aus den Königlich-Preussischen Staatsarchiven, vol. 52), Leipzig 1893, s. 68, 86, 199.
16. Landesarchiv Greifswald, Rep. 1 Bistum Cammin, nr. 808.
17. Landesarchiv Greifswald, Rep. 5, Tit. 60a, nr. 103.
18. Texten från 1545 årets förläningsbrev insorterad i senare förläningsbrev, t.ex. från 1577 (finns bevarat i Näsbyholms godsarkiv i Lunds landsarkiv). En samtidig avskrift i Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II, vol. 5, fol. 62v–64r.
19. Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II, vol. 1, fol. 165.
20. Han dog 6 mars 1592 (Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II, vol. 10a, fol. 107).
21. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Sąd Kameralny Rzeszy w Wetzlar (Reichskammergericht Wetzlar), nr. 95, fol. 21f.
22. I äldre genealogier, bl. a. även i Elgenstierna, betecknas han felaktigt som Christoff Dubislaß.
23. En bra genealogisk sammanställning på svenska finns i Elgenstierna, vol. I, s. 430–434.
24. Landesarchiv Greifswald, Rep. 2 Privata, nr. 903.
25. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Swedzkie Archiwum Lenne w Stralsundie (Schwedisches Lehnsarchiv in Stralsund), nr. 571, fol. 2.
26. Niedersächsisches Staatsarchiv, Hauptstaatsarchiv Hannover, Cal. Br. 14 nr. 156.
27. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Swedzkie Archiwum Lenne w Stralsundie, nr. 442, fol. 2–4.
28. Vapenstenen står idag inne i kapellet.
29. Pfarrarchiv Görmin, räkenskaper för år 1625.
30. Stadtarchiv Stralsund, Rep. 13, nr. 1734.
31. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Swedzkie Archiwum Lenne w Stralsundie, nr. 88.
32. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Swedzkie Archiwum Lenne w Stralsundie, nr. 88.
33. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Swedzkie Archiwum Lenne w Stralsundie, nr. 88 och Universitätsbibliothek Greifswald, Ms 256, vari det omnämns ett kontrakt mellan bröderna Hans Christioff, Andreas Dubislaß och Franz Jacob daterad den 15te februari 1671.
34. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Swedzkie Archiwum Lenne w Stralsundie, nr. 92.
35. Landesarchiv Greifswald, Rep. 6, Tit. 61, nr. 234, fol. 342–398.
36. Heinrich Kaak, Die Gutsherrschaft. Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum (Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, vol. 79), Berlin/New York 1991.

37. Mats Olsson, Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet, Stockholm 2002.
38. Dirk Schleinert, Die Gutswirtschaft im Herzogtum Pommern-Wolgast im 16. und frühen 17. Jahrhundert (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V/36), Köln/Weimar/Wien 2001.
39. Dirk Schleinert, Die Entwicklung der Besitzverteilung und der Bewirtschaftungsformen in der Gemeinde Görmin zwischen 1343 und 1837 – Ein Beitrag zu den strukturellen Grundlagen der ländlichen Gesellschaft in Pommern, in: Baltische Studien. Pommersche Jahrbücher für Landesgeschichte NF 90, 2004, S. 161-180.
40. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Sąd Nadworny w Greifswaldie (Hofgericht Greifswald), nr. 1264, fol. 186-199.
41. Helmut Backhaus, Pommern als schwedische Militärprovinz um die Mitte des siebzehnten Jahrhunderts, i: Horst Wernicke, Hans-Joachim Hacker (utg.), Der Westfälische Frieden von 1648 – Wende in der Geschichte des Ostseeraums (Greifswalder Historische Studien, Bd. 3), Hamburg 2001. Jämför också Oscar Malmström, Bidrag till Svenska Pommerns historia 1630-1653, Lund 1892.
42. Landesarchiv Greifswald, Rep. 5, Tit. 35, Nr. 34, fol. 187r.
43. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Sąd Nadworny w Greifswaldie (Hofgericht Greifswald), nr. 1264, fol. 182-185.
44. Universitätsarchiv Greifswald, Universitätsgericht, nr. 305.
45. Landesarchiv Greifswald, bestånd Rep. 6a Schwedische Landesmatrikel von Vorpommern, jfr. också Staffan Helmfrid, Det svenska lantmäteriet i Pommern 1692-1709, i: Rannsakningar efter antikviteter – ett symposium om 1600-talets Sverige Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, konferenser 30), Stockholm 1995, s. 197-200.
46. Dirk Schleinert, Der ländliche Raum in Pommern in der Frühen Neuzeit. Ein agrargeschichtlicher Abriss, in: Blätter für deutsche Landesgeschichte, vol. 136, 2000, S. 199-226.
47. Landesarchiv Greifswald, Rep. 2 Ducalia, nr. 573.
48. Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II, vol. 13, fol. 215r/v, vol. 9a, fol. 54.
49. Universitätsbibliothek Greifswald, Ms 256, utnämningen till landrådet 12 juni 1680, redan 1666 utnämndes han till "Distriktkommissar".
50. Per-Erik Back, Herzog und Landschaft. Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts (Samhällsvetenskapliga studier 12), Lund 1955.
51. Jan Lindegren, Den svenska militärstaten 1560-1720. i: Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres, Odense 1984, red. af Erling Ladewig Petersen, Bd 1. Odense 1984, S. 99-130.
52. Ingvar Elmroth, För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600-1900, Lund 1981.
53. Georg Tessin, Die deutschen Regimenter der Krone Schweden, Teil II: Unter Karl XI. und Karl XII. (1660-1718) (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, V/14), Köln/Graz 1967.
54. Grund-Feste unserer Seeligkeit ... bey solenner und standesmäßiger Beerdigung des weylant Wohlgebohrnen Herrn, Herrn Obrist-Lieutenant Andreas Dubislas von Blixen, von Ihr. Königl. Mytt. zu Schweden etc. destinirten Obristen über ein Regiment zu Fuß, erbgessesen auf Zastrow und Jargenow ... in einem Leich-Sermon fügestellet von Jacobo Henning, der Heil. Schrift D. und Prof., des Königl. Consistorii Assessore und bey St. Jacobi Kirchen [in Greifswald] Pastore, Greifswald Anno 1691, ett exemplar i Universitätsbibliothek Greifswald, samlingen Vitae Pomeranorum 4/158.
55. En samtidig beskrivning om belägringen i Theatrum Europaeum oder ausführlich fortgeführte Friedens- und Kriegsbeschreibung und was mehr von denckwürdigsten Geschichten in Europa, vornemlich aber in Hoch- und Nieder-Teutschland ... sich begeben haben, vol. XI: Von dem denkwürdigst. Geschichte in Europa, vornehmlich aber in Hoch- u. Niederdeuschland ... v. 1672 sten Jahr biß ins 1679 ste vorgegangen., Frankfurt am Main 1682, S. 835.
56. En reproduktion bl. a. i Max Jähns, Der Große Kurfürst bei Fehrbelin, Wolgast und Stettin, i: Hohenzollernjahrbuch, vol. 1 (1897), mellan s. 32 och 33. Originalen bevaras idag enligt meddelandet av Stiftung Preußische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg i slottet Charlottenburg i Berlin.

57. Om inget annat uppges följer avsnittet Dirk Schleinert, Out of Pommern – Der Übergang der Familie von Blixen. nach Schweden und Dänemark, in: Martin Krieger, Joachim Krüger (utg.), Regna firmat pietas Staat und Staatlichkeit im Ostseeraum. Festgabe zum 60. Geburtstag von Jens E. Olesen, Greifswald 2010, s. 341–357.
58. Universitätsarchiv Greifswald, Altes Rektorat, nr. 1952, fol. 12f.
59. Topographische Karte von (Alt) Jargenow von 1762, i Staatsbibliothek zu Berlin, N 7517, fol. 412.
60. Landesarchiv Greifswald, Rep. 73, nr. 530 och 774.
61. Elgenstierna, vol. I, s. 432.
62. Rudolf Foth, Schwedisch-Deutsche Regimenter der Garnisonstadt Stralsund ab der 2. Hälfte des 18. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts (Sundische Reihe 5), utg. av Senat der Hansestadt Stralsund. Amt für Kultur, [Stralsund 1990].
63. Riksarkivet Stockholm, Utrikesregistratur för år 1786, s. 110–112.
64. Landesarchiv Greifswald, Rep. 73, nr. 685.
65. Landesarchiv Greifswald, Rep. 10, nr. 5791, 5792 och Rep. 65c, nr. 5173.
66. Schleinert (jfr. anm. 46).
67. Landesarchiv Greifswald, Rep. 73, nr. 28.
68. Landesarchiv Greifswald, Rep. 73, nr. 862.
69. Die Wappen des Adels in Pommern und Mecklenburg (Johann Siebmacher's Großes Wappenbuch, Bd. 18), ND, Neustadt a. d. Aisch 1978; J[ulius] T[heodor] Bagmihl, Pommersches Wappenbuch, 5 vol., Stettin 1843–1855; Carl Gesterding, Genealogien und beziehungsweise Familienstiftungen pommerscher, besonders ritterschaftlicher Familien. Erste Sammlung, Berlin 1842.
70. Jfr. Forskningsprojektet, Graduiertenkolleg 619 "Kontaktzone Mare Balticum: Fremdheit und Integration im Ostseeraum": <http://www.uni-greifswald.de/~marebalt/Startseite.htm>.
71. Jfr. anm. 69.

BENGT LANDGREN

Sten Selander. Lyrik och litteraturkritik 1916–1957.

Möklinta: Gidlunds förlag, 2009. 360 s., inb., illustr., personreg.

Som kritiker har Sten Selander (1891–1957) återkommande utmålats som den litterära modernismens omedgörliga vedersakare. Hans recensioner av Birger Sjöbergs *Kriser och kransar* (1926), Gunnar Ekelöfs *sent på jorden* (1932) och Erik Lindegrens *mannen utan väg* (1942) har lyfts fram som skol-exempel på hur en etablerad konservativ konstuppfattning satte sig på höga hästar för att rida till storms mot en framryckande modern estetik. För egen del var Selander som lyriker starkt påverkad av 1890-talets diktning. Heidenstam och Karlfeldt framstod som lysande företrädare för en dikt där nationella värden, svensk natur och retorisk glans gjorde dikten begriplig och storslagen. De unga moderna diktarna åsidosatte i sina alster kravet på intellektuell redbarhet och förnuftsmässig kommunikation. Syntaxen i deras texter var uppbruten. Vardagslogik saknades. De tycktes vilja uttrycka erfarenheter från en värld bortom all normalitet. Kritikerns uppgörelser med modernismens egenheter var burdusa, inte sällan på gränsen till det brutala.

Selander var under mellankrigstiden inflytelserik. Han skrev om teater i *Göteborgs*

Morgonblad, om teater och litteratur i *Stockholms Dagblad* (1926–28), i *Dagens Nyheter* (1929–36) och därefter i *Svenska Dagbladet*. Under 1920-talet medarbetade han dessutom i tidskriften *Ord och Bild*. I *Bonniers Veckotidning* skrev han flitigt och ingick dessutom i tidskriftens redaktion. Hans domslut nådde många inom en läsintresserad borgerlighet och påverkade den litterära smaken.

Utan att i påfallande grad ha varit en politisk människa, intog Selander redan från unga år konservativa positioner. Under världskriget 1914–18 ivrade han för en tysk seger, helst efter en modig uppslutning från svensk sida. Under inbördeskriget i Finland 1918 sörjde han över att något svenskt ingripande på de vitas sida aldrig blev av. Sena tiders ideologiska påfund som socialism och kommunism avskydde han lika mycket som han ogillade kapitalismen. Tillsammans med industrier och storstäder representerade onda ting av detta slag rotlöshet och förstörelse av urgamla värden. Den hemkänsla och trygghet som det gamla agrarsamhället tänktes ha frambragt hos sina invånare framstod för Stockholmsgrabben Selander som förlorad och ouppnåelig för den moderna tiden.

Det enda som trofast vittnade om lagbundenhet och obruten sedvänja var naturen, som med sina upprepade men alltid variationsrika skeenden markerade levandets orubblighet. Här trivdes Selander. Redan som ung skolpojke hade han gripits av växtvärlden och lärt sig examinera ef-

Sten Selander, tecknad av Gunnar Brusewitz.

ter Krok-Almquists flora. 1909 – samma år han tog studenten – fick han gjorda iakttagelser publicerade i *Svensk Botanisk Tidskrift*. De akademiska studierna inleddes i Uppsala för den berömda botanikern Rutger Sernander men även den för sin rabulism omtalade Bengt Lidforss tillhörde den skara av akademiska lärare, vilkas undervisning Selander tillgodogjorde sig.

Någon exemplarisk akademiker var emellertid Selander inte. En grundexamen tog

det många år innan han avlade. För doktorsexamen disputerade han 1950 vid 59 års ålder. Så mycket hade lockat honom från föreläsningssalarna under tidiga akademiska år, inte bara journalistiken och litteraturen. Under långa tider var han sjuk och vistades för vård på olika inrättningar. Ett äventyrligt engagemang i ett bokförlag undergrävde hans ekonomi för många år framåt. Dessutom kastade världskrig och politiska orosmoln sina dystra skuggor

också över Neutralien. Att Selander kände sig höra hemma bland äldre litterära ideal förvånar därför inte. Främst bland några av de stora 90-talisterna fann han de fyrbåkar han behövde för eget liv och eget skapande. Traditionen och naturen blev återkommande motivkretsar i hans diktning. En av hans främsta prestationer blev den lärorika och medryckande prosaboken *Det levande landskapet i Sverige* (1955), ett arbete som förtjänar att läsas och begrundas den dag som är. Selander var nämligen en av de första att uppmärksamma hoten mot naturen både ifråga om vattenföroreningar, luftnedsmutsning och landskaps-skövling i syfte att tillgodose den framväxande bilismens behov. Hans sista bok blev första delen av biografen över *Sven Hedin: En äventyrsberättelse* (1957), ofullbordad visserligen men i rec:s eget läsminne hägrande som en oas under dystra realskoleår.

Någon förbenad konservativ blev han aldrig. I fråga om de olyckliga bedömningarna av Birger Sjöberg och Gunnar Ekelöf åtrade han sig snart och reviderade sin kritik, även om inte alla reservationer bortföll. I fallet Erik Lindegren strök han dock aldrig flagg utan gav i stället upphov till den s.k. obegriplighetsdebatten under 1940-talet, en fejd som tog fart sedan en stor del av den nyskrivna lyriken anlagats för att vara otillgänglig för vanliga läsare. För Selanders del var intellektuell redbarhet och läsförståelse oeftergivliga krav ifråga om litteratur. För egen del strävade han efter att

leva upp till dessa fordringar både som kritiker och lyriker, essäist och naturskildrare.

Modernismen har varit framgångsrik i att hävda sin konst- och litteratursyn. Efter 1930-talet fram till idag har dess företrädare segerrikt kunnat marknadsföra sina uppfattningar. I sin tur har detta medfört, att en diktare som Selander hamnat på överblivna kartan, liksom generationskamraterna Gunnar Mascoll Silfverstolpe och Karl Asplund. Vad dessa haft att säga har ohjälpligt stämplats som efterklang och har inte ansetts värt att beakta i det litterära samtalet. Litteraturvetaren Bengt Landgrens biografi över Sten Selander fyller därför en viktig uppgift som markör för att uppmärksamma ett författarskap som varit på väg att tigas ihjäl. Eftervärlden har haft svårt att glömma bort eller overse med kritikern Selanders uppenbara misshugg i fråga om bedömningen av ett antal modernistiska böcker, och har samtidigt också skuffat undan hans eget författarskap ut i skumrasket. Landgrens bok är inte tillkommen i något apologetiskt syfte. Han vill inte ens söka förstå hur Selander innerst inne var. Däremot har han med skarpsinne och känslighet velat bena upp ett antal motivkretsar och lyriska mönster i Selanders diktning. Skildringen av den synlige, verksamme diktaren och kritikern får man på köpet. Idéhistorikern Martin Kylhammar var den som med boken *Den okände Sten Selander: En borgerlig intellektuell* (1990) öppnade intresset för detta bortglömda författarskap. Landgren

fortsätter att med nyfikenhet och klokhet belysa olika sidor hos Selander, någon gång under stillsam polemik mot sin föregångare. Förhoppningsvis kommer Sten Selander att tillåtas intaga den ställning inom svensk litteratur som rätteligen tillkommer honom.

Olof Hägerstrand

ANNIKA BERG, CHRISTINA FLORIN
& PER WISSELGREN (RED.)

Par i vetenskap och politik – intellektuella äktenskap i moderniteten

Umeå: Boréa, 2011.

Att vetenskaplig forskning sker i ensamt majestät eller som teamwork låter som ett banalt konstaterande. Lika naturligt torde vara att den äger rum inom ramen för äktenskap och parrelationer, något som ofta förbisetts eller inte blivit systematiskt undersökt. Vilka praktiska fördelar liksom därtill hörande komplikationer det kan ha inneburit har nu analyserats i en lika välskriven som teori-medveten antologi med titeln *Par i politik och vetenskap – intellektuella äktenskap i moderniteten*, med sammanlagt åtta bidragsgivare. Parrelationen har gjorts till analytisk kategori och undersökningen gäller de sociala och kulturella uttryck den tagit sig inom den vetenskapliga sfären under 1900-talets första hälft. Fokus har främst riktats mot

den samhällsvetenskap, som i den sociala ingenjörskonstens tid fick sitt genombrott, med naturlig koppling till politiken. Därtill har fogats ett par delstudier med anknytning till naturvetenskap och medicin.

Det är tio parförhållanden som skärskådats. Medan alla männen är välkända har några av kvinnorna dragits fram ur anonymiteten. Paren som presenteras är Gustaf och Oscara Steffen, Gustav och Johanna Cassel, Knut och Anna Bugge-Wicksell, Eli och Ebba Heckscher, Hugo Lindberg och Karin Kock, Gunnar och Alva Myrdal, Henrik och Gulli Petrini, Axel och Signe Höjer, Hans von Euler och Astrid Clewe von Euler samt Gerhard De Geer och Ebba Hult De Geer. Som synes dominerar nationalekonomin, inom vilken disciplin Steffen, Cassel, Wicksell, Heckscher, Myrdal och Kock verkade, även om Steffen också uppfattas som sociolog och Heckschers rykte främst baseras på hans pionjärinsats inom ekonomisk historia. Frågan är hur det gick att förena ett fungerande privatliv, med eller utan barn, med de höga vetenskapliga ambitioner som gällde. Utifrån tidens normer var det i flertalet fall kvinnorna som fick göra de svåraste valen. Det finns skäl att poängtera att för kvinnorna även förelåg ett annat val, det mellan "lager och myrten", mellan egen karriär eller giftermål.

Makar – kamrater

Det rör sig om reformsinnade men inte nödvändigtvis vänstersinnade forskare i ett sekulariserat samhällsklimat, där flertalet äktenskap ingicks på borgerlig grund. Ja, för Knut Wicksells och hans tillkommande, norskfödda Anna Bugges del, var det inte ens det. Det rörde sig om ett förhållande, som varken sanktionerats av kyrkan eller någon borgerlig myndighet, och bekantgjordes genom en tidningsannons under rubriken "Förenade" med uppgivande av namn, datum och plats, Paris sommaren 1889, revolutionsjubileets år. Inom ramen för de tio beskrivna relationerna ryms såväl romantiskt svärmiska äktenskap som de mer resonemangsbetonade. Utifrån nya jämställdhetsideal kunde några etiketteras som kamratäktenskap. Flera kvinnor var inte akademiker i formell mening. Här spelade kutym och konvention in. Så förvägrades exempelvis Signe Höjer, fastän möjligheten fanns i hennes uppväxtstad Malmö, av sina föräldrar att avlägga studentexamen, inkörporten till akademiska studier. Till ojämlikheten bidrog självfallet även tidens genussegregerade utbildningsväsen, där före 1927 års skolreform flickor var utestängda från de statliga högre allmänna läroverken, även om dispens kunde beviljas de allra sista åren.

Utvägen blev att förvärva examensvärdigheten som privatist eller genomgå de privata flick- eller samläroverk, som fanns i våra största städer och de båda universitetsorterna. Härvidlag hade professorsdött-

rarna Gulli Rossander och Astrid Clewe det väl förspänt. Gulli utexaminerades från Wallinska skolan, den första som beviljades dimissionsrätt för flickor, och Astrid, som undervisades av sin mor, själv en av landets första studentskor, kunde avlägga sin privatistexamen redan vid 16 års ålder. Hon kom sedan, inte mer än 23 år gammal, att bli den första svenska kvinna som disputerade inom naturvetenskaplig fakultet, på ett växtfysiologiskt ämne. Anna Bugge tillhörde den första norska studentskegenerationen och hade tillsammans med några likasinnade tagit sig fram på privat väg. Länges sågs studentmössan som en manlig symbol och avslöjande för synen på flickors högre studier var Gunnar Myrdals irritation över att hans fästmö Alva insisterade att bära studentmössa efter sin privatistexamen.

En vanlig studiegång för kvinnor in i yrkeslivet gick via Högre Lärarinneseminarier. Därifrån gick vägen ofta till privatläroverkens eller flickskolornas sfär. Här finner vi Johanna Cassel och Ebba Heckscher. Det går att exemplifiera med Whitlockska samskolan, där Johanna Cassel var lärare och kollega till Ellen Key, eller samskolan i Djursholm, där åtskilliga reformsinnade akademiker bosatt sig. Den första översikten av flickskoleväsendets utveckling författades av Ebba Heckscher. Dessa skolor fungerade som sociala nätverk vid sidan om Centralförbundet för socialt arbete (CSA), ett viktigt och partiöverskridande forum för allsköns reformarbete. Därtill kom na-

turligtvis Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, där Gulli Petrini och Anna Bugge Wicksell tillhörde förgrundsgestalterna. Geografiskt kretsar det mesta i antologin kring Stockholm och Uppsala, även om Wicksell upprätthöll sin professur i Lund och Steffen i Göteborg. Därtill kom att paret Petrini hade en lärarsejour i Växjö, och makarna Höjer tillbringade några viktiga år i Lund, under vilken period Axel även var stadsläkare i Malmö.

Manliga professorer

Per Wisselgren, som länge haft sitt forskarfokus riktat mot samhällsvetenskapens pionjärer, avhandlar i sitt upptaktskapitel tvåsamhetsrelationen inom familjerna Cassel, Steffen och Wicksell, där den manliga parten kom att tillträda professorsstolarna i Stockholm, Göteborg och Lund i national-ekonomi, Steffen med tillägget sociologi. Steffen kom under mångåriga studievisiteter i Tyskland, England och Italien att observera de samhällsklyftor industrialiseringen medfört. Han kom under inflytande av tyska katederocialister och under sin Englandssejour anslöt han sig till Fabian Society. Hemkommen blev han vid sidan om sin professur socialdemokratisk riksdagsman men hade uppenbara svårigheter att hålla partilinjen. Till följd av sin medverkan under första världskriget i den tyskvänliga s.k. aktivistboken uteslöts han ur partiet men togs senare till nåders och återinträdde. Oscara Steffen, född von Sy-

dow och dotter till Stockholms hamnkapten, engagerade sig tidigt i reformdräktsrörelsen, som under en period sågs som en viktig del av kvinnans emancipation. Den opraktiska kvinnodräkten med sitt snörliv uppfattades som ett hinder för kvinnans deltagande i samhälls- och arbetslivet. Det sociala engagemanget utmärkte även Johanna Cassel, som inte heller i ett senare skede politiskt följde med sin man högerut. Ebba Heckscher intog likaså en mer radikal position än sin make. En rimlig förklaring är, att kvinnorna hade större inblick i den sociala verkligheten medan de manliga ekonomerna förlitade sig på teorier, där marknadens osynliga hand ansågs styra utvecklingen i önskad riktning. Statlig inblandning skulle bara göra ont värre, var deras uppfattning.

Naturvetarparet Gulli och Henrik Petrini, som disputerat i Uppsala och lärt känna varandra i den kulturradikala föreningen Verdandi, har porträtterats av Christina Florin. Båda var antiklerikala rationalister, som bekämpade vad de uppfattade som religiös vidskepelse och ifrågasatte teologi-ens vetenskapliga halt. Likt en senare tids Ingemar Hedenius gick Henrik till storms mot prästerskap och kyrka. Vad som serverades i kristendomsundervisningen under barnens tidiga skolår kunde gärna ersättas av en skolning i fysikaliska och kemiska elementa. Då de temperamentsfyllda och stridbara makarna Petrini hamnade på skoltjänster i den kulturkonserverativa stifts-staden Växjö, där bigotteriet kunde fro-

das, blev båda inblandade i konflikter med domkapitlet. Gulli Petrini fick tjänst vid en flickskola som hon tvingades lämna sedan hon ställt Darwins evolutionslära framom Bibelns skapelseberättelse. Lite våghalsigt sökte hon, vid en tid då enligt behörighetsreglerna detta inte tilläts kvinnor, en tjänst vid stadens läroverk, men, trots sin doktorsgrad i fysik slogs hon ut av en manlig sökande, i avsaknad av varje akademisk merit. Efter avflyttning till Stockholm kom hon att tjänstgöra vid Whitlockska samskolan och den likaså privata Nya Elementar för flickor, skapad av den disputerade romanisten Anna Ahlström, som då hon mötts av samma öde som Gulli Petrini kringgick problemet genom att helt sonika grunda en egen, och framgångsrik, skola. Vad Henrik Petrini anbelangar kom han fram till sin pension att uppehålla ett lektorat på prestigefyllda Norra Real, sedan han med knapp marginal gått miste om en professur i mekanik vid Kungliga Tekniska Högskolan.

Vid en konferens i Paris sammanträffade 1919, Versaillesfredens år, den färdigutbildade läkaren Axel Höjer och Signe Dahl, nyutexaminerad från sin sjuksköterskeutbildning, inom vilken miljö det kunde frodas lesbiska förhållanden. Här om berättar initierat Annika Berg, som skrivit en infallsrik avhandling om paret Höjer, vari privatlivet blir lika genomlyst som yrkeskarriären. Det första romantiska mötet resulterade i äktenskap och ett framgångsrikt yrkesmässigt kompanjonskap inom

hälsovården. Inledningsvis var det idealism och världsförbättrarnit som dominerade. Konkret tog det sin början i fattigstadsdelen Hagalund i nuvarande Solna, där Axel och Signe tillsammans sökte bemästra den hygieniska och sociala situationen. Fastän komna ur välsituerade borgerliga familjer valde de att enrollera sig i arbetarrörelsen. Axel inriktade sig även målvedvetet på vetenskapligt meritering och disputerade på en avhandling om c-vitaminet, vilken renderade honom en docentur. Paret hamnade i Lund, där det uppstod slitningar inom äktenskapet då Signe kände sig isolerad, instängd med barnen inom hemmets väggar och utan kontakt med de akademiska kretsarna. Hennes utåtriktade livsprojekt höll på att gå i stå. Småningom kompenserade hon detta genom sitt engagemang i den socialdemokratiska kvinnorörelsen, liksom fredsrorelsen. Sedan Axel 1937 blivit Medicinalstyrelsens chef, fick paret möjlighet att på nationell nivå förverkliga det som påbörjats i Hagalund. Instiftandet av barnavårdscentraler och folktandvård spelade en central roll, då folkhemmet skulle iscensättas och folkstammen kvalitets-säkras. Vid tiden kring andra världskriget gjorde makarna som klara antinazister hedersvärda insatser i flyktingmottagandet. Därefter, i avkoloniseringens och utvecklingshjälpens tid, vidgades engagemanget geografiskt. Nehrus Indien och Nkrumahs Ghana blev två av verksamhetsfälten.

Äktenskapens pris

Helt annorlunda utvecklade sig förhållandet mellan finlandssvenskan Ebba Hult och den tjugofyra år äldre maken Gerhard De Geer, ett världsnamn inom geokronologin liksom kvartärgeologin. Äktenskapet blev barnlöst och förhållandet kan karakteriseras som ett vetenskapligt partnerskap, där Ebba från att ha varit en ambitiös elev övergick till att fungera som sin makes forskningsassistent, med flitigt deltagande i exkursioner, resor och konferenser. På sikt blev priset ändå högt då Ebba, trots obestridlig kompetens, efter makens död miste sin position i den vetenskapliga världen. Fastän hon spjärnade emot fick hennes forskningsbana ett abrupt slut. Hon hamnade i vad som med en anakronistisk term skulle kunnas kallas utanförskap. Kanske drabbades Astrid Clewe, trots sina gynnsamma utgångsuspier, småningom i ett svårare dilemma. Som dotter till en kemiprofessor och egen disputation inom samma gebiet kan hon uppfattas som en jämbördig partner till sin man Hans von Euler, som fått sin kemiska skolning i hemlandet Tyskland. Efter intimt yrkesmässigt partnerskap och fem barn slutade det emellertid efter tio år i en skilsmässa med bittra inslag. Medan Hans kunde fortsätta sin framgångsrika karriär mot professur och Nobelpris fick Astrid en laboratorietjänst vid Uddeholmsbolagets Skoghallsfabrik och efter avsked därifrån sadlade hon 1929, samma år som maken tillerkändes ett delat nobelpris, om

till bondeliv i Bergslagen. Den förolämpade Astrid försökte hindra exmakens inval i Vetenskapsakademien och var inte långtifrån att lyckas. Endast såtillvida förenades de tidigare makarna att de båda under naziperioden kom att omfatta bruna sympatier. I den nazianstuckna Dagsposten står de som aktietecknare, Astrid därtill skribent.

Ett särfall utgör Karin Kock, nationalekonom och tämligen ensam på denna nivå inom en mansdominerad disciplin. Dessutom blev hon den första kvinnan som tog plats i en svensk regering, minister hos Tage Erlander 1947–1949, varefter hon blev generaldirektör för Statistiska Centralbyrån. Fyrtiofem år gammal gifte hon sig med Hugo Lindberg, en radikalt stridbar och framgångsrik brottmålsadvokat. Det rörde sig om hennes första, hans tredje äktenskap. De arbetade på olika fält, utan konkurrens eller konfliktyta inom yrkeslivet. Kirsti Niskanen, som skriver om denna relation, kan därför koncentrera sig på den privata delen. Det är fråga om ett elegant hem med intellektuellt och konstnärligt umgänge, därtill hörande middagsbjudningar samt rejält utrymme för kultur. Bostadsmässigt kunde det välsituerade paret alternera mellan stadsvåningen vid Norr Mälarstrand, sommarhuset på Dalarö, och en utlandsbostad i Menton på franska rivieran. Inte så få måltider förlades till Operakällaren. Dätidens press uppmärksamade dem men de kom ändå i skuggan av konstellationen Gunnar och Alva Myrdal, båda nobelpris-

tagare och vårt lands under förra århundradet kanske mest utforskade par, glorifierat lika väl som demoniserat. Inte oväntat har uppdraget att skriva om dem fallit på Yvonne Hirdman, sällsynt meriterad för uppgiften. Det är en relation som beskrivits många gånger förr, långtifrån bara av Hirdman. Genom det ymniga materialet av bevarade privatbrev har exponeringen nått in i privatlivets minsta skrymsle.

Det är tydligt att flera av kvinnorna nådde kulmen i sin yrkeskarriär senare än sina livspartners. Med de könsroller som gällde har naturligtvis omsorgen om barnen spelat in. I ett senare livsskede kunde deras lysekraft överglänsa sina mäns. Kanske illustrerar Anna Bugge-Wicksell, Alva Myrdal och Signe Höjer bäst fenomenet. Den förstnämnda fungerade länge som en manager eller coach för den opraktiske Knut i utstakandet av dennes vetenskapliga karriär. Trots att denne alltifrån studenttiden utvecklat en fäbless att ställa till med skandaler, det kunde gälla sedlighets- eller unionsproblemet, varigenom han kom i vanrykte och utestängdes från stipendier, lyckades Anna med konststycket att lotsa sin man fram till professorsstolen. Wicksell hade drag av rabulist, något som knappast roade Anna, men kanske hade sin förklaring i, som Gulli Petrini formulerade det, att Knut alltid var så hopplöst långt före sin tid. Även under professorstiden åtalades han för hädelse och fick tillbringa en tid i Ystads fängelse.

Vid en tidpunkt då Knut nästan upphört

med att publicera sig vetenskapligt involverades hans hustru alltmer i rösträtts- och fredsfrågan. Hon utsågs till delegat i Nationernas förbund och kan därmed ses som Sveriges första kvinnlig diplomat. Här föreligger likheter med Alva Myrdals karriär efter andra världskriget. Under denna senare period syntes hon mer än sin make i den svenska offentligheten. Med den provokativa *Hur styrs landet?*, publicerad 1982, samma år som Alva mottog sitt fredspris, hamnade dock Gunnar, i rampljuset. Skriften var en vidräkning med de korrumpierande tendenser som börjat smyga sig in i folkhemmet. Kanske var det på grund av sin internationella kringsyn som han observerade hur svenskarna höll på att förvandlas till "ett folk av fifflare", en svidande formulering, inte utan fortsatt aktualitet. Ytterligare ett exempel på en kvinna som fick alltmer uppmärksamhet under senare delen av sitt liv är Signe Höjer. Hon utvecklade ett flitigt författarskap över vida fält. Däribland fanns flera böcker av memoarkaraktär. Hon fick till och med fullborda sin mans självbiografi, då denne vid sitt fränfälle inte hunnit avsluta sitt manuskript.

Strukturer och individualiteter

Det råder inget tvivel om att det är ett viktigt forskningsfält, med aktualitet in i vår egen tid, som här beträffs. Självfallet hade det varit möjligt att porträttera ytterligare några par, mer eller mindre maka eller omaka. Redaktörerna, väl medvetna härom, ger

en lång lista med tänkbara exempel, därtill utspridda över ett vidare fält. Generellt kan sägas att bidragsgivarna lyckats väl med att betona såväl de tidsbundna strukturella faktorernas betydelse som ge inblick i parens individuella egenheter och samlivets mer intrikata delar. Då det handlar om självständiga och originella personligheter bjuds det på både lärorik och delvis nöjsam läsning. De öppna och latent spänningarna i de olika relationerna har blivit väl belysta. Det är knappast idyllen som dominerar. Skall man leta efter den fulla harmonin ligger möjligen förhållandet mellan Kock och Lindberg närmast till hands. De stod utanför varje yrkesmässig konkurrens och inte heller behövde de bekymra sig för omvårdnaden av några barn, kanske också ett pris att betala.

Bert Mårald

PER SANDIN

Ett kungahus i tiden. Den bernadotteska dynastins möte med medborgarsamhället c:a 1810–1860.

Uppsala: Studia Historica Upsaliensia, 2011. 325 sid., personreg.

På senare år har historikernas intresse för kungahuset ökat. Även om historiska problem kring monarkin och enskilda regenter

aldrig helt varit borta är det länge sedan historieforskningen kan sägas ha sysslat främst med "krig och kungar". Dagens intresse har givetvis andra utgångspunkter än den tidigare mer ensidiga inriktningen på kungligheter som enskilda gestalter, som kraftfulla – eller kraftlösa – personligheter eller som mer eller mindre framgångsrika härförare. I stället har ceremonier och maktlegitimering, symboler och förhållande till undersåtarna lyfts fram. Från den direkta maktutövningen har fokus blivit monarkin som ideologi- och maktproducent. Internationellt sett är det stora namnet britten Peter Burke som sedan 1990-talet har haft monarkin som utgångspunkt för sina kulturhistoriska studier. Främsta verk på svenska är hans *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (1996).

För Sveriges del har dynastin Bernadotte varit ett givet område för det nya mer kulturteoretiska intresset för monarkin. Bernadotterna har ju innehaft tronen under en tid när inte bara industrialiseringen växt fram utan också medborgarskapstanken och så småningom en modern demokrati skapats. Även frihetstiden och Gustav III:s tid har dock varit tacksam för studier om maktens gestaltning och legitimering. Några exempel på den nya forskningen är Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (2002), Jonas Nordin, *Frihetstidens monarki. Konungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige*

(2009), Ingvar Malmberg (red.), *Familjen Bernadotte – Kungligheter och människor* (2010) samt ännu en antologi utkommen tvåhundra år efter valet av Bernadotte till svensk tronföljare, redigerad av Nils Ekedahl vid Södertörns högskola, *En dynasti blir till. Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte* (2010).

Ytterligare ett viktigt bidrag har kommit från Per Sandin, verksam vid Livrustkammaren, och med sin avhandling finns i historia vid Uppsala universitet. Han medverkar för övrigt också i den ovan nämnda antologin, *En dynasti blir till*. Sandin behandlar tiden från valet av Jean Baptiste Bernadotte till tronföljare 1810 och ett halvt sekel framåt. Sonen Oscar (I) kommer sålunda också med, liksom drottningarna Desideria och Josefina, i viss mån också Oscars och Josefinas barn.

För Karl XIV Johan (från 1818 som regent också formellt) var huvudfrågan att säkra dynastins legitimitet. Den kunde efter Napoleons fall ifrågasättas av de traditionella monarkierna ute i Europa med dess flerhundraåriga traditioner, till skillnad från uppkomlingen Bernadotte, sakförarsonen från en fransk medelklassfamilj i småstaden Pau. Också från inhemskt håll kunde regimen ifrågasättas av gustavianer, anhängare till den 1809 störtade kung Gustav IV Adolf.

Det svenska samhället är också på andra sätt i gungning under perioden, i kölvattnet av 1809 års krig med förlusten av rikshalvan Finland. Karl Johan byter

till allmän förväning säkerhetspolitisk kurs genom 1812 års politik. Ryssland blir bundsförvant och Napoleons Frankrike motståndare. I stället för återerövring av Finland blir resultatet ett Norge i en personalunion, ett säkerhetspolitiskt plus men där det svenska inflytandet främst gick via de norska kungarna (Karl Johan, Oscar m.fl.) och utrikespolitiken. Redan från 1814 hade Norge en egen konstitution, regering, parlament, förvaltning och armé.

Per Sandins huvudperspektiv är att betona de moderniserande drag som den svenska monarkin genomgick, främst under Karl XIV Johans tid. Den tidigare forskningens bild av en alltmer konservativ kung, alltmer misstänksam och skeptisk till reformer ifrågasätts, i huvudsak genom att betrakta utvecklingen utifrån ett annat perspektiv – hur kungamakten förhöll sig till det medborgarsamhälle som tog form under denna tid. Därmed nedtonas bilden av en auktoritär eller till och med reaktionär härskare. Slutresultatet blir att Karl Johans tid får en mer modern prägel i Sandins avhandling. Även hans kungatron vilade på någon typ av acceptans från undersåtarna, och en sådan kunde bara vinnas genom att formerna för härskandet anpassades till den nya tiden. Anpassningen innebar både ett närmande till borgerliga grupper och främjandet av meritokratiska ideal. Till och med kungen, som var vald av riksdagen, kunde framställas som en härskare vars duglighet, främst de mili-

tära, hade banat vägen för hans upphöjelse.

Tre delstudier genomförs: 1) Hovet och medborgarsamhället, 2) Kungahuset och frivilligföreningarna, samt 3) Kungabarnens fostran. Utan tvivel kan dessa djupdykningar visa på förändringar utifrån monarkins strävan att legitimera sig i ett föränderligt samhälle. Samtidigt blir det inte helt klart varför just dessa har valts. Frivilligföreningarna har tidigare haft en stark ställning i den historiska miljön i Uppsala. Det blir därför främst den första studien om hovets omgestaltung, uppvaktningar, hovetikett och audienser som tillför mest ny kunskap. Delstudien är också den volymmässigt mest omfattande. Utan att revolutionera denna verksamhet kom Karl Johan att öka borgerlighetens tillträde till hovet, något som inte minst hade en viktig symbolisk betydelse. Sandin konstaterar i den andra studien att det frivilliga föreningsväsendet spelade en central roll i kungahusets dialog med det framväxande medborgarsamhället. Den tredje delstudien lyfter fram att Oscar (I) och hans söner fick en i internationellt perspektiv "anmärkningsvärd civilt präglad och samhällstillvänd uppfostran och utbildning" (s. 268), i syfte att förbereda dem för kommande regentskap.

Slutsatserna diskuteras under rubriken "Ett kungahus i tiden". Här sammanfattas de tidigare delstudierna. Däremot sägs inte mycket mer. Något mervärde utvinns inte genom att betrakta de tre områdena mer ovanifrån. Till viss del kan

man säga att sådana mer övergripande perspektiv antingen redan har lanserats i inledningen, eller också behandlas i respektive delstudie. Men som helhet kunde nya perspektiv i avslutningen ytterligare ha höjt kvalitén på denna redan mycket kunskapsrika och välskrivna avhandling.

Torbjörn Nilsson

THOMAS IHRE

Abraham Bäck: Mannen som reformerade den svenska sjukvården.

Stockholm: Atlantis förlag, 2012. 230 sid., inb., illustr., personreg.

1700-talet må ha varit ett "upplyst" århundrade men ifråga om de metoder läkarvetenskapen tillämpade har man anledning att undra om graden av upplysthet. Lars Roberg, Linnés företrädare som medicinprofessor i Uppsala och grundare av Akademiska sjukhuset, levererade följande kur: "Till intagning mot angina och hitzig svulst i halsen spisas en ung frisk pilts träck därjämte utanpå strykandes." I de sammansatta läkemedel – *composita* – som den hävdvunna farmakopén förordade ingick sedan gammalt ofta avföring, helst från människor men även från olika djurarter. Vid sidan av *stercora* (träck) blandades i de sammansatta medicinerna rävlunga, hjortpenis, ormkött,

daggmaskar och grodor. Destillerat människoblod, pulvriserat kranium och mumiedelar kunde dessutom få spetsa dekokten. Mot dysenteri förordades pulvriserade mineraler i kombination med delar av skallbenet från en hängd eller halshuggen man.

Med tanke på vilka genombrott som skett inom andra naturvetenskaper vid denna tid, verkar läkarvetenskapens metoder hopplöst urmodiga. Ändå hade man börjat dissekera döda under 1500-talet, något som Andreas Vesalius märkvärdiga arbete *De humani corporis fabrica* (1543) vittnade om. 1628 hade William Harvey upptäckt blodomloppet och i början av 1650-talet hade Olof Rudbeck d.ä. och Thomas Bartholin d.ä. var och en på sitt håll klarlagt lymfsystemet. Marcello Malpighi anslöt sig vid denna tid till den moderna naturvetenskapen och kunde i *De pulmonibus* 1661 påvisa hur blodet i artärer och vener förenades genom hårkärlen.

Stora medicinska upptäckter hade alltså gjorts långt före upplysningens århundrade, men tillämpning och insikter saknades ofta inom det medicinska skräet. Under en tidsålder med dåligt utvecklade kommunikationer dröjde det länge innan nya rön kunde omsättas i praktik, särskilt ute på landsbygden. Urgamla och bisarra folkliga kurer samsades inom skolmedicinen med långsamt nedsipprande kunskaper, förmedlade av akademiska publikationer,

I syfte att förklara sjukdomars spridning höll man sig på 1700-talet till två teorier: *miasma* och *contagium*. Enligt den förra

utvecklades sjukdomar genom skämd luft. Trånga och ovädrade bostäder gynnade sjukdomars spridning. Fattigfolk löpte vanligtvis större risk än andra att drabbas. Enligt den senare teorin uppkom smittor genom kontakt med människor i omgivningen eller med olika smittämnen. För folk i gemen tedde sig olika sjukdomar ofta som påförda av Gud – andra förklaringar behövdes inte.

En av dem som under 1700-talet betydde mest för att i Sverige modernisera och bygga ut ett modernt medicinalväsende var Abraham Bäck (1713–1795). För en bredare allmänhet är han idag kanske mest känd genom vänskapen med Linné. Men för den som vill förvärva något djupare insikter om svensk läkarvetenskap framstår han snart som en imponerande gestalt i egen rätt. Om denne man har Thomas Ihre, medicine doktor, docent, kirurgchef och chefläkare vid Södersjukhuset i Stockholm, skrivit en lärorik biografi. Föremålet för granskningen var f.ö. en av levnadstecknarens förfäder.

Bäck var född mitt under Stora nordiska kriget och växte upp i Söderhamn. När pojken var sju år gammal dog fadern, en handelsman med utvecklade förbindelser längs södra Norrlandskusten. 1721 plundrades och brändes Söderhamn av ryska trupper. Familjen Bäck fick sitt hem skövlad. En vid kassa stadd köpman, Halfrand Hedenberg, dök upp och räddade familjen från obestånd genom att ingå äktenskap med Abrahams mor Margareta. Det var genom pengar från denne godsinnade man Abraham via

trivialskola och gymnasium i Gävle kunde trassla sig vidare till Uppsala – för att läsa till präst. Så mycket teologi blev det nu inte för Abraham Bäck's del. Hans håg stod till andra studier. Framstående medicinare som Nils Rosén von Rosenstein och Carl Linnæus hade snart trollbundet honom. Läkaryrket framstod efter 1730 som enda tänkbara livsväg. Under en studieresa till olika universitet åren 1741–1745 lärde han känna flera av samtidens främsta medicinare i Nederländerna, England, Frankrike och Tyskland. Inom områden som anatomi, farmakologi och kemi skaffade han sig grundläggande insikter – impulser vilka fick honom att efter hemkomsten skrida till verket för att modernisera svensk sjukvård. Genom rätt enkla åtgärder syntes den svenska folkhälsan kunna förbättras väsentligt.

Bäck skulle i sinom tid utnämnas till arkiat (livmedikus) vid hovet, med kungafamiljer som klienter under fyrtio år. Ivern att åstadkomma genomgripande förändringar i hela landets hälsovård kunde inte stillas av denna upphöjda ställning. I 43 år ledde han Collegium medicum, föregångaren till sena tiders Medicinalstyrelse och Socialstyrelse. Han var en av grundläggarna av Serafimerlasarettet, där modern medicinsk utbildning bedrevs. Genom en väldig arbetsinsats skapade han den första moderna farmakopén. Han verkade dessutom för att provinsialläkartjänster skulle inrättas. Under sin utlandsvistelse hade han lagt ned ett tidsödande arbete på att hjälpa fram en fransk

översättning av Linnæus *Systema naturæ*. Nog hade mästaren i Uppsala anledning att vara nöjd med sin elev! Bäck var f.ö. den som såg till att kirurger härnäst skulle godkännas som fullgoda medicinare. Dessförinnan hade de räknats till samma skrå som fältskärer och bårdsklärare – dvs. frisörer.

Thomas Ihres skildring av Abraham Bäck förmedlar en mängd inressanta uppgifter om tiden och levnadsförhållandena, om läkarvetenskap och behandlingsmetoder. Med tanke på att Abraham Bäck erhållit ett rätt sparsamt utrymme i *Nationalencyklopedin* är det inte mer än rättvist att han nu förlänats en mer utförlig presentation. För den som tagit del av Thomas Ihres bok står klart, att Abraham Bäck var en av 1700-talets mest imponerande gestalter. Trots sorgliga familjeförhållanden hade han krafter kvar att förändra det inhemska landskapet inom medicinen. Hans insatser borträknade hade okunskap och vidskepelse kunnat härska bra mycket längre.

Olof Hägerstrand

TORKEL STÅLMARCK

Anna Maria Lenngren. Granris och blåklint.

Stockholm: Carlssons, 2011. 162 sid.,
personreg.

En av våra främsta kännare av det avslutande 1700-talets svenska skönlitteratur är docenten vid Stockholms universitet Torkel Stålmарck. Genom boken om Jacob Wallenberg – alltså den skrivande ostindiefararen bakom *Min son på galejan* – har han med en lättillgänglig och sparsmakad prosa dokumenterat denna viktiga period i vår skönlitterära historia. Detsamma gäller om hans verk om Hedvig Charlotta Nordenflycht, Carl Gustaf af Leopold och Carl Michael Bellman. För övrigt var Stålmарck flerårig vice ordförande i Bellmansällskapet.

Därför hälsar man med glädje att han nu kommit med en kort biografi över Anna Maria Lenngren. Vid sidan av just Bellman är hon nog den enda av våra poeter från den perioden som ännu läses i ganska vida kretsar och rentav skulle kunna betraktas som folkkär. Vem minns inte henne lätt spydiga epigram om den nyss avlidne men under livstiden så ofta berusade Cornelius Tratt, vilken författarinnan tidigare ständigt sett bli buren hem men "nu bärs du äntligt bort" (*Reflexion* 1794).

Just de raderna finns faktiskt inte med i Stålmарcks nya bok som annars – trots sitt

ringa antal sidor – ger många inblickar i författarinnans litterära förebilder och produktion ända fram till hennes bortgång vid sextiotre års ålder 1817. Han anger själv i förordet det klassiska "Life and Letters"-idealet för en biografi som sin målsättning med boken, vilket dock är onödigt blygsamt. Flitigt utnyttjar han nämligen – och hänvisar dessutom frikostigt till – bedömningar av andra forskare; t ex Karl Warburg, Henrik Schück, Olle Holmberg, Anton Blanck och Magnus von Platen. Men givetvis är ändå urvalet Stålmарcks och vidare tillför han inte så sällan egna genomtänkta kommentarer. Bokens undertitel är förresten hämtad från Oscar Patric Sturzen-Becker som en gång liknade Lenngrens poesi med granris och blåklint eftersom "den doftar, den fägnar ögat, men den även sticks".

Författarinnan växte upp i den inte särskilt välbärgade men intellektuellt vitala malmstedtska familjen i Uppsala. Fadern var docent i latin och som herrnhutare mindre väl sedd av myndigheterna och blev därför professor först i sextioårsåldern och då bara till namnet. Både han och hennes bröder skrev vers och i umgänget ingick en av vitterhet intresserad vänkrets. Han uppmuntrade tidigt hennes skrivarmödor och redan som tjuogoåring publicerade mamsell Malmstedt en kort dikt i *Upsala Stads Wecko-Tidning*. Genom förmedling av en av familjens unga vänner bland studenterna på Västgöta nation kunde hon samma år i tidningen *Hwad Nytt? Hwad Nytt?* placera

en spefull dikt om pekoralisten Haqvin Bager, köpman och bagare i Malmö. I detta göteborgsorgan – som ofta även innehöll bidrag från Bellman – kom hon sedan att medverka ett antal år. Redan 1775 trycktes i flera nummer hennes dittills största projekt, *Tekonseljen*, i hela trettiosex tioradiga strofer. Inledningsvis vänder hon sig där mot männens förvända kvinnosyn men rätt snart släpper hon det greppet och utmanar – genom att återge samtalet inom en krets matronor – kvinnornas egna trångsynthet som hon menar omöjliggör all förändring av deras ställning i samhället.

Efterhand blev hon allt mer känd och hennes litterära intressen medförde att hon engagerades som översättare vid hovteatern – som bekant varmt omhuldad både av Gustaf III och dennes broder hertig Carl, liksom av änkedrottningen Lovisa Ulrika. I slutet av 1770-talet föreföll hon vara stabilt etablerad som leverantör till hovet av svenska versioner av franska pjäser. Men plötsligt drog hon sig undan, vilket enligt Stålmarck berodde på Johan Henric Kellgrens inträde på den litterära scenen i huvudstaden. Dennes hårda kritik av merparten av de hyllade dåtida hovskalderna fick henne att minska på ambitionerna. Hon var då på väg att bilda par med Carl Peter Lenngren; de gifte sig på hösten 1780. Denne ämbetsman gjorde en god karriär och slutade som kommerseråd men hade också starka litterära intressen och var nära vän till Johan Henric Kellgren. Dessa två var sedan 1778 redaktö-

rer för *Stockholms Posten*, vilket ledde till att även hon kom att medverka där med kortare texter – bland andra ett epigram om Bellmans musikaliska tjuvaktighet – men hela tiden i Kellgrens skugga. I stället fokuserade hon på rollen som maka och värdinna. Stålmarck återger med instämmande ett citat från Olle Holmberg där Lenngren som brevskriverska kännetecknas av ”värme, realistisk omtänksamhet, starka, oroliga känslor men inga sentimentala uttryck och inga abstrakta eller uttänjda reflektioner”. Stålmarck framhåller att hon hyllade borgerliga värderingar och reste ragg när borgare ville uppträda med lånta fjädrar som aristokrater.

I det lenngrenska hemmet möttes flertalet medlemmar av huvudstadens ledande litterära kotteri, inte sällan som en slags uppföljning och komplettering till sammanträdena i den svenska akademi som Gustaf III instiftat. Mera i skymundan spelade därför Anna Maria en viktig roll i dåtidens vittra kretsar. Först sedan Kellgren lämnat redaktörskapet – kort före sin död 1795 – kunde hon åter få den plats i det litterära rampljuset som hon rätteligen borde inneha men egentligen aldrig eftersträvade. Nu följde ett antal lyckliga år i hennes diktning. Då tillkom exempelvis en av hennes mest citerade dikter, *Pojkarne* med de kända inledande raderna ”Jag minns den ljuva tiden” vilken speglar kontrasterna mellan idealbilden av en renhjärtad barn- dom och ett pliktfyllt vuxenliv. Vid ungefär samma tid skrev hon *Porträtterne* som

skoningslöst gisslar uppblåst adlig högfärd men också en helt annorlunda dikt; *Den glada festen*. Denna skildrar hur en kyrkoherde på landet fyller sjuttio år och firas av familjen och församlingen; lyckliga människor i en harmonisk omgivning. Idyllen blir dock aldrig bråkande eftersom Lenngren fyller sin text med realistiska detaljer och människorna blir påtagligt levande.

Den uppskattning hon röntes speglas av att hon faktiskt en tid var påtänkt för ett ledamotskap bland De Aderton, vilken tanke dock av praktiska skäl blev inaktuell. Några år senare väcktes i stället förslaget att akademien på något sätt skulle visa sin aktning för fru Lenngrens "sällsynta snille och lyckliga skrifter". Även detta projekt förföll sedan hon tacksamt men vänligt låtit meddela att hon inte var intresserad. Hennes position som en av landets främsta poeter bekräftades dock när Svenska Akademien året efter hennes död lät prägla en minnespenning med ett citat från Sallustius som – översatt till svenska – lyder "Ju mindre hon sökte äran, desto mera vann hon den".

Stålmarck hävdar att Lenngren med sin humor, sin kritiska blick och sin ironi har en resonansbotten i vår tids mentalitet. Efter läsningen av hans bok – med dess rader av citat ur texter från den lenngrenska pennen – är det lätt att instämma. Ett avslutande föredömligt uppställt avsnitt innehåller dessutom referenser för dem som önskar gå vidare samt ett utmärkt personregister. Ett antal välvalda illus-

trationer bidrar till att ytterligare förhöja behållningen även om några av dem blivit alltför för mörka i trycket. En liknande kommentar – som inte heller den drabbar Stålmarck – gäller förlagets val av mörkrött som underlagsfärg för skyddsomslaget. Därmed omöjliggörs för många läsare att alls tillgodogöra sig texten på baksidan.

Bo G Hall

CARIN BERGSTRÖM

Självständig prinsessa. Sophia Albertina

1753–1829.

Stockholm: Atlantis, 2011. 230 sid., inb., illustr., personreg.

Om denna dam måste det sägas att hon i hög grad hade ett omväxlande liv under en omvälvande epok. Hon föddes som svensk prinsessa mitt under Frihetstiden och hade tre bröder, varav två kom att sitta på den svenska tronen. En av dem gjorde statskupp men blev senare mördad. Lägg därtill att hennes brorson som likaså var svensk kung så småningom kom att avsättas under direkt förnedrande former. Tillika var hon under sexton år regent över ett eget litet rike i Quedlinburg i det nuvarande tyska förbundslandet Sachsen-Anhalt.

Och hennes omvärld var sannerligen inte

lugnare med en fransk revolution utmynnande i ett terrorvälde, följt av uppstigandet till den nyskapade kejsartronen av en general som rumsterade runt å det våldsammaste med Europas karta. Sålunda fick hon uppleva att Sverige blev av med den sexhundra år gamla finska rikshalvan och i stället bildade union med Norge. Som ett resultat fick hon 1814 även norsk prinsessetitel. Samtidigt blev hon faster till broderns adopterade franske marskalk; en blivande svensk monark. På ålderns höst tillbragte hon mera avslappnade dagar på sitt sommarlott Tullgarn. Nog borde hennes liv innehålla sådant stoff som biografier vävas av?

Personen det handlar om hette Sophia Albertina och beskrivs i gängse uppslagsverk som inte alltför begävad men mycket trofast och pliktmedveten. Idag är hon främst ihågkommen som namnet på den vackra byggnad som hon lät uppföra vid Gustav Adolfs torg i Stockholm och som numera hyser Utrikesdepartementet. Den heter också "Ärkefurstens palats" därför att hon förordnade att huset skulle bebos av den som var kungen närmast i tronföljden. Där Grand Hotell nu ligger hade hon dessutom stall och lida med plats för bortåt femtio hästar liksom det egna hovets alla karosser.

Hur var det nu med Quedlinburg? Man får komma ihåg att Tyskland fram till 1871 bestod av ett otal stora och små riken – inalles över sjuttonhundra. Några av dem var av Liliputstorlek vilket inte hindrade att deras regenter hade säte och stämma i

de dåtida tyska riksdagarna. Ett var jungfrustiftet Quedlinburg – med anor från 900-talet – vars abbedissa Sophia Albertina blev 1787 och därmed regerande furstinna över ett område om etthundra kvadratkilometer med trettontusen invånare.

Carin Bergström – historiedocent och överintendent vid Kungl. Husgerådskammaren med Bernadottebiblioteket – är den forskare som har tyckt det nu vara dags för en levnadsteckning över denna prinsessa. Med sådana yrkeskontakter och all sin kunskap om föremålen på Kungl. Slottet borde hon vara särskilt lämpad för denna uppgift. Dessutom förfogar hon över en god penna och har därtill letat fram en hel del utmärkta illustrationer.

Men tyvärr är jag inte helt lycklig över Bergströms skrift – det är så mycket som saknas i den, både ifråga om balans mellan olika avsnitt och om ämnesområden som saknas. Bland annat inleds skildringen på allvar först när Sophia Albertina redan uppnått 29-årsåldern. Praktiskt taget ingenting sägs om hennes barn- och ungdomsår alltsedan födelsen 1753. Ändå är ju uppväxttiden den mest formativa perioden i livet som kan ge förklaringar till åtskilligt av personens beteende som vuxen. Denna brist blir särskilt påtaglig vid en jämförelse med allt som är känt om hennes äldste brors – den blivande Gustaf III – uppföstran och utbildning. Inte minst gäller detta dennes verkligt komplicerade relation till modern Lovisa Ulrika, som ju

aldrig lät någon glömma att hon var syster till Fredrik den store av Preussen. Luckan är extra märklig eftersom Sophia Albertina ofta fick fungera som medlare mellan mor och son – båda lika viljekraftiga. En sådan redovisning skulle rimligen också ha kastat ytterligare ljus över tjsarkungens gestalt.

Vad man i övrigt som läsare främst efterlyser är mera djupgående analyser av de drivkrafter som styrde Sophia Albertina när dessa mycket omskapande tider ställde nya krav på henne. Visserligen ingår både källförteckning och litteraturlista i boken. Men en mer systematisk genomgång av tillförlitligheten hos de anlitade källorna skulle ha behövts. Nu får läsaren själv försöka dra sina slutsatser härom utan bistånd av författaren. Hur förklaras till exempel att denna så bördsstolta – för att inte säga –högfärdiga – dam kunde medverka till och så snabbt acceptera att familjen Bernadotte – trots dess för henne så synnerligen enkla bakgrund – upptogs som likvärdig i den gamla kungafamiljen? Och hur förändrades hon under sin sjuttiosexåriga levnad? Hon läste mycket och var en flitig bokköpare. Till slut omfattade hennes bibliotek mer än tretusen volymer och dess sammansättning är känd. Vad säger urvalet om hennes intressen och övertygelser? Åtskilliga brev av och från henne finns bevarade – hon skrev för övrigt främst på franska, hennes svenska stavning var inte mycket att hurra för – och deras tendenser och trovärdighet borde ha diskuterats närmare.

Likaså hade det varit angeläget att få veta mera om vilka strategier Sophia Albertina valde för att hantera rollen som ensamstående kvinna i en värld fylld av starka män.

Och allra sist: Vad är poängen med att bokens personregister inte omfattar alla personer som är omnämnda? Exempelvis saknas den på flera sidor förekommande Axel von Fersen d.y. – han är endast noterad under systemen Sophia – liksom också i skriften förekommande författare som Kellgren och Lidner. Särskilt egendomligt blir detta eftersom Bergström visat att den sistnämnde direkt apostroferade Sophia Albertina mycket uppskattande i de tre avslutande stroferna i *Grevinnan Spastaras död*.

Utan tvekan är Sophia Albertina värd en egen levnadsteckning. Synd bara att denna blivit så ofullständig.

Bo G Hall

ROLF REMBE &
ANDERS HELLBERG

**Midnatt i Kongo. Dag Hammarskjölds
förlorade seger.**

Stockholm: Atlantis förlag, 2011. 270 sid.,
inb., illustr., personreg.

I september 2011 var det 50 år sedan FN:s generalsekreterare Dag Hammarskjöld omkom isamband med sin mission i f.d. Belgiska Kongo. Jubileet högtidlighölls på flera sätt, bl.a. utkom nya böcker om Hammarskjölds liv och gärning. En av dessa är Rolf Rembes och Anders Hellbergs *Midnatt i Kongo*. Den ansluter sig till en lång rad tidigare verk om Hammarskjöld, vars öde naturligtvis aldrig kommer att upphöra att fascinera. Dag Hammarskjöld föddes sommaren 1905 som yngste son i en lågadlig ämbetsmannafamilj där fadern Hjalmar just då var inblandad i känsliga postunionella förhandlingar med Norge; det påstås ibland att sonen fick sitt förnamn som ett slags besvärjelse, en förhoppning att det nu åter skulle bli en fredlig dag efter unionskrisens och krigshotens långa natt. Mycket riktigt blev Dag Hammarskjöld en fredens och humanitetens förkämpe, en av tre svenskar på detta område att verkligen yvas över, vid sidan av Folke Bernadotte och Raoul Wallenberg. De fick också alla tre bråda slut, brutala eller mystikomspunna eller bäggedera, på sina livsgärningar. (Det är f.ö. en fascinerande tanke

att Bernadottes farbror, kung Gustav V, Wallenbergs farfars bror, utrikesministern KA Wallenberg, och Hammarskjölds far, statsministern Hjalmar, ledde Sverige under de turbulenta världskrigsåren 1914–17).

Till skillnad från Wallenberg och framför allt Bernadotte, där det inte sällan märkts en tendens att om uttrycket tillåtes ta ner vederbörande på jorden genom att relativisera och ifrågasätta insatserna, har Hammarskjölds fana hållits uppe under åren. Visserligen fanns där många på den kulturradikala sidan som starkt ifrågasatte Hammarskjölds religiösa grubblerier när dessa utkom postumt, samlade i boken *Vägmärken*, men det är liksom en sak för sig; *generalsekreteraren* Hammarskjöld har huvudsakligen förblivit sakrosant. Hos Rembe/Hellberg framträder emellertid en mer sammansatt bild av Hammarskjöld.

En outsider

När Dag Hammarskjöld 1953 efterträdde norrmannen Trygve Lie som FN:s generalsekreterare – Lie ville sitta kvar men fick inte för ryssarna – var han ännu inte 50 år fyllda och sågs som en outsider, en internationellt sett ganska okänd kompromisskandidat. Han hade gjort en snabb ämbetsmannakarriär hemma i Sverige, hade varit både statssekreterare och kabinettssekreterare och var sedan 1951 medlem först i enpartiregeringen, därpå i s-bf-ministären, såsom konsultativt statsråd på UD. Det låter ju imponerande, men kanske hade han egent-

ligen nått vägs ände där. Utrikesministerposten kan han knappast ha aspirerat på och sedermera statsrådet Ulla Lindström kallar honom i sina memoarer för en av regeringskollegerna "skäligen ignorerad konsult". Han var ämbets-, inte partiman, han tog emot ordnar, både svenska och utländska (som generalsekreterare höll han dock upp med detta, för att inte riskera minsta misstanke om något slags korruption), han ska t.o.m. ha utbett sig om kung Gustav Adolfs "tillstånd" eller "välsignelse" innan han accepterade statsrådsuppdraget, vilket irriterade statsminister Erlander. Enligt Rembe kunde Hammar skjöld efter en tid i regeringen tänka sig en reträttpost i form av faderns gamla landshövdingestol i Uppsala, men Erlander var skeptisk. (Som bekant fick dock Dag Hammar skjöld ett par år senare efterträda sin far i Svenska Akademien och som FN-chef delta i besluten om nobelpristagare i litteratur – en koncentration av inflytande som knappast vore tänkbar i dag. Hammar skjölds roll som akademiledamot väntar fortfarande på en utförlig skildring.) När den oväntade upphöjelsen till generalsekreterare så kom var det kanske, med historikern CF Palmstiernas – f.ö. en av få som i sina minnen tecknar en negativ bild av Hammar skjöld som person – formulering, en oförlöst grå-gosse som äntligen fann sitt livs roll, nämligen huvudrollen.

Om Hammar skjölds sista stora uppdrag, Kongokrisen, och hans död har alltså mångsysslaren Rolf Rembe skrivit en bok tillsam-

mans med journalisten Anders Hellberg. Låt mig genast slå fast att bokens andra halva, som behandlar Hammar skjölds mystiska död och alla turer kring denna, huvudsakligen faller utanför min recension. Den halvan är högoctanig läsning för alla med lust till storpolitik och konspirationsteorier (även om Rembe-Hellberg, till skillnad från vissa andra Hammar skjöldbiografer, inte tvärsäkert slår fast att generalsekreteraren blev mördad) men berör knappast personhistoria. Det gör däremot bokens första tjugo kapitel desto mer. Rembe (Hellbergs kortfattade bidrag till boken kommer i den senare delen) tecknar en ny bild av dramats viktigaste aktörer, Hammar skjöld, hans närmaste män samt de kongolesiska maktspelarna, premiärministern Lumumba, presidenten Kasavubu, rebelledaren Tshombe och arméstabschefen Mobutu, den blivande diktatorn "Sese Seko". Den allmänna bilden av Kongokrisen – såsom den t.ex. förmedlades när jag själv läste modern historia på 1980-talet – är väl att Moise Tshombe i den rika gruvprovinsen Katanga i sydvästra Kongo försökte bryta sig loss i syfte att bilda en självständig republik, de facto en fortsatt belgisk lydstat. Rembe problematiserar detta och påpekar att katangeserna från början faktiskt hade tänkt sig en om än löslig anknytning till Kongo, med både rättigheter och skyldigheter; det som föresvävat dem tycks ha varit ett konfederativt Kongo. Det är ju också något av en paradox att Kongos förste, tragiskt dödade premiärminister Pa-

trice Lumumba, som var den belgiska kolonialismens främste fiende, helhjärtat gick in för en centraliserad stat som byggde på de belgiska gränsdragningarna men bortsåg från äldre, för-koloniala stamstrukturer. Boken förmedlar en bild av Lumumba som visserligen en idealist men inte någon ensidig ljusgestalt. Ett exempel: det utsatta gränsfolket Balubas (vars stamnamn tycks ha befunnits så fantasieggande att det ännu efter 50 år lever kvar i viss urban svensk jargong) stod i huvudsak på centralregeringens sida och drabbades därför hårt av katangesiska våldsamheter – men även, får vi veta i Rembes bok, av Lumumba som själv lät iscensätta en massaker på Balubastammen.

Mål och medel

När det gäller Dag Hammarskjöld, bokens och anmälans centralfigur, ifrågasätts knappast hans höga motiv men väl de medel som användes i Kongo. Först tänkte han sig lösa konflikten ungefär som Suezkrisen ett par år tidigare, genom att med de för ovanlighetens skull eniga supermakterna USA och Sovjet i ryggen konfrontera inblandade kolonialstater, i Suez England och Frankrike, i Kongo Belgien. Dock var den amerikanskyriska samsynen inte lika klar i Kongo som den varit i Suez och Kongokrisen utvecklades i stället till en öst-väst-konflikt där Lumumba backades upp så starkt av Sovjetledaren Chrusjtjov att denne redan hösten 1960 kallade Hammarskjöld västlakej och krävde hans avgång, detta trots att FN

gjorde vad man kunde för att bevara Kongo som en enhetsstat – ännu en av paradoxerna i Kongokrisen. Visserligen var Hammarskjöld länge en försiktig general, legalistisk kallar Rembe det, men han hade en uppsättning nära medarbetare på plats i Kongo vilka drev på för en allt tuffare attityd mot Katanga och Tshombe. Rembe konstaterar att framför allt Mahmoud Khiari från Pakistan, Conor Cruise O'Brien (som var irländare och enligt Rembe därför tycks ha sett Storbritannien snarare än Belgien som den verkliga boven i dramat) samt svensken Sture Linnér bearbetade generalsekreteraren med överdrivna uppgifter om hur nära en massiv attack från centralregeringens sida vore hösten 1961. Syftet var förstås att få FN att en gång för alla slå till mot Katanga s.a.s. preventivt, för att undvika det totala inbördeskriget. Dessa tre medarbetares förhållande till Hammarskjöld och den ödesdigra vägen till flygkatastrofen i Ndola i Rhodesia är enligt min mening det intressantaste i boken ur personhistorisk synvinkel. Särskilt Linnér (1917–2010), som inte bara var diplomat utan även hel-lenist, företagsledare och på ålderns höst serafimermedaljör och folkligt uppmärksammas såsom sommarpratarn i radio, ställs i delvis annan dager än den gängse.

Boken är som helhet gedigen och läs-värd, även om som ovan antytts alla turer kring vad som hände eller inte hände med Hammarskjölds flygplan till slut kan kännas en smula övermäktiga. Det faktum att

Rolf Rembe har egna minnen och erfarenheter från tiden ger extra liv åt skildringen. Möjligen kunde läsaren ha önskat sig ett par fylliga bilduppslag, nu är det med tvekan jag över huvud taget vill kalla boken illustrerad, det som finns är två sidor i slutet av boken, och då enbart kartor.

Michael Bejke

BENGT R. JONSSON

Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering

Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 2010. 321 s., personregister och ortregister.

Den äldre medeltidens författare brukade inte sätta ut sina namn i de skrifter, som de hade författat, men nutidens människor brukar alltid fråga: Vem har författat dessa skrifter? Vad gäller medeltiden är frågan sent väckt och svårbesvarad på grund av källfattigdomen.

Bengt R. Jonsson hörde emellertid inte till dem, som gav tappt inför svårlösta gåtor. Erikskrönikan är känd både som högtstående litteratur och värdefull källa. Den har därför avhandlats utförligt – även vad gäller författarfrågan. Jonsson har läst in sig på ämnet och tillägnat sig det mesta, som har skrivits om krönikan och denna

tid. Tanken, att krönikan skulle ha skrivits på uppdrag av Mats Kettilmundsson, är spridd och delas av många forskare. Mats Kettilmundsson var en de ledande svenskarna vid den tid, då krönikan diktades, och han möter ofta – på ett hedrande sätt – i krönikan. Jonsson förkastar denna uppfattning och hävdar, att lagmannen Birger Persson skulle ha varit krönikans tillskyndare, fastän han omnämns endast en gång. Onekligen är det så, att betydligt mer talar för Mats Kettilmundsson än för Birger Persson. Att Jonsson så bestämt för fram Birger Persson är märkligt.

Lika märkliga är den bestämdhet och säkerhet, som han uppvisar, när han utpekar krönikans författare. År 1307 utfärdade hertigarna Erik och Valdemar en skrivelse. Flera herrar undertecknade, bland andra "herr Tyrgils klerk, vår sekreterare". Denne skulle enligt Jonsson ha varit författaren. Enda skälet är, att han vistades i hertigarnas följe och därför bör ha varit med om en del av de händelser, som krönikan berättar om. Skälet är inte starkt, eftersom hertigarnas följe bestod av fler män än herr Tyrgils, och eftersom man inte behöver ha varit med om det, som man skildrar. Från detta antagande går Jonsson raskt över till nästa. Denne herr Tyrgils "är säkerligen den herr Tyrgils, kanik i Skara och Växjö, vilken såsom den ene av hertiginnan Ingeborgs sändebud till Mecklenburg 1321 å hennes vägnar bekräftade det på Bohus just ingångna förbundet mellan den lille kung Magnus och furst

Henrik". Med ordet "säkerligen" tillkännager Jonsson själv, att detta inte är något annat än ett antagande. Denna gång håller sig Jonsson inom möjligheternas värld, och fler forskare än han har ansett, att sekreteraren Tyrgils och kaniken Tyrgils bör ha varit samme man. När Jonsson däremot går vidare och hävdar, att denne man är densamme som en herr Tyrgils, omnämnd 1335, begär han däremot ett rent fel. Roger Axelsson har påtalat detta i sin recension (i *Fornvännen* 2011:2 s. 148-149). Genom att bygga det ena antagandet på det andra får Jonsson fram en alltmer heltäckande skildring. Till slut anser han sig veta det mesta om Erikskrönikans författare. Möjliga sammanställningar och tänkbara förhållanden blir för Jonsson sannolikheter, men hans sannolikhet är som regel inte sannolik, endast (i bästa fall) möjlig. Hans försök att utpeka herr Tyrgils som författare är så svagt underbyggd, att de följande antagandena saknar intresse.

Jonsson var mycket lärd och mycket begåvad, men han var litet mer av en diktare än en forskare. Denna bok faller in i ett mönster, som innebär, att Jonsson i fall efter fall förkastade föregående forskares tolkningar och lade fram ett eget, hittills icke framfört, antagande. Det finns som regel all anledning att ställa sig avvaktande eller rentav avvisande till hans antaganden, så även denna gång.

Forskningsöversikterna har dock ett vetenskapligt värde, och Jonsson gör givetvis många värdefulla iakttagelser och kommer med åtskilliga intressanta påpe-

kanden. Tyvärr måste man dock återigen fastslå, att medeltiden inte är rätt tidsålder för personhistoriskt inriktade forskare. Erikskrönikans författare är och förblir okänd. Endast ett nytt och överraskande källfynd skulle kunna skingra ovissheten.

Lars Gahrn

Personhistoriska nyheter

Personhistoriska samfundet

Vid en programkväll den 7 mars på Stockholms Stadsarkiv berättade fil. dr. Stina Otterberg under rubriken "Avvägningar, utmaningar och överraskningar" om arbetet med sin bok *Klädd i sitt språk: kritiken Olof Lagercrantz* (2010). Boken, som är hennes avhandling i litteraturvetenskap, recenserades i PHT 1/2011 av Olof Hägerstrand.

Nya avhandlingar

Stefan Backius, *Arbetare på scen: amatörteater som politiskt verktyg*. Örebro 2011.
Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita Bandet 1900-1930*. Historia Lund, 2012.

Zara Bersbo, "Rätt för kvinnan att blifva människa - fullt och helt." Svenska kvinnors ekonomiska medborgarskap 1921-1971. Historia Linnéuniversitetet, 2011.

Maria Björkman, *Den anfrädda stammen. Nils von Hofsten, eugeniken och steriliseringarna 1909-1963*. Tema Teknik och social förändring. Linköping 2011.

Wirginia Bogatic: *Att stanna eller att återvända. Beslut i Sverige av polska kvinnor som överlevde KZ-lägret Ravensbrück och räddades till Sverige*. Historia Linnéuniversitetet, 2011.

Litteratur som skickats till PHT

Saxo. Kulturhistoria för Skåneland, nr 21. Bland essäerna finns många av personhistoriskt intresse. T.ex Lars-Åke Götessons om Linnélärjungen Daniel Solanders vistelse i Skåne 1759-1760, Lars Lindqvists om Knut den store samt regenter i Västra Sverige och i Skåneland, samt Kjell Wiks om Per och Ida Wiks statarliv i början av 1900-talet.

Tidskrifter

Historisk tidskrift 4/2011

Tomislav Dulic', "De plågade oss som om de ville döda oss." Jugoslaviska fångar i Norge under andra världskriget i ljuset av nytt källmaterial.

Idrott, Historia & Samhälle 2011

Matti Goksöyr, *Skrivende fotballspillere og kjempende poeter; Berlin-OL og Nobels fredspris i 1936*.

Scandia 2/2011

Tobias Wetterlöv, "Antinazistisk "världsstjärna" eller "rasist"? Kontinuitet och förändring i Sture Bolins politiska gärning och hur denne har värderats.

Sverker Oredsson, *Några synpunkter på Sture Bolin och Sveriges Nationella Förbund*.

Medarbetare i detta nummer

- Michael Bejke   Född 1960. Fil mag i historia samt kulturvetare. Verksam som diplomerad omvärldsanalytiker och journalist. Vice ordförande i Heraldiska Samfundet.
- Jan O. Berg   Född 1937. Fil. dr. i idéhistoria på avhandlingen *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909* (2011). Civilekonom, i många år verksam i näringslivets organisationer, bland annat som informationsdirektör i Sveriges Industriförbund.
- Anders Björnsson   Född 1951. Publicist, tidigare verksam inom *Sveriges Radio, Svenska Dagbladet och Dagens Forskning*. Utgav 2007 en historik över svensk akademikerrörelse, *I kunskapens intresse. SACO:s första sex decennier* och 2009 *Skuggor av ett förflutet. Bondeförbundet och trettioatalet*. Chefredaktör för *Baltic Worlds*. Filosofie hedersdoktor vid Göteborgs universitet.
- Ingegerd Blomstrand   Född 1936. Fil. lic., tidigare lärare på nordisk folkhögskola i Danmark och lektor vid Kongahällagymnasiet i Kungälv, nu studiecirkelledare inom Vuxenskolan i Lund.
Utgav 1974 antologin *Lyriskt Museum*, har tillsammans med Lennart Björk skrivit läromedlen *Tanke- och skrivprocesser* (1994), *Tänka, tala, skriva* (2003/2009) och tillsammans med brodern Anders Blomstrand *Får jag se dig åter ansigte mot ansigte?* (2010).
- Therese Nordlund
Edvinsson   Född 1976. Fil.dr. i ekonomisk historia på avhandlingen *Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900–1950* (2005), docent vid ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet. Utgav 2010 *Broderskap i näringslivet. En studie om homosocialitet i Kung Orres Jaktklubb 1890–1960*.

- Lars Gahrn   Född 1953. Fil. dr i historia vid Göteborgs universitet 1988 med avhandlingen *Sveariket i källor och historieskrivning*. Antikvarie vid Mölndals museum. Har publicerat en lång rad artiklar om forntid, medeltid samt lokal- och personhistoria.
- Bo G Hall   Född 1938. Jur. kand. och fil. dr. i historia. Disputerade 2010 på avhandlingen *Perspektiv på patron. Bruksägaren och statsministern Christian Lundeborg (1842–1911)*. Tjänstgjort vid Handels- och Utrikesdepartementen. Kommerseråd vid Kommerskollegium 1980–2003. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien. Lokalhistoriker i Hägersten och Ådalen.
- Olof Hägerstrand   Född 1942. Disputerade 1995 i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet på avhandlingen *"Juntan" som realitet och börsägen. Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*. Under många år redaktör och medarbetare i kulturtidskrifter. Redaktör för PHT 1998–2005.
- Bert Mårald   Född 1938. F.d. universitetslektor i historia. Disputerade 1974 vid Göteborgs Universitet på en avhandling om den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst. På senare tid sysselsatt med utbildningshistorisk forskning, bl.a. om läroverken som kulturmiljö.
- Pävel Nicklasson   Född 1966. Docent i arkeologi, verksam vid Lunds universitet. Disputerade på en avhandling om vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland. Forskar om hur den moderna arkeologin växte fram under tidigt 1800-tal med fokus på insatser av Götiska förbundet och dess medlemmar. Publicerade *Johan Haquin Wallman – Sveriges förste arkeolog?*, i PHT 2009.
- Dirk Schleinert   Född 1966. Arkivarie och historiker, studerade historia, arkivvetenskap och svenska i Greifswald, Potsdam, Marburg och Linköping. Fil.dr. 1999 på avhandlingen *Die Gutswirtschaft im Herzogtum Pommern-Wolgast im 16. und frühen 17. Jahrhundert* (public. 2001), sedan 2002 vetenskaplig medarbetare i Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt i Magdeburg, 2001 ledamot och 2009 styrelsemedlem i *Historische Kommission für Pommern*.

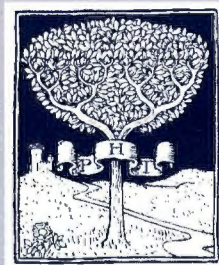

Personhistorisk tidskrift 2012:1

Artiklar

<i>Therese Nordlund Edvinsson</i>	En direktörshustrus resa till Sydafrika 1946–1947	9
<i>Anders Björnsson</i>	Nya perspektiv på bortglömd trio	27
<i>Jan O. Berg</i>	R.F Berg och Axel Danielsson i ohelig Malmöallians 1898	33
<i>Ingegerd Blomstrand</i>	“Får jag se dig åter ansigte mot ansigte?” – Indienmission och Sverigeliv i brev 1830–1952	45
<i>Påvel Nicklasson</i>	“Sanningens röst måste frambrytas med all sin smärta” – Om fornforskaren Pehr Wilhelm Tholander	59
<i>Dirk Schleinert</i>	Strövtåg i släkten Blixens historia i Pommern 1239–1852	83
	Recensioner	99
	Personhistoriska nyheter	123
	Medarbetare i detta nummer	124

ISSN 0031-5699